

АГРОСВІТ

№ 15 серпень 2021

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнес-технологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелєєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 15 серпень 2021 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).
Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23728-13568ПП від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.agrosvit.info

Засновники:
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 19.08.21р.
Підписано до друку 19.08.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 6,8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення №1908/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

<u>Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Скляр Ю. А., Капінос Н. О.</u> Територіально-просторове планування використання земель в Україні: понятійний базис у контексті безпеки життєдіяльності людей	3
<u>Ложачевська О. М., Сафонова В. Є., Гнатенко І. А., Навроцька Т. А.</u> Управління інноваційною економікою: стратегічні підходи до бізнес-процесів, кадрового менеджменту та конкурентоспроможності	14
<u>Свиноус І. В., Слободенюк О. І., Присяжнюк Н. М., Гаврик О. Ю., Соколовський В. О.</u> Теоретичні засади розвитку екологічного обліку	20
<u>Горин В. П., Булавинець В. М.</u> Соціальне підприємництво як інструмент диверсифікації фінансування соціальної політики	29
<u>Дранус В. В., Дранус А. С.</u> Маркетингова складова при розробці бюджету діяльності суб'єктів господарування	36
<u>Грбар М. В., Кашка М. Ю., Пригара О. В.</u> Методи використання лікувально-оздоровчого туризму на практиці	44
<u>Симонян Е. Н., Яндола М. О.</u> Розвиток зерновиробництва в Луганській області	51

№ 15 / 2021

CONTENTS:

<u>Tretiak A., Tretiak V., Priadka T., Skliar Yu., Kapinos N.</u> TERRITORIAL-SPATIAL PLANNING OF LAND USE IN UKRAINE: CONCEPTUAL BASIS IN THE CONTEXT OF VITAL ACTIVITY SECURITY	3
<u>Lozhachevska O., Safonova V., Hnatenko I., Navrotska T.</u> MANAGEMENT OF INNOVATIVE ECONOMY: STRATEGIC APPROACHES TO BUSINESS PROCESSES, PERSONNEL MANAGEMENT AND COMPETITIVENESS	14
<u>Svynous I., Slobodeniuk O., Prysiazhniuk N., Gavryk O., Sokolovsky V.</u> THEORETICAL PRINCIPLES OF ECOLOGICAL ACCOUNTING DEVELOPMENT	20
<u>Horyn V., Bulavynets V.</u> SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS AN INSTRUMENT OF DIVERSIFICATION OF SOCIAL POLICY FINANCING	29
<u>Dranus V., Dranus L.</u> MARKETING COMPONENT IN THE DEVELOPMENT OF THE BUDGET OF ENTERPRISES	36
<u>Hrbar M., Kashka M., Pryhara O.</u> METHODS OF USING MEDICAL AND HEALTH TOURISM IN PRACTICE	44
<u>Simonyan E., Yandola M.</u> DEVELOPMENT OF GRAIN PRODUCTION IN LUGANSK REGION	51

УДК 332.2:332.3

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН, професор кафедри управління земельними ресурсами та земельного кадастру, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-1154-4797

В. М. Третяк,

д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та землеустрою,
Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-6779-1941

Т. М. Прядка,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри управління земельними ресурсами
та земельного кадастру, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-6179-0128

Ю. А. Скляр,

к. б. н., доцент, завідувач кафедри геодезії та землеустрою,
Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-5790-1331

Н. О. Капінос,

к. е. н., доцент кафедри геодезії та землеустрою,
Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-9354-5311

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.15.3

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПРОСТОРОВЕ ПЛАНУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ: ПОНЯТІЙНИЙ БАЗИС У КОНТЕКСТІ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДЕЙ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Geodesy
and Land Management, Sumy National Agrarian University

T. Priadka,

PhD in Economics, Head of the Department of Land Resources Management
and Cadastre, Bila Tserkva National Agrarian University

Yu. Skliar,

PhD in Biological Sciences, Associate Professor, Head of the Department
of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University

N. Kapinos,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Geodesy
and Land Management, Sumy National Agrarian University

TERRITORIAL-SPATIAL PLANNING OF LAND USE IN UKRAINE: CONCEPTUAL BASIS IN THE CONTEXT OF VITAL ACTIVITY SECURITY

З'ясовано, що кількість земельних ресурсів, наявних у нашому розпорядженні, обмежена. Це обумовлює визнання їх важливості для виживання людства і підвищення обізнаності про темпи, з якими їх люди виснажують і знищують, що сформувало абсолютно нову парадигму про роль і значення планування та управління земельними ресурсами і землекористуванням. Збільшення кількості питань, пов'язаних з екологією і стійкістю природних систем та їх компонентів, пов'язане з безпекою життєдіяльності людей. Зміна клімату стала основною рушійною силою, яка впливає (і підпадає під вплив) на використання земельних ресурсів та управління землекористуванням, роблячи його зв'язок з усіма аспектами безпеки людства ще міцнішим. Обґрунтовано, що планування землекористування — це не просто оцінка землі, яка може бути дуже привабливою для міських забудовників і шкідлива для сільського господарства, а й класифікація продуктивності землі та цінності інших природних ресурсів. Територіально-просторове плануван-

ня в Україні є функцією державного сектора, покликаної вплинути на майбутній розподіл діяльності на відповідних територіях залежно від наявності земельних та інших природних і людських ресурсів. Воно покликане забезпечити більш раціональну територіальну організацію використання земель і зв'язок між видами землекористування, збалансованість потреб розвитку і необхідності охорони навколишнього середовища та досягнення соціальних та економічних цілей. Територіально-просторове планування землекористування охоплює всі потенційні види використання земель, включаючи землі, придатні для сільського та лісового господарства, урбанізації, природно-заповідний фонд, рекреаційне землекористування тощо. Воно виконує функцію регулювання земельних та екологічних відносин і функцію розвитку землекористування. Як регулюючий механізм (на місцевому, регіональному та / або національному рівнях) визначає дозвіл на здійснення тієї чи іншої діяльності на землі; як механізм розвитку — розробляє інструменти розвитку землекористування для надання послуг та створення інфраструктури, визначення напрямку розвитку сільських та міських районів, збереження земельних та інших природних ресурсів, створення інвестиційних стимулів та забезпечує безпеку життєдіяльності. Запропоновано модель територіально-просторового планування розвитку землекористування ОТГ в інтеграції з містобудівним. Ключовим положенням у цій моделі є відмовлення від Генеральних планів сільських населених пунктів та Схем планування територій ОТГ як не ринкової містобудівної документації та зведення планувальної земельнопорядної документації до розроблення Комплексних планів просторового розвитку землекористування ОТГ, які включають зонування земель за типами (підтипами) землекористування із врахуванням придатності земель та цінності інших природних ресурсів.

Evidently, the amount of land resources available to us is limited. This leads to the recognition of land importance for human survival and awareness of the rate at which people are depleting and destroying it, this has formed a completely new paradigm about the role and importance of planning and management of land resources and land use. The increase in the number of issues related to the ecology and sustainability of natural systems and their components is related to the vital activity security. Climate change has become a major driving force influencing (and been influenced by) land use and land use management, making its connection to all aspects of human vital security even stronger. It is substantiated that land use planning is not just an assessment of land, which can be very attractive for urban developers and harmful to agriculture, but also a classification of land productivity and the value of other natural resources. Spatial planning in Ukraine is a function of the government sector, designed to influence the future distribution of activities in the respective territories, depending on the availability of land and other natural and human resources. It is aimed to ensure a more rational territorial organization of land use and a link between land use types, a balance between development needs and the need to protect the environment and achieve social and economic goals. Spatial planning of land use covers all potential types of land use, including lands suitable for agriculture and forestry, urbanization, nature reserve fund, recreational land use, etc. It performs the function of regulating land and environmental relations and the function of land use development. As a regulatory mechanism (at the local, regional and / or national levels) it determines the permission to carry out a particular activity on the land; as a mechanism of development — develops tools for land use development to provide services and create infrastructure, determines the direction of development of rural and urban areas, conservation of land and other natural resources, creates investment incentives and ensures the vital activity security. The model of territorial-spatial planning of UTC (united territorial community) land use development in integration with town-planning is offered. The key provision in this model is the abandonment of the General Plans of Rural Settlements and UTC Territorial Planning Schemes as non-market urban planning documentation and the narrowing of land management planning documentation to the development of Comprehensive plans for spatial development of UTC land use, which include zoning of lands by types (subtypes) of land use, taking into account the suitability of land and the value of other natural resources.

Ключові слова: землекористування, територіально-просторове планування, об'єднані територіальні громади, містобудівна документація, земельнопорядна документація.

Key words: land use, territorial-spatial planning, united territorial communities, town-planning documentation, land planning documentation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Земельні ресурси є найважливішим структурним елементом цивілізації, але їх вплив на якість нашого життя розуміється і оцінюється абсолютно різними і часто суперечать один одному способами. Меншість розбагатіла в результаті екологічно нераціонального використання і масштабної експлуатації земельних ресурсів, причому пов'язані з цим конфлікти посилюються в багатьох країнах. Світ досяг етапу, на якому ми зобов'язані усунути ці протиріччя і переглянути методи планування, вико-

ристання та управління земельними ресурсами. Наше уявлення про земельні ресурси є не тільки реакцією на навколишній світ, але також причиною і наслідком культурного відбору, в результаті якого деякі явища висувуються на перше місце, а інші відступають на другий план. Іншими словами, чим менше помітна та чи інша складова земельних ресурсів для конкретної зацікавленої сторони, тим менше значення вона для неї має, результатом чого може стати недостатня поінформованість про найбільш важливі функції.

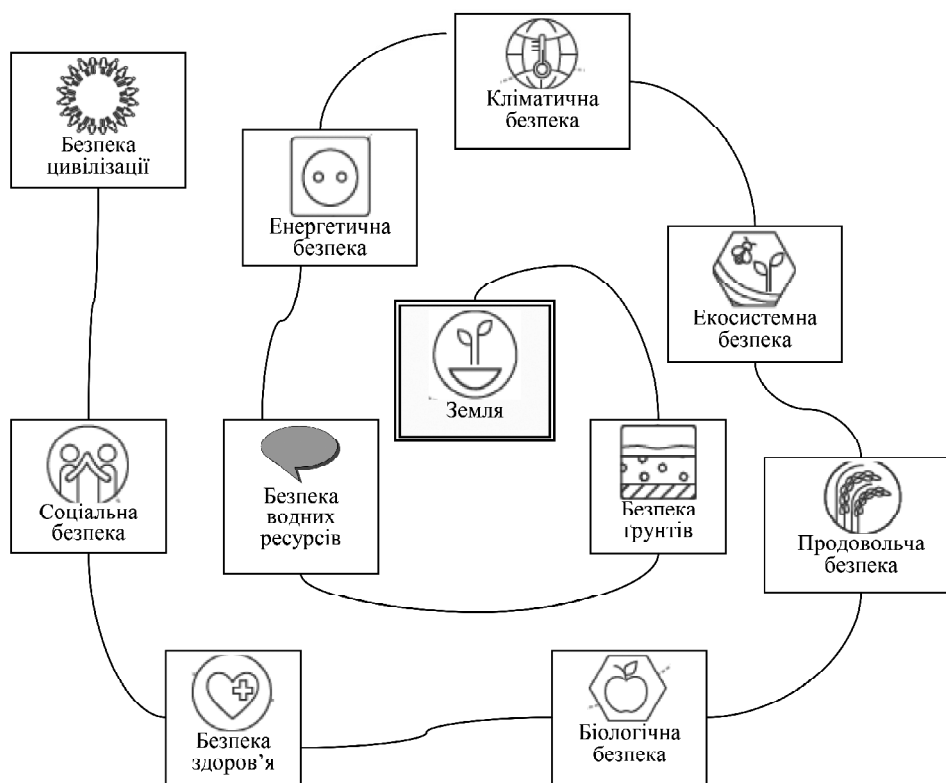

Рис. 1. Логічно-змістовна схема масштабів людської безпеки

Джерело: [1].

Значення і цінність земельних ресурсів можуть змінюватися в міру підвищення добробуту людей, а безпосереднє виживання перестає прямо залежати від земельних ресурсів. Більш того, ставлення до землі часто пов'язано з відчуттям суверенності, а також з юрисдикцією і залежить від різних форм власності та прав користування, що (в свою чергу) впливає на економічні та соціально-політичні взаємодії, а також конфлікти з іншими людьми. Всі ці фактори впливають на ставлення до землекористування, а також на способи планування використання та управління земельними ресурсами. Проте збереження функціональності земельних ресурсів є важливим внеском у забезпечення безпеки людства: це дає доступ до продовольства і води, стабільну зайнятість і життєзабезпечення, стійкість до зміни клімату і екстремальних погодних явищ, а також (у кінцевому підсумку) соціальну і політичну безпеку. На рисунку 1 наведено логічно-змістовну схему масштабів людської безпеки, що розроблена з використанням джерела [1].

На жаль, сьогодні в Україні землю (у виді землекористування) на урядовому рівні не розглядають як земну біопродуктивну систему, що включає в себе ґрунт, рослинність, іншу біомасу, а також екологічні і гідрологічні процеси, які відбуваються всередині цієї системи. А

відповідно із якістю землекористування не пов'язується комплекс безпекових загроз життєдіяльності людини.

17 червня цього року вступив у дію закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель". Цим законом внесено у Земельний кодекс України [2] (стаття 20) доповнення, що "Категорія земель та вид цільового призначення земельної ділянки визначаються в межах відповідного виду функціонального призначення території, передбаченого затвердженим комплексним планом просторового розвитку території територіальної громади або генеральним планом населеного пункту". Також внесено зміни у Закон України "Про землеустрій" [3], що "Особливим видом документації є документація із землеустрою, яка одночасно є містобудівною документацією, — комплексні плани просторового розвитку територій територіальних громад, генеральні плани населених пунктів, детальні плани територій", а містобудівна документація, є одночасно документацією із землеустрою.

Одночасно визначено, що Комплексний план просторового розвитку території територіальної громади є планувальною документацією із планування використання земель ОТГ, і який згідно зі ст. 16-1. Закону України "Про

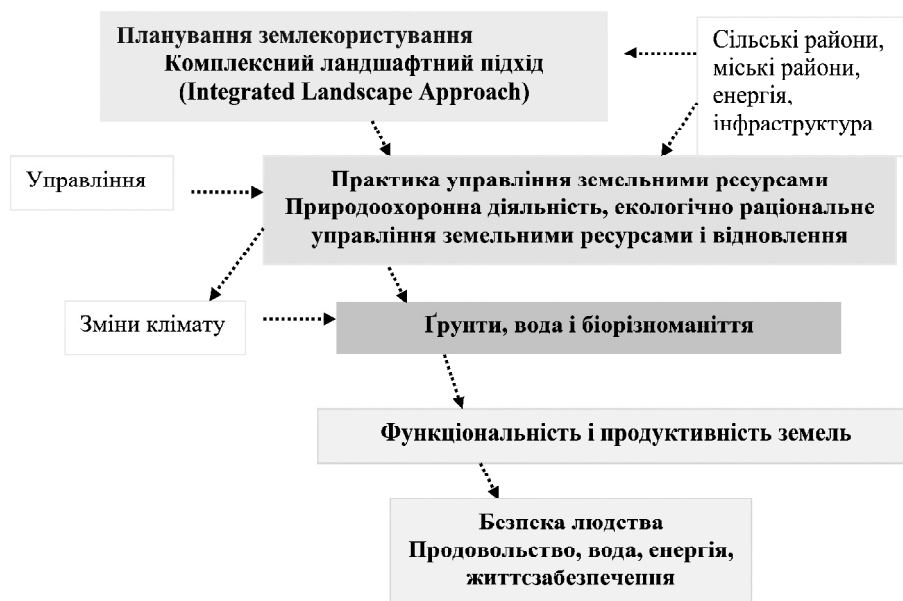

Рис. 2. Основні теми глобальної перспективи щодо місця і ролі планування землекористування у контексті безпеки людства

регулювання містобудівної діяльності" [4] розробляється на всю територію територіальної громади. Отже, в Україні надана перевага містобудівному плануванню по відношенню землевпорядного, яке за своєю суттю в основному базується на ландшафтному підході і вирішує більшість безпекових проблем життєдіяльності людей. Відповідно, постає питання, що таке територіально-просторове планування використання земель і яким воно має бути?

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження поняття та землевпорядно-сутнісних ознак територіально-просторового планування використання земель у зарубіжних країнах та в Україні у контексті безпеки життєдіяльності людей.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджуючи глобальні сценарії землекористування [5] ґрунтуються на припущенні, що з огляду на взаємну залежність методів управління, що стосуються земельних ресурсів, є більш важливими детермінантами загальних результатів щодо безпеки навколишнього середовища, продовольства та життєдіяльності людей, ніж прогнозовані показники зростання населення і економіки. Такі моделі відштовхуються від ідеї про те, що спостерігаються компроміси — це не стільки наслідок зростання населення, скільки передбачуваний результат вузько і екологічно нераціонального планування, стратегій і методів землекористування.

У цьому зв'язку робочою групою експертів ООН сформульовані основні теми глобальної перспективи щодо місця і ролі планування землекористування у контексті безпеки людства (рис. 2) [5].

Відзначимо, що у різних країнах, культурах і співтовариствах поняття "земля" визначається, сприймається і оцінюється зовсім по-різному. Будь-яка окремо взята ділянка землі може використовуватися для досягнення безлічі різних цілей. В цьому суть багатоаспектного характеру земельних ресурсів: там, де один бачить ландшафти, непридатні для проживання, інший відчуває себе абсолютно комфортно; там, де одні бачать дику місцевість, яку потрібно "приручити", інші помічають велич і красу, яку необхідно зберегти. Всі ці фактори впливають на ставлення до землекористування, а також на способи планування його розвитку.

В Україні територіально-просторове планування є функцією державного сектора, покликаної вплинути на майбутній розподіл діяльності на відповідних територіях залежно від наявності земельних та інших природних і людських ресурсів. Воно покликане забезпечити більш раціональну територіальну організацію використання земель і зв'язок між видами землекористування, збалансованість потреб розвитку і необхідності охорони навколишнього середовища та досягнення соціальних та економічних цілей. Територіально-просторове планування включає заходи з координації і поліпшення територіально-просторового впливу політики, що проводиться в інших галузях еко-

Рис. 3. Структурна схема територіального планування в Німеччині

Джерело: [8].

номіки, для більш рівномірного розподілу економічного розвитку на конкретній території, яке в іншому випадку піддавалось би впливу тільки ринковим силам. Тому територіально-просторове планування є важливим інструментом забезпечення сталого (збалансованого) розвитку і підвищення якості життя.

Територіально-просторове планування виконує функцію регулювання земельних та екологічних відносин і функцію розвитку землекористування. Як регулюючий механізм (на місцевому, регіональному та / або національному рівнях) має визначати дозвіл на здійснення тієї чи іншої діяльності на землі; як механізм розвитку — розробляти інструменти розвитку землекористування для надання послуг та створення інфраструктури, визначення напрямку розвитку сільських та міських районів, збереження земельних та інших природних ресурсів, створення інвестиційних стимулів і т.п. зокрема:

- підвищення капіталізації та екологізації землекористування;
- покращувати доступ до інформації і знань про землю та інші природні ресурси;
- сприяти зменшенню шкоди для навколишнього середовища;
- сприяти збільшенню й охорони природних ресурсів і природної спадщини;
- сприяти збільшенню культурної спадщини як чинника розвитку;

- сприяти освоєнню енергоресурсів з дотриманням норм безпеки;
- сприяти розвитку високоякісного сталого туризму;
- зменшувати вплив стихійних лих.

Також ефективно територіально-просторове планування допомагає уникнути дублювання зусиль різних учасників цього процесу, як от: державні структури, комерційні забудовники, громади і приватні особи. Це має дуже важливе значення, оскільки багато з перерахованих вище питань носять міжгалузевий характер і вимагають відповідного підходу. Оскільки територіально просторове планування є державною функцією на всіх рівнях, то необхідно забезпечити чіткий розподіл відповідальності на всіх рівнях управління. Територіально-просторове планування на місцевому рівні спирається на стратегії, розроблені як на національному, так і на регіональному рівнях.

Існують різні визначення територіально-просторового планування.

У Сполученому Королівстві уряд визначає територіально просторове планування як процес, що виходить за рамки простого планування землекористування, та який забезпечує пов'язування політики розвитку та використання земельних угідь з іншими політикою і програмами, що впливають як на характер, так і на функцію території [6]. Це вклю-

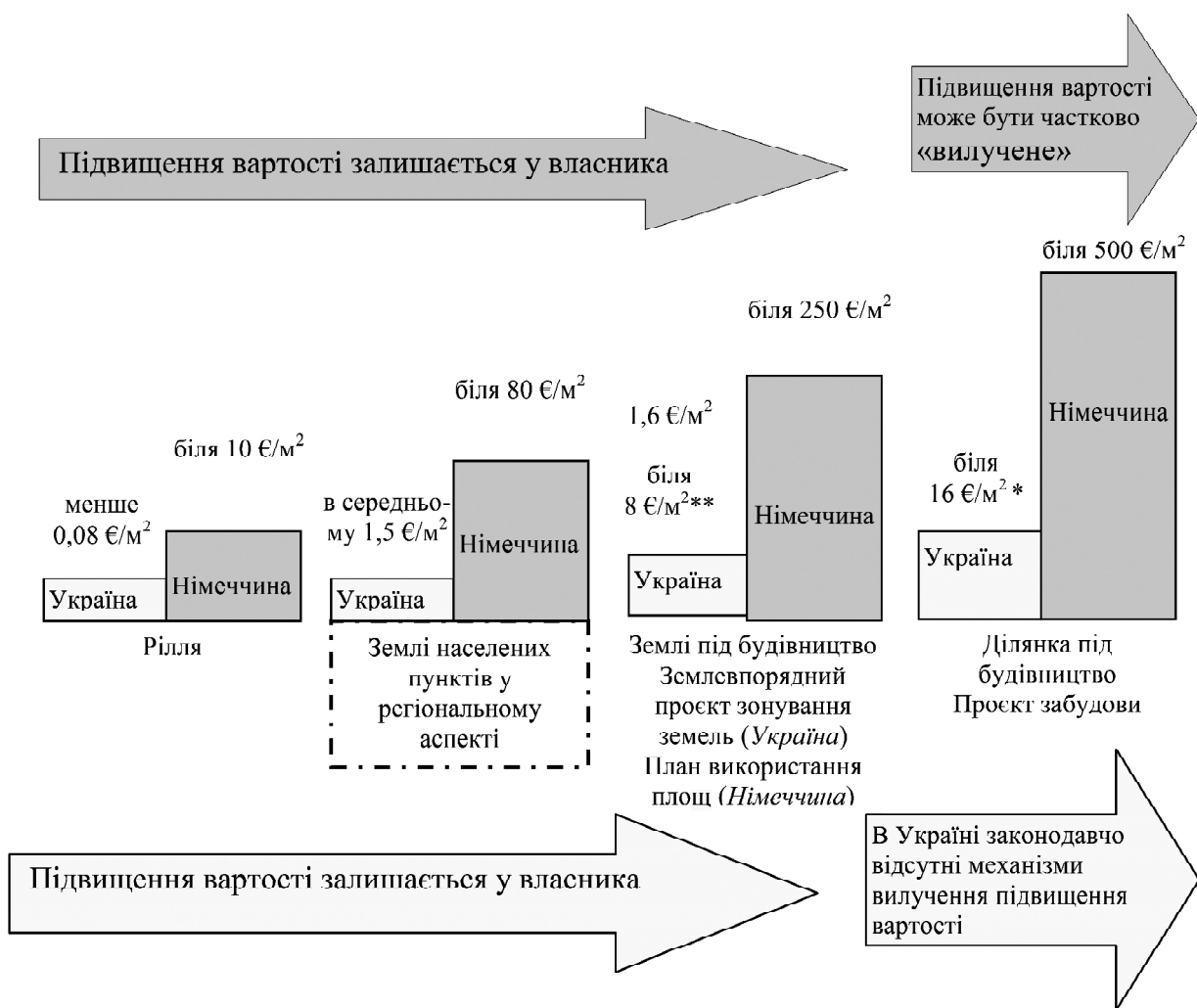

Рис. 4. Тенденції росту вартості землі в процесі планування землекористування (схематично) в Україні та Німеччині

Примітка: * прогнозно за експериментальними даними.

чає політику, яка може впливати на землекористування, але яка не може здійснюватися виключно або в основному шляхом видачі або відмови у видачі дозволів на забудову та види діяльності і яка може здійснюватися іншими способами.

У Словенії територіально-просторове планування було охарактеризовано в Законі про територіально-просторове планування [7] як міждисциплінарна діяльність, що включає планове землекористування, яке встановлює умови для розвитку і локалізації різних видів діяльності, що виявляє заходи щодо поліпшення існуючих фізичних структур і визначає умови для територіального розміщення і створення запланованих фізичних структур.

У чому важливість територіально-просторового планування землекористування для України?

Територіально-просторове планування є край важливим для забезпечення економіч-

них, соціальних і екологічних вигод шляхом створення більш стабільних і передбачуваних умов для безпеки життєдіяльності людей, інвестицій і розвитку, гарантування вигод від розвитку місцевих громад і сприяючи раціональному використанню землі та інших природних ресурсів для цілей розвитку.

Вигоди територіально-просторового планування:

Економічні вигоди:

- забезпечення більшої стабільності і впевненості при інвестуванні;
- визначення територій та земель, що відповідають потребам економічного розвитку;
- забезпечення взаємоузгодження між місцезнаходженням земель для розвитку, транспортної мережі та робочої сили;
- сприяння збереженню якості навколишнього середовища в міських та сільських районах, яке може потім забезпечувати більш сприятливі умови для інвестицій і розвитку;

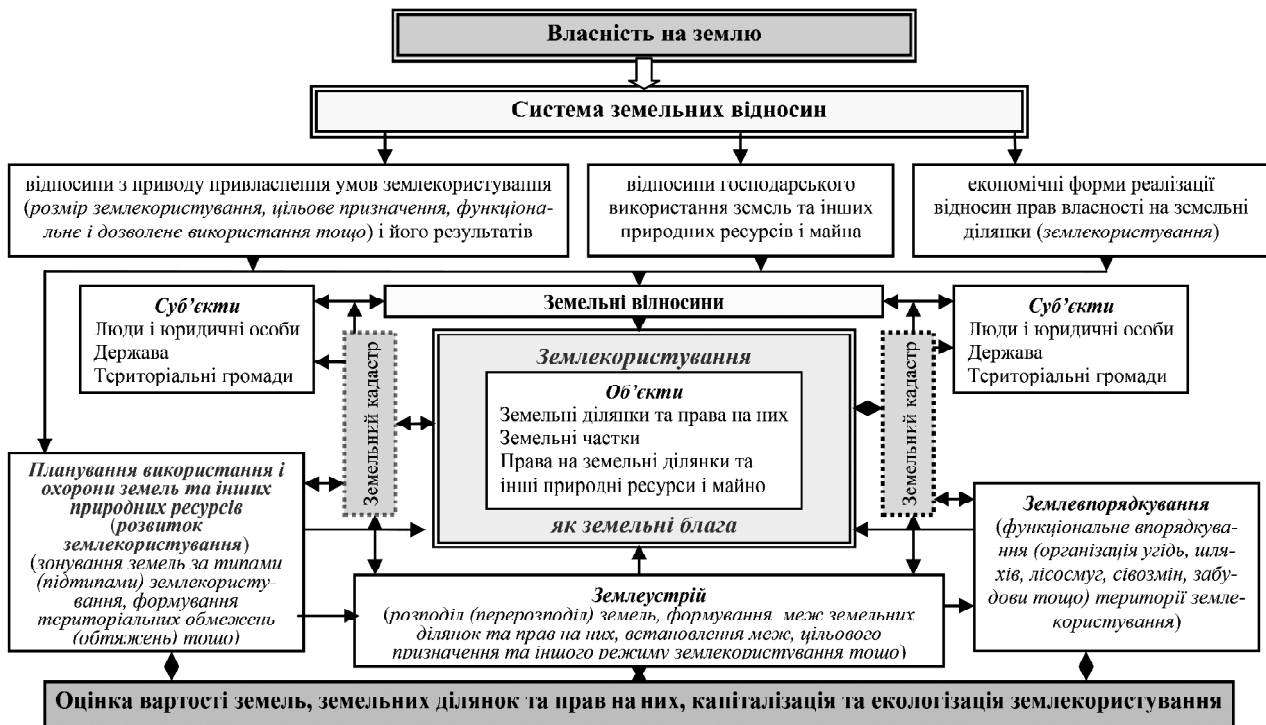

Рис. 5. Логічно-змістовна схема сутності формування землекористування та його взаємозв'язку із відносинами власності на землю

- визначення типу розвитку, який задовольняє потреби місцевих громад;
- сприяння відродженню і оновленню;
- прийняття рішень більш ефективним і послідовним чином.

Громадські вигоди:

- врахування потреб місцевих громад під час розроблення політики;
- підвищення доступності під час вирішення питання про розвиток у нових зонах;
- підтримка розвитку місцевої інфраструктури в місцях, де її недостатньо;
- сприяння повторному використанню вільної або занедбаної землі, особливо в тих місцях, де вона робить негативний вплив на якість життя і потенціал економічного розвитку;

- допомога у створенні та підтримці сприятливого, здорового та безпечного обстановки.

Екологічні вигоди:

- сприяння відновленню та належного використання землі, будівель та інфраструктури;
- сприяння використанню раніше забудованих земель (занедбаних зон) і зведення до мінімуму розвиток незабудованих земель;
- збереження важливих екологічних, історичних і культурних цінностей;
- облік потенційних екологічних небезпек (наприклад, повені, погіршення якості повітря);

- захист і благоустрій зон відпочинку і природної спадщини;

- забезпечення доступу до зон розвитку при використанні всіх способів пересування (включаючи піші маршрути, велосипедні доріжки і громадський транспорт), а не тільки автотранспорту;

- заохочення ефективного використання енергії при плануванні і структуруванні розвитку.

Таким чином, територіально-просторове планування є важливим важелем забезпечення сталого (збалансованого) розвитку та поліпшення якості життя.

Територіально-просторове планування відіграє ключову роль в забезпеченні довгострокового плану розвитку та координації міжгалузевої політики. Воно може забезпечити бачення загального напрямку політики і програм та виявити першочерговість завдань, може допомогти уникнути дублювання зусиль різних урядових структур і може сприяти координації політики між галузями. Територіально-просторове планування може також сприяти економічному зростанню та інвестуванню при проведенні політики захисту навколишнього середовища і більш ефективного використання ресурсів.

Досвід зарубіжних країн, наприклад Німеччини. В Німеччині відомо 2 види територіального планування:

Рис. 6. Логічно-змістозна модель територіально-просторового планування землекористування

1. Інтегроване і комплексне планування просторового розміщення землекористування і містобудівне.

2. Секторальне територіальне планування, що регулює питання містобудування, а також пов'язане із транспортом, інфраструктурою, водопостачанням, засобами захисту від паводків і ландшафтним плануванням. Вимоги: секторальне територіальне планування не повинно протирічати комплексному плануванню просторового розміщення землекористування та інтегрується в нього на основі існуючого аналізу. На рисунку 3 наведено структуру територіального планування [8].

Про ефективність територіально-просторового планування землекористування в Німеччині [8] та в Україні можна судити із аналізу діаграми приведеної на рисунку 4.

Однією із причин низької капіталізації землекористування в Україні, крім низької доданої вартості, є відсутність територіального просторового планування розвитку землекористування.

Оскільки існуюче містобудівне територіальне планування є не ринковим механізмом планування [9], воно практично не проводиться [10].

Водночас за дослідженнями Науково-дослідного проектного центру геоурбаністики та планування [11] Комплексний план просторового розвитку території територіальної громади, із запропонованим змістом у Законі України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель" [12] в основному направлений на вирішення містобудівних потреб, а питання територіально-просторового розвитку землекористування вирішує тільки частково. Так, зокрема, не вирішуються питання екологічної раціональності землекористування, формування його інвестиційної привабливості та капіталізації залежно від придатності земель і цінності інших природних ресурсів.

Як показують наші дослідження, процес формування інвестиційної привабливості землекористування та його капіталізації і екологізації залежно від придатності земель і цін-

ності інших природних ресурсів тісно пов'язаний із правами власності на землю та інші природні ресурси (рис. 5).

Як видно із рисунка 5, територіально-просторове планування землекористування пов'язане із економічними та екологічними відносинами власності на землю та інші природні ресурси і впливає на подальший процес землеустрою та землевпорядкування, а також вартість землекористування і відповідно його капіталізацію та екологізацію.

Враховуючи викладене та те, що існуюча система територіального планування використання і охорони земель і інших природних ресурсів, по суті, не функціонує та є транзакційно високозатратною, нами запропонована удосконалена модель територіально-просторового планування розвитку землекористування ОТГ в інтеграції з містобудівним плануванням (рис. 6). Ключовим положенням у цій моделі є відмовлення від Генеральних планів сільських населених пунктів та Схем планування територій ОТГ як неринкової містобудівної документації та зведення планувальної землевпорядної документації до розроблення Комплексних планів просторового розвитку землекористування ОТГ, які включають зонування земель за типами (підтипами) землекористування із врахуванням придатності земель та цінності інших природних ресурсів.

Концептуально наукове рішення щодо зміни підходів до планування використання земель на місцевому рівні шляхом здійснення зонування земель за типами (підтипами) землекористування дасть змогу скоротити строк землевпорядного процесу щодо оформлення надання земельної ділянки із земель державної або комунальної власності із 8,5 місяців до 2,5 місяців і приватної земельної ділянки до 1—5 робочих днів та зменшити транзакційні витрати на 36 млрд грн, за вартості одного робочого дня 12 тис. грн і розроблення близько 500 тис. проєктів землеустрою в рік загалом по країні.

Основними концептуальними положеннями закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель" [12] є: зонування земель у межах територій територіальних громад як просторово-територіальний захід визначення перспективи видів економічної діяльності та забезпечення якості життя населення.

Зонування земель за типами землекористування це землевпорядно-правові дії щодо розподілу земель (у межах територій рад або об'єднаних територіальних громад) на типи та

підтипи землекористування в залежності від еколого-економічної придатності земельних угідь, цінності інших природних ресурсів — за межами населених пунктів та містобудівної і природно-ресурсної цінності земель і інших природних ресурсів — у межах населених пунктів [13].

У процесі зонування земель за їх категоріями та типами землекористування, залежно від рівня капіталізації, екологізації та соціальних і суспільних земельних інтересів, виділяються такі типи та підтипи землекористування [13]:

1) сільськогосподарський, який включає підтипи: польовий, ґрунтозахисний, садовий, сінокосо-пасовищний, спеціальний, змішаний, науково-дослідний, присадибний, сільськогосподарський нетрадиційний (органічне землеробство, вирощування нішових культур тощо);

2) житловий, який включає підтипи: садибний, котеджний з одно- та двох поверховою забудовою, багатопверхової забудови з трьома і більше поверхами, столичної забудови;

3) громадсько-комерційний, який включає підтипи: муніципальний з розміщенням соціально-культурних та інших громадського призначення об'єктів, комерційний — з розміщенням торговельних та інших комерційних об'єктів, спеціальний — спеціальна забудова відповідного призначення, змішаний із змішаною забудовою;

4) заповідний, який включає підтипи: природно-заповідний, садово-заповідний, рекреаційний, науково-дослідний;

5) природоохоронний, який включає підтипи: природно-ресурсно-охоронний, біотично-охоронний, санітарно охоронний, науково-охоронний;

6) оздоровчий, який включає підтипи: природно-лікувальний, оздоровчий;

7) рекреаційний, який включає підтипи: дачний, спортивно-рекреаційний, еколого-рекреаційний, рекреаційний міської рекреації, оздоровчо-рекреаційний, мисливський;

8) історико-культурний, який включає підтипи: історичної спадщини, охоронний;

9) лісгосподарський, який включає підтипи: ресурсно-охоронний, рекреаційний;

10) лісопромисловий;

10) водогосподарський, який включає підтипи: ресурсно-охоронний, рекреаційний;

11) водопромисловий;

11) промисловий, який включає підтипи: гірничодобувної промисловості, промисловий (локальний);

12) інженерної та транспортної інфраструктури, який включає підтипи: енергетичний; ав-

томобільного транспорту, залізничного транспорту, морського транспорту, річкового транспорту, авіаційного транспорту, трубопровідного транспорту, міського електротранспорту, зв'язку;

13) спеціального призначення, який включає підтипи: оборонно-безпековий, прикордонний, внутрішньо-безпековий.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Розуміння того, що кількість земельних ресурсів, наявних у нашому розпорядженні, обмежена, а також визнання їх важливості для нашого виживання і підвищення обізнаності про темпи, з якими ми їх виснажуємо і знищуємо, сформувало абсолютно нову парадигму в публічному дискурсі. Збільшення кількості питань, пов'язаних з екологією і стійкістю природних систем та їх компонентів, пов'язане з безпекою життєдіяльності людей. Зміна клімату стало основною рушійною силою, яка впливає (і підпадає під вплив) на використання земельних ресурсів та управління землекористуванням, роблячи його зв'язок з усіма аспектами безпеки людства ще міцнішою.

Планування землекористування — це не просто оцінка землі, яка може бути дуже привабливою для міських забудовників і шкідлива для сільського господарства, а й класифікація продуктивності землі та цінності інших природних ресурсів. Територіально-просторове планування в Україні є функцією державного сектора, покликаної вплинути на майбутній розподіл діяльності на відповідних територіях залежно від наявності земельних та інших природних і людських ресурсів. Воно покликане забезпечити більш раціональну територіальну організацію використання земель і зв'язок між видами землекористування, збалансованість потреб розвитку і необхідності охорони навколишнього середовища та досягнення соціальних та економічних цілей. Територіально-просторове планування землекористування охоплює всі потенційні види використання земель, включаючи землі, придатні для сільського та лісового господарства, урбанізації, природно-заповідний фонд, рекреаційне землекористування тощо. Воно виконує функцію регулювання земельних та екологічних відносин і функцію розвитку землекористування. Як регулюючий механізм (на місцевому, регіональному та / або національному рівнях) визначає дозвіл на здійснення тієї чи іншої діяльності на землі; як механізм розвитку — розробляє інструменти розвитку землекористування для надання по-

слуг та створення інфраструктури, визначення напрямку розвитку сільських та міських районів, збереження земельних та інших природних ресурсів, створення інвестиційних стимулів та забезпечує безпеку життєдіяльності. Запропоновано логічно-змістовну модель територіально-просторового планування розвитку землекористування ОТГ в інтеграції із містобудівним плануванням. Вказана модель передбачає обов'язковість зонування земель за типами (підтипами) землекористування, що базується на придатності земель та цінності інших природних ресурсів.

Перспективи подальших розвідок полягає у доцільності досліджень територіально-просторового планування розвитку землекористування об'єднаних територіальних громад у контексті безпеки життєдіяльності людей як фундаментальної науки.

Література:

1. Lal R. Food security in a changing climate. *Ecohydrology and Hydrobiology*. № 13. 2013. P. 8—21.
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/print1509602912924405>
3. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 року № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>
4. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
5. Земельные ресурсы: всемирный обзор. Первое издание. Секретариат Конвенции Организации Объединенных Наций по борьбе с опустыниванием. КБООН. 2017. URL: https://www.uncclearn.org/wp-content/uploads/library/glo_full_report_low_res_russian.pdf
6. Planning Policy Statement 1: Delivering Sustainable Development. Office of the Deputy Prime Minister. London. 2005. URL: http://www.knowsley.gov.uk/pdf/PG04_Planning-PolicyStatement1DeliveringSustainableDevelopment.pdf
7. Spatial Planning Act. Ministry of the Environment, Spatial planning and Energy. Slovenian Ministry of the Environment, Spatial planning and Energy Ljubljana. 2002.
8. It's all about land — Введение в территориальное планирование и землеустройство Германии. Moscow, 2018. URL: https://agrardialog.ru/files/activities/thiel_foedrat_presentation_19_april_rus_fertig.pdf

9. Третяк А.М., Третяк В.М., Третяк Н.А., Лобунько А.В. Капіталізація землекористування населених пунктів в процесі зміни їх меж та трансформації видів використання земель. ДЕА. К.: 2015. 165 с.

10. Просторове планування у новому адміністративно-територіальному поділі. Портал Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12630>

11. Комплексний план території територіальної громади. НДПЦ ГП. URL: <https://gplan.com.ua/hromadas/kompleksniy-plan-teritoriyi-teritorialnoyi-gromadi>

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель: Закон України від 17 червня 2020 року № 711-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text>

13. Третяк А.М., Третяк В.М. Зонування земель: законодавчий колапс та наукові засади планування розвитку землекористування об'єднаних територіальних громад. Агросвіт. № 23. 2020. С. 3—9.

References:

1. Lal, R. (2013), "Food security in a changing climate", *Ecohydrology and Hydrobiology*, vol. 13, pp. 8—21.

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Land Code of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/print-1509602912924405> (Accessed 20 May 2020).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "On Land Management", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (Accessed 20 May 2020).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), Law of Ukraine "On regulation of urban planning activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (Accessed 20 May 2020).

5. UNCCD (2017), "Land resources: a global overview", available at: https://www.uncclearn.org/wp-content/uploads/library/glo_full_report_low_res_russian.pdf (Accessed 23 May 2020).

6. United Kingdom Office of the Deputy Prime Minister (2005), Planning Policy Statement 1: Delivering Sustainable Development, Office of the Deputy Prime Minister, London, UK.

7. Slovenian Ministry of the Environment, Spatial planning and Energy (2002), Spatial Planning Act, Ministry of the Environment, Spatial planning and Energy, Ljubljana, Slovenia.

8. Deutsch Russischer Agrarpolitischer Dialog (2018), "It's All About Land," available at: https://agrardialog.ru/files/activities/thiel_foedrat_presentation_19_april_rus_fertig.pdf (Accessed 20 May 2020).

9. Tretiak, A.M. Tretiak, V.M. Tretiak, N.A. and Lobunko, A.V. (2015), Kapitalizatsiia zemlekorystuvannia naselenykh punktiv v protsesi zminy ikh mezh ta transformatsii vydiv vykorystannia zemel' [Capitalization of land use of settlements in the process of changing their boundaries and transformation of land use], DEA, Kyiv, Ukraine.

10. Decentralisation (2020), "New territorial administrative division is approaching — some thoughts about situation in the field of spatial planning in Ukraine", available at: <https://decentralization.gov.ua/news/12630> (Accessed 23 May 2020).

11. NDPC GP, (2020), "Comprehensive plan of the territorial community", available at: <https://gplan.com.ua/hromadas/kompleksniy-plan-teritoriyi-teritorialnoyi-gromadi> (Accessed 23 May).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Land Use Planning", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text> (Accessed 20 May 2020).

13. Tretiak, A. and Tretiak, V. (2020), "Land zoning: legislative collapse and scientific fundamentals of planning the land use development by united territorial community", *Agrosvit*, vol. 23, pp. 3—9. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.23.3. *Стаття надійшла до редакції 29.07.2021 р.*

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 330.341.2:338.242.2

О. М. Ложачевська,
д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту,
Національний транспортний університет, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8462-925X

В. Є. Сафонова,
д. е. н., професор, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Київський кооперативний інститут бізнесу і права, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4631-2408

І. А. Гнатенко,
д. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва та бізнесу,
Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0254-2466

Т. А. Навроцька,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Національний транспортний університет, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-1403-0580

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.15.14

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ЕКОНОМІКОЮ: СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ, КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

O. Lozhachevska,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Management,
National Transport University, Kyiv, Ukraine

V. Safonova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Enterprise,
Trade and Stock Exchange, Kyiv Cooperative Institute of Business and Law, Kyiv, Ukraine

I. Hnatenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Entrepreneurship and Business, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, Ukraine

T. Navrotska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management,
National Transport University, Kyiv, Ukraine

MANAGEMENT OF INNOVATIVE ECONOMY: STRATEGIC APPROACHES TO BUSINESS PROCESSES, PERSONNEL MANAGEMENT AND COMPETITIVENESS

У статті досліджено управління інноваційною економікою, зокрема стратегічні підходи до бізнес-процесів, кадрового менеджменту та конкурентоспроможності. Визначено, що однією з найголовніших цілей визнання пріоритетів розвитку підприємництва в інноваційній економіці є усунення існуючих трансформаційних "провалів" ринку та стимулювання позитивних перетворень у середовищі на макро-, мезо- та мікрорівнях. Вивчення зазначених "провалів", причин та наслідків їх виникнення викликає постійний інтерес для сучасної фундаментальної економічної теорії, прикладних теорій державного регулювання, практичної діяльності держави як центрального економічного регулятора. Враховуючи зазначене, запропоновано карту причинно-наслідкових зв'язків виникнення "провалів", що спричиняють інертний розвиток підприємництва в інноваційній економіці. Запропоновано розглядати державне ре-

гулювання інноваційним розвитком підприємництва в контексті теорії темпоральності, що дозволяє відобразити варіативності такого регулювання з позицій синаптичних зв'язків, урахування яких дозволить у подальшому деталізувати оптимальні державні пріоритети розвитку підприємництва. Визначено, що ефективне перетворення середовища розвитку підприємництва головним чином обумовлюється помірним втручанням держави, як центрального економічного регулятора з усунення ринкових "провалів" у середовищі підприємництва. Таке втручання характеризується оптимальним добром параметрів прямого та опосередкованого державного впливу в економіко-часовому просторі, які дозволяють підприємництву повною мірою виконувати свої функції.

The article examines the management of the innovative economy, in particular strategic approaches to business processes, personnel management and competitiveness. It is determined that one of the main goals of recognizing the priorities of entrepreneurship development in the innovative economy is to eliminate the existing transformational "failures" of the market and stimulate positive changes in the environment at the macro, meso and micro levels. The study of these "failures", the causes and consequences of their occurrence is of constant interest for modern fundamental economic theory, applied theories of state regulation, the practical activities of the state as a central economic regulator. Given the above, a map of the causal links of the "failures" that cause inert development of entrepreneurship in the innovation economy is proposed. It is proposed to consider state regulation of innovative development of entrepreneurship in the context of the theory of temporality, which allows to reflect the variability of such regulation from the standpoint of synaptic connections, which will further detail the optimal state priorities for entrepreneurship. It is determined that the effective transformation of the business development environment is mainly due to moderate state intervention as a central economic regulator to eliminate market "failures" in the business environment. The factors of market "failures" that cause inert development of entrepreneurship in the innovative economy and follow the primary ones include: "failures" in the motivational component of the behavior of business entities; "Failures" in the complementarity of formal and informal institutions that form the institutional matrix of entrepreneurship; "Failures" in the dynamics of network connections between formal institutions; "Failures" in the initial stages of innovation; "Failures" in infrastructure. Such intervention is characterized by the optimal selection of parameters of direct and indirect state influence in the economic and temporal space, which allow business to fully perform its functions.

Ключові слова: управління, інноваційна економіка, стратегічні підходи, бізнес-процеси, кадровий менеджмент, конкурентоспроможність.

Key words: management, innovative economy, strategic approaches, business processes, personnel management, competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Держава повинна брати на себе не лише завдання з усунення "провалів", але й виконувати функції, які в ринковій економіці виконують інші суб'єкти ринку, тобто держава повинна стимулювати рушійну силу інституціональних перетворень на ринку інновацій. Якщо у країнах з досконалою конкуренцією та розвиненою ринковою економікою розвиток традиційного або інноваційного підприємництва може бути саморегулюючим та функціонувати за умов мінімального втручання держави (дерегуляція), то у країнах з перехідним або кризовим станом розвитку економіки ефективність підприємницької діяльності багато у чому визначається дієвістю регуляторної політики державних

інституцій (активним втручанням держави у ринкові процеси), які визначають формальні норми відносин, через здійснення контролю за дотриманням правил ведення інноваційної діяльності, включаючи правила патентування, ліцензування, сертифікації, обмеження монополій. Зазначені факти обумовлюють актуальність теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

В Україні діє три гілки державної влади, які мають повноваження формувати державні пріоритети зміни середовища розвитку під-

приємництва: законодавча, виконавча та судова [1; 8; 10]. Відповідно на ці гілки державної влади (та підзвітні їм місцеві органи) і покладено основні завдання з визначення пріоритетів зміни середовища розвитку підприємництва.

Важлива роль належить Кабінету Міністрів України. Він забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України [2; 4; 5; 7].

У період трансформацій роль держави в зміні інституціонального середовища стає ще більш складною та відповідальною, бо вимагає ефективної роботи з налагодження координаційної взаємодії між суб'єктами державної та приватної власності (унікнення комунікаційної хаотичності) [3; 6; 9]. Така робота повинна розподілятися між уповноваженими органами державного регулювання, здатних професійно діяти в умовах нестабільного політичного, економічного та суспільного середовища, що потребує подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження управління інноваційною економікою, зокрема стратегічних підходів до бізнес-процесів, кадрового менеджменту та конкурентоспроможності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

До чинників виникнення ринкових "провалів", що спричиняють інертний розвиток підприємництва в інноваційній економіці та слідує за первинними, слід віднести:

1. "Провали" в мотиваційній складовій поведінки суб'єктів середовища підприємництва. Повна відсутність державної мотиваційної політики стимулювання підприємницьких ініціатив для стейкхолдерів ринку, що наявна в основних економіко-часових проміжках середовища інноваційної економіки, значно знижує підприємницьку зацікавленість у розробці інноваційних продуктів або призводить до низького прояву ініціатив суб'єктів господарювання щодо змін традиційної моделі підприємництва на інноваційну. "Провали" в мотиваційній складовій обмежують розвиток інтелектуального людського потенціалу і здібностей до новатор-

ства, що викликає "заціпеність" діяльнісних процесів підприємця. Розвиток державою середовища, сприятливого для дифузії інновацій, є однією з ключових завдань підтримки мотиваційній складовій суб'єктів системи підприємництва. Інноваційно-активний бізнес повинен функціонувати за таких умов, коли: по-перше — постійне впровадження інновацій стає невід'ємним мотивуючим елементом справедливої конкуренції між підприємствами за нові ринки збуту; по-друге — інноваційно-активні підприємства отримують довгострокові переваги на ринку (преференції від держави), а їх власники зацікавлені в результативних інноваціях, які користуються попитом серед населення та заохочуються державою.

2. "Провали" у компліментарності формальних та неформальних інститутів, що утворюють інституціональну матрицю підприємництва. Зазначені "провали" пов'язані з недосконалістю або відсутністю формальних інститутів, що регулюють діяльність підприємництва в умовах інноваційної економіки протягом певного економіко-часового проміжку. Формальні інститути — це офіційно діючі законодавчі, економічні, соціальні, інфраструктурні організації або установи спеціального і загального призначення, які регулюють підприємницьку та інноваційну діяльність; неформальні (приховані або тіньові) — інститути культурного, ментально-ціннісного характеру (ділова культура, неформальні комунікації, підприємницькі цінності і т. д.), які обов'язково присутні в інституціональній матриці, але їх діяльність офіційно не врегульована. "Провали" у компліментарності між зазначеними інститутами викликають недостатню взаємодію усіх або окремо взятих елементів підприємницького середовища та призводять до несумісності ринкових і неринкових інститутів.

3. "Провали" у динамічності мережевих зв'язків між формальними інститутами. Зазначені "провали" виникають у результаті інституціональної розбалансованості, комунікаційних розривів і нерозвиненості сітьових взаємодій між формальними інститутами, що утворюються в інституціональному середовищі підприємництва. Недосконалі мережеві зв'язки, у яких відсутня гнучкість та динамічність, призводять до втрати інформації, поширення опортуністичних явищ, збільшення трансакційних витрат та викривлення інформації. Внаслідок зазначеного стейкхолдери підприємництва втрачають можливість ефективно комунікувати, відбувається втрата інформації щодо ключових змін у інституціональному оточенні, знижують-

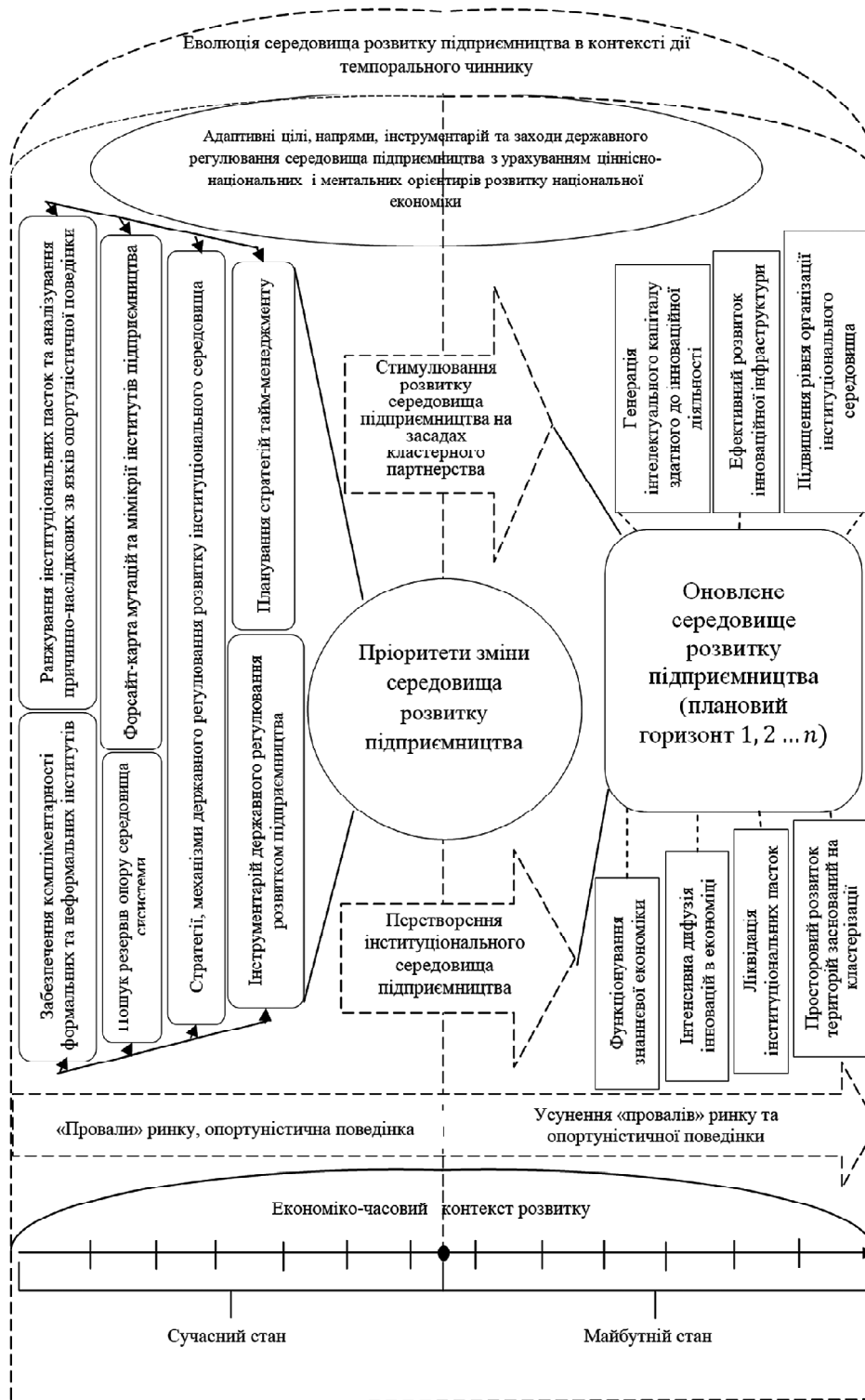

Рис. 1. Темпоральний базис трансформації середовища розвитку підприємництва в контексті державного регулювання

ся умови залучення у мережеві зв'язки нових інститутів або учасників. Жорсткість у комунікаціях між формальними інститутами та стейкхолдерами, призводить до мінімізації участі підприємців у інституційних та інституціональних змінах. За таких умов необхідним пріори-

тетом державної політики є підвищення динамічності мережевих зв'язків, мінімізація комунікаційних розривів, підвищення взаємодії між акторами, що забезпечить підприємцям доступ до нової інформації, знань, технологій, результатів науково-технічного прогресу та підви-

щить зв'язаність інноваційної діяльності на макро, мезо- та мікрорівнях.

4. "Провали" на початкових стадіях реалізації інноваційної діяльності. Зазначені "провали" пов'язані з існуванням стадій реалізації інноваційного проєкту та властиві початковим етапам життєвого циклу функціонування підприємництва заснованого на інноваціях. Вони виникають у результаті низької підтримки з боку держави підприємців-початківців, які починають впроваджувати інноваційний проєкт (низька законодавча, адміністративна та фінансова підтримка стартапів, корупційність тощо).

5. "Провали" в інфраструктурному забезпеченні. Інфраструктурне забезпечення є обов'язковою умовою розвитку як традиційного так і інноваційного підприємництва в умовах інноваційної економіки. До інфраструктури, що сприяє розвитку підприємництва та яка забезпечує інноваційну діяльність, слід віднести — технопарки, консалтингові фірми, учбово-ділові центри, бізнес-інкубатори, установи трансферу технологій і т.п. Важливою умовою розвитку такого підприємництва є місцева інфраструктура, яка створює особливі зони економічного розвитку підприємництва: пілотні проєктні території, регіональні промислово-інноваційні кластери тощо. Ключовим завданням визначення державних пріоритетів в контексті інфраструктурного забезпечення підприємництва є планування: розвитку вузькоспеціалізованої науково-інноваційної інфраструктури; венчурних фірм з іноземним інвестором; державних центрів розповсюдження наукових знань; рекрутингових агенцій, які спеціалізуються на аутсорсингу персоналу для підприємництва. Зазначені ринкові "провали" середовища підприємництва в інноваційній економіці можуть виникати одночасно і зазвичай вони синергетично пов'язані між собою. Заходи, які сприяють усуненню "провалів" середовища підприємництва в інноваційній економіці, мають реалізовуватися за допомогою визначення пріоритетів розвитку підприємництва, використання всіх інструментів державного регулювання та державної підтримки, спрямованих на ефективну просторову трансформацію економіки та її інституціонального середовища.

Темпоральний базис трансформації середовища розвитку підприємництва в процесі формування державних пріоритетів, спрямованих на усунення зазначених "провалів" зображено на рисунку 1.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Визначено, що однією з найголовніших цілей визнання пріоритетів розвитку підприємництва в інноваційній економіці є усунення існуючих трансформаційних "провалів" ринку (market failures) та стимулювання позитивних перетворень у середовищі на макро-, мезо- та мікрорівнях. Вивчення зазначених "провалів", причин та наслідків їх виникнення викликає постійний інтерес для сучасної фундаментальної економічної теорії, прикладних теорій державного регулювання, практичної діяльності держави, як центрального економічного регулятора. Враховуючи зазначене, запропоновано карту причинно-наслідкових зв'язків виникнення "провалів", що спричиняють інертний розвиток підприємництва в інноваційній економіці. Запропоновано розглядати державне регулювання інноваційним розвитком підприємництва в контексті теорії темпоральності, що дозволяє відобразити варіативності такого регулювання з позицій синаптичних зв'язків, урахування яких дозволить у подальшому деталізувати оптимальні державні пріоритети розвитку підприємництва. Визначено, що ефективне перетворення середовища розвитку підприємства головним чином обумовлюється помірним втручанням держави, як центрального економічного регулятора з усунення ринкових "провалів" у середовищі підприємства. Таке втручання характеризується оптимальним добром параметрів прямого та опосередкованого державного впливу в економіко-часовому просторі, які дозволяють підприємству повною мірою виконувати свої функції.

Література:

1. Бажал Ю.М. Розвиток інноваційної діяльності у знаньєвому трикутнику "держава — університети — промисловість". Економіка і прогнозування. 2015. № 1. С. 76—88.
2. Гнатенко І.А. Визначення інновацій як інструментарію національного підприємництва. Науковий вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія "Економіка". 2018. Т. 23. Вип. 5 (70). С. 38—42.
3. Гнатенко І. Вплив національного інноваційного підприємництва на сталий розвиток ринку праці. Вісник Херсонського державного університету. 2018. № 32. С. 69—72.
4. Гнатенко І.А. Методологічні основи інституціонального аналізу національної системи інноваційного підприємництва. Науковий

журнал "Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії". 2018. № 6 (18). С. 70—74.

5. Лояк Л.М. Роль інновацій у розвитку малого підприємництва. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2016. Вип. 1. С. 110—114.

6. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. Vol. 43. № 1. P. 129—135.

7. Guo D., Guo Y. Government-subsidized R & D and firm innovation: evidence from China. Research Policy. 2016. № 45 (6). P. 1129—1144.

8. Kozhukhivska R., Parubok N., Petrenko N., Podzihun S., Udovenko I. Methods of assessment of efficiency of creating regional innovative clusters for dynamic development of economics. Investment Management and Financial Innovations. 2017. № 14 (3). P. 302—312.

9. Swanson L. Entrepreneurship and Innovation Toolkit. Saskatoon: University of Saskatchewan. 2017. 158 p.

10. Zos-Kior M., Hnatenko I., Isai O., Shtuler I., Samborskyi O., Rubezhanska V. Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2020. Vol. 42. № 4. P. 504—515.

References:

1. Bazhal, Y.M. (2015), "Development of innovation in the knowledge triangle "state — universities — industry", Ekonomika i prohnouzuvannya, vol. 1, pp. 76—88.

2. Hnatenko, I. (2018), "Definition of innovations as tools of national entrepreneurship", Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu imeni I. I. Mechnykova. Seriya "Ekonomika", vol. 23, 5 (70), pp. 38—42.

3. Hnatenko, I. (2018), "The Impact of National Innovative Entrepreneurship on Sustainable Development of the Labor Market", Visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu-Bulletin of the Kherson State University, vol. 32, pp. 69—72.

4. Hnatenko, I. (2018), "Methodological bases of institutional analysis of the national system of innovative entrepreneurship", Ekonomichnyy visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiji-Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy, vol. 6 (18), pp. 70—74.

5. Loyak, L.M. (2016). "The role of innovation in the development of small business", Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny, vol. 1, pp. 110—114.

6. Brockova, K. Rossokha, V. Chaban, V. Zos-Kior, M. Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2021), "Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production", Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 43.1, pp. 129—135.

7. Guo, D. and Guo, Y. (2016), "Government-subsidized R & D and firm innovation: evidence from China", Research Policy, vol. 45 (6), pp. 1129—1144.

8. Kozhukhivska, R. Parubok, N. Petrenko, N. Podzihun, S. Udovenko, I. (2017), "Methods of assessment of efficiency of creating regional innovative clusters for dynamic development of economics", Investment Management and Financial Innovations, vol. 14 (3), pp. 302—312.

9. Swanson, L. (2017), Entrepreneurship and Innovation Toolkit, University of Saskatchewan, Saskatoon, Canada.

10. Zos-Kior, M. Hnatenko, I. Isai, O. Shtuler, I. Samborskyi, O. and Rubezhanska, V. (2020), "Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises", Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 42.4, pp. 504—515.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2021 р.

www.dy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 657.1:502.1

І. В. Свиноус,

д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-0346-1596

О. І. Слободенюк,

к. б. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-6966-9277

Н. М. Присяжнюк,

к. вет. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-4737-014

О. Ю. Гаврик,

к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-9816-0253

В. О. Соколовський,

магістр, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-8106-5898

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.15.20

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ОБЛІКУ

I. Svytnous,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

O. Slobodeniuk,

PhD in Biological Sciences, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

N. Prysiazniuk,

PhD in Veterinary Sciences, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

O. Gavryk,

PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Sokolovsky,

Master's student, Bila Tserkva National Agrarian University

THEORETICAL PRINCIPLES OF ECOLOGICAL ACCOUNTING DEVELOPMENT

Зростання значення екологічної інформації в процесі прийняття економічних рішень зацікавленими особами, а також забезпечення сталого розвитку корпорацій зумовило виникнення екологічного обліку. Попри кілька десятиліть його розвитку, багато теоретичні, організаційні та методичні положення залишаються недостатньо розробленими. Відсутність єдності поглядів вчених і практиків щодо місця екологічного обліку в системі видів обліку багато в чому обумовлено дискусійним характером думок про поняття екологічного обліку, його предмет, об'єкти, методи та ін.

Сучасна система інформації про природоохоронну діяльність різко відає від потреби в ній, що значно гальмує подальше вдосконалення чинного механізму природокористування. Очевидно, що для ефективності природоохоронних заходів, необхідний точний облік екологічних витрат і результатів природоохоронної діяльності, причому використовувати доцільно тільки такі показники, за якими ведеться достовірний облік.

Екологічна інформація має бути викладена в двох аспектах: кількісно-якісному; затратно-вартісному.

Кількісно-якісний аспект передбачає, що повинні бути виміряні і визначені дані про добутих і використовуваних природних ресурсах, виміряні скиди і викиди забруднюючих речовин, а також виявлено їх конкретні види, визначено їх обсяги. Затратно-вартісний аспект пов'язаний з вартісним виразом заборгованості за користування природними ресурсами.

Виділення окремим рядком основних засобів, пов'язаних з природоохоронною діяльністю, дозволить отримати всебічний аналіз динаміки їх розвитку. Окремі основні засоби не можна однозначно ідентифікувати як пов'язані з природоохоронною діяльністю або з виробничим процесом. Такі основні засоби доцільно віднести до однієї з груп за ступенем значущості цього об'єкта для кожного з процесів.

Екологічний облік є частиною традиційної облікової системи економічного суб'єкта, що включає оперативний, бухгалтерський і статистичний облік, і може здійснюватися як окремо, так і в системі соціального обліку. Практичне використання результатів дослідження може багато в чому сприяти більш достовірному визначенню результативності та ефективності екологічної діяльності корпорацій.

The growing environmental information importance in the process of economic decision by stakeholders, as well as ensuring the sustainable development of corporations caused the emergence of environmental accounting. Despite several decades of its development, many theoretical, organizational and methodological positions remain underdeveloped. The absence of opinion unity of scientists and practitioners regarding the place of environmental accounting in the system of accounting types caused a debatable nature of ideas about the environmental accounting concept, its subject, objects, methods and others.

The existing system of information on environmental activities less the need for it, which significantly degrades the further improvement of the nature management current mechanism. It is obvious that for the effectiveness of environmental measures, it is necessary to accurately account for environmental costs and results of environmental activities. It is advisable to use only those indicators on which reliable accounting is conducted.

Environmental information should be presented in two aspects: quantitative and qualitative; cost and effective.

Quantitative and qualitative aspect prognosticates the information availability of the extraction and use of natural resources, discharges and emissions of pollutants. Their specific types are detected, their volumes are defined. The cost and value aspect is related to the debt cost expression for the use of natural resources.

Emphasis of basic instrumentalities separately related to environmental activities will allow to obtain a comprehensive analysis of their development dynamics. Separate basic instrumentalities cannot be unambiguously identified as related to environmental activities or the production process. Such basic instrumentalities should be assigned to one of the groups according to the degree of importance of this object for each of the processes.

Environmental accounting is part of the traditional accounting system of an economic subject, which includes operational, accounting and statistical accounting. It can be carried out both separately and in the system of social accounting. The practical use of the research results contributes to a more reliable determination of the effectiveness and efficiency of environmental activities of corporations.

Ключові слова: екологічний облік, екологічна звітність, екологічна діяльність, об'єкт екологічного обліку, суб'єкт екологічного обліку, соціальний облік.

Key words: ecological accounting, ecological reporting, ecological activity, object of ecological accounting, subject of ecological accounting, social accounting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виникнення серед широкого кола зацікавлених осіб стурбованості результатами і наслідками екологічної діяльності економічних суб'єктів зумовило необхідність формування масиву екологічної інформації та стало основою для виникнення і розвитку екологічного обліку.

Нині його використовують економічні суб'єкти (передусім великі промислові підприємства) витрати, зобов'язання і наслідки екологічної діяльності яких істотні для об'єктивної оцінки вартості суб'єктів господарювання, а також для підвищення інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності. Багато підприємств стикаються з проблемами організації та ведення екологічного обліку найчастіше у зв'язку з тим, що теоретичні, організаційні та методичні положення цього виду обліку все ще недостатньо розроблено. Крім того, відкритим залишається питання самого визначення екологічного обліку, відсутня єдність поглядів

на його об'єкти, не сформовано однозначної позиції вчених з приводу місця екологічного обліку в системі видів обліку.

Насамперед слід зазначити, що ані в західній, ані у вітчизняній науці і практиці немає єдності думок щодо сутнісних характеристик екологічного обліку, які дозволяють сформулювати його адекватне визначення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Для поглиблення досліджень теоретичних і організаційно-методичну основ екологічного бухгалтерського обліку та звітності використовується зарубіжний досвід, що міститься в працях Р. Адамса, А. Аренса, Дж. Бартельса, К. Друрі, К. Норта та інших.

Над вирішенням проблем теорії і методології екологічного обліку працювали Т.О. Кірсанова, Л.М. Пелиньо, Я. Соколова, Д. Хенсен, А. Шермет та ін.

Водночас економічні, організаційно-методичні та нормативно-аналітичні аспекти екологічного обліку та звітності в системі екологічного менеджменту є мало розробленою ділянкою екологічного забезпечення всіх рівнів фінансово-господарської та управлінської діяльності з урахуванням галузевих особливостей.

У зв'язку з цим бухгалтерська наука не може не реагувати на явну виражена невідповідність між теорією екологічного обліку та звітності і вітчизняної еколого-економічною практикою господарюючих суб'єктів. Крім цього, в діяльності вітчизняного бізнесу ця проблема не отримала достатнього наукового узагальнення розвитку для цілей внутрішньої структури підприємства.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розроблення на основі вітчизняного та світового досвіду теоретичних підходів щодо розвитку екологічного обліку в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У 1992 році на конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку (зустріч "Планета Земля" на вищому рівні в Ріо-де-Жанейро) було запропоновано концепцію екологічного обліку як інструменту нововведення послідовної політики у сфері сталого розвитку [1].

У Рекомендації 1653 "Про екологічний облік як інструмент сталого розвитку" Парламентської асамблеї Ради Європи (2004) екологічний облік представлений як система, яка може використовуватися для виявлення, організації, регулювання та подання даних та інформації про стан навколишнього середовища в натуральних і вартісних показниках.

Загалом зарубіжними дослідниками екологічний облік підприємств розуміється як сукупність методів внутрішнього управлінського обліку, фінансового обліку для цілей зовнішньої звітності, а також для аналізу витрат і результатів фактичної продуктивності.

Серед вітчизняних вчених також немає однозначної точки зору на поняття екологічного обліку. Т.Ф. Плахтій дає його визначення як впорядкованої системи збору, реєстрації та узагальнення інформації в натуральному і грошовому вираженні про природні ресурси, екологічні зобов'язання, господарські операції природоохоронної діяльності організації шляхом суцільного, безперервного документального обліку природокористування господарюючого суб'єкта [2].

У дослідженні "Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки" Замула І.В. розглядає екологічний облік як сегментарну область бухгалтерського обліку, представлену у вигляді системи збору реєстрації та узагальнення інформації, яка забезпечить можливість виявлення, оцінки, планування та прогнозування, контролю та аналізу екологічних витрат і екологічних зобов'язань [3]. Василюк М.В. представляє екологічний облік як процес відображення в системі бухгалтерського обліку природоохоронних витрат і зобов'язань організацій, а також соціоеколого-економічних результатів діяльності господарюючих суб'єктів з метою управління бізнесом і досягнення оптимальної еколого-економічної ніші на ринку товарів і послуг [4]. На думку Т.В. Давидюк, представленій в дослідженні "Екологічний, інтелектуальний і людський капітал в теорії бухгалтерського обліку", бухгалтерський екологічний облік — це процес збору, реєстрації, узагальнення і відображення в системі природоохоронних витрат, природних активів, екологічних фондів, резервів і зобов'язань, а також результатів діяльності господарюючих суб'єктів з метою управління та визначення екологічного потенціалу підприємства [5].

У понятті екологічного обліку І.В. Замула об'єднує інформаційну функцію і екологічне управління, що зазвичай асоціюється з урахуванням природних ресурсів, яке у свою чергу визначається як збір і аналітичне підсумовування відомостей про кількість і якість наявних природних ресурсів для організації їх раціонального використання, планування господарської і природоохоронної діяльності, прогнозування тенденцій розвитку галузей природокористування та змін навколишнього середовища в поточний період і в перспективі [6]. Лега О.В., Яловега Л.В., Прийдак Т.Б. визначають екологічний облік як систему обліку природоохоронної діяльності [7].

У наведених визначеннях екологічного обліку простежується загальний підхід до того, що його об'єкт насамперед представлений природоохоронною діяльністю, а це не зовсім точно, оскільки охорона природи не є функцією підприємств. Стосовно цих економічних суб'єктів більш доцільно використовувати поняття екологічної діяльності. Крім того, поняття екологічного обліку засноване на законодавчо закріпленому визначенні бухгалтерського обліку з відображенням специфіки об'єктів.

Огляд дефініцій екологічного обліку дозволяє уявити уточнене його визначення. Еколо-

гічний облік — формування документованої систематизованої інформації про екологічну діяльність економічного суб'єкта відповідно до вимог до облікової інформації та складання на її основі екологічної звітності. При цьому екологічна звітність — це звітність про види екологічних активів, доходів і витрат, джерела фінансування екологічної діяльності економічного суб'єкта, а також про його антропогенний вплив на навколишнє середовище.

Одним із важливих положень, які формують уявлення про екологічний облік та його місце в системі видів обліку і не мають єдності поглядів вчених, є визначення його об'єктів. Шмигель О.Є. в якості основного об'єкта екологічного обліку визначає природоохоронну діяльність організації [8].

З такою думкою автори можуть погодитися лише частково. Такого роду діяльність стосовно економічного суб'єкту, який не є організацією державного сектора, більш доречно позначати як екологічну діяльність. Крім того, іменувати об'єкти екологічного обліку загальним поняттям "екологічна діяльність" мало, оскільки воно не повною мірою розкриває їх особливості і є, якщо точніше, його предметом. В.М. Жук більшу увагу приділяє питанням обліку розрахунків по платному природокористуванню, поточних витрат і капітальних вкладень на природоохоронну діяльність, тобто тим об'єктам екологічного обліку, інформація про які може бути сформована в процесі бухгалтерського обліку. В.М. Жук досліджує також систему статистичної звітності, яка формується в ході екологічної діяльності [9]. О. Воронівська звертає увагу на важливість формування інформації про збиток, який завдається промисловими підприємствами навколишньому середовищу [10]. І.В. Замула, А.Л. Липова, В.В. Травін досліджують екологічні зобов'язання споживачів як об'єкт бухгалтерського обліку [11], екологічні доходи і витрати, фінансові результати від екологічної діяльності [12].

Близьку їм позицію займає А.А. Сахно, яка бере участь у дискусії з питання врахування екологічних активів, зобов'язань і витрат [13]. Облікові еколого-економічного результату землекористування, додаткового екологічного капіталу присвячені роботи Е.А. Шелухіна і С.Г. Вегери [14]. В. Ленъ додає особливу важливість розгляду порядку обліку екологічних платежів [15].

Схожу позицію представляє А.В. Масько, приділяючи увагу не тільки формуванню інформації про екологічні активи і зобов'язання, а й відповідного аудиту [16]. З усіх можливих

об'єктів обліку екологічної діяльності В.Р. Голік досліджує капітальні вкладення, поточні витрати, а також джерела фінансування цього виду діяльності: власні кошти корпорації, державну допомогу, позикові кошти [17]. Ці праці і роботи інших авторів [18] роблять значний внесок у розвиток уявлень, що характеризуються не тільки фінансово-господарськими показниками. Пропонуємо виділяти в складі об'єктів екологічного обліку дві групи: об'єкти бухгалтерського обліку, пов'язані з екологічною діяльністю; об'єкти — антропогенні екологічні фактори.

У свою чергу об'єкти бухгалтерського обліку, пов'язані з екологічною діяльністю, можна розділяти на групи, що відображають традиційне уявлення про двоїстий характер наведеної інформації про об'єкти бухгалтерського обліку.

До активів, пов'язаних з екологічною діяльністю, належать необоротні активи та оборотні активи. Доходи від екологічної діяльності можуть являти собою доходи від продажу енергії, відходів, надання в користування основних засобів екологічного призначення, надання послуг лабораторій тощо.

Під фактами екологічного життя слід розуміти угоди, події, операції, здатні вплинути на стан екологічних активів, екологічні доходи і витрати, джерела фінансування екологічної діяльності, а також антропогенний вплив на навколишнє середовище.

Поточні екологічні витрати включають у себе пов'язані з екологічною діяльністю: утримання та експлуатацію об'єктів основних засобів, їх ремонт; сировину, матеріали, паливо і електроенергію, що використовуються при експлуатації об'єктів; утримання персоналу, що обслуговує об'єкти; рентні платежі, платежі по страхуванню споруд і обладнання; збір, зберігання і переробку, знищення, розміщення відходів виробництва і споживання власними силами; організацію самостійного контролю шкідливого впливу на навколишнє середовище і моніторингові заходи, науково-технічні дослідження, управління екологічними організаціями; поточні заходи щодо збереження та відновлення якості навколишнього середовища, порушеного в результаті господарської діяльності; обов'язкове страхування цивільної відповідальності організації, що експлуатує небезпечний виробничий об'єкт; плату за негативний вплив на навколишнє середовище; інші поточні заходи щодо зниження шкідливого впливу на навколишнє середовище і запобігання зміні клімату.

Капітальні екологічні витрати включають у себе: будівництво споруд, які охороняють атмосферне повітря від забруднення газо-пилотворюючих установок та пристроїв і які запобігають зміні клімату; знешкодження шкідливих речовин з газів, що відходять від технологічних агрегатів і з вентиляційного повітря перед викидом в атмосферу, автоматичних систем контролю забруднення атмосферного повітря, установок з виробництва електроенергії на базі альтернативних джерел; водоохоронні та інші споруди для збору та очищення стічних вод; будівництво установок для знешкодження, компостування, переробки відходів виробництва і споживання; будівництво протиерозійних гідротехнічних, протиселевих, протизсувних, протилавинних, протиобвальних, включаючи берегові, споруд; терасування крутих схилів, рекультивация земель, обладнання контролю забруднення ґрунту і підземних вод та ін.; заходи щодо захисту і реабілітації земель, поверхневих і підземних вод; зведення об'єктів, спрямованих на захист навколишнього середовища від шумового, вібраційного та інших видів фізичного впливу; заходи щодо забезпечення радіаційної безпеки навколишнього середовища, спрямовані на скорочення або запобігання впливу радіоактивних речовин на навколишнє середовище, реабілітацію забруднених територій, високорадіоактивних відходів та ін.; проектно-вишукувальні та дослідно-конструкторські роботи зі створення природоохоронного устаткування, установок, споруд, підприємств і об'єктів, прогресивної природоохоронної технології, засобів захисту природних об'єктів від негативних антропогенних впливів на навколишнє середовище.

Фінансові екологічні витрати, в результаті яких змінюються розмір та склад власного капіталу організації, позикових коштів.

Власні джерела фінансування екологічної діяльності можуть складатися: з резервів, утворених за рахунок нерозподіленого прибутку; з додаткового капіталу, сформованого в процесі переоцінки використовуваних в екологічній діяльності необоротних активів; з державної допомоги, що надається організаціям на екологічну діяльність.

Позикові джерела фінансування екологічної діяльності можуть складатися: з кредитів і позик, залучених для фінансування екологічної діяльності; з позикових коштів, залучених шляхом видачі векселів, випуску та продажу облігацій, отримання відстрочок і розстрочок оплати від постачальників тощо.

Антропогенні фактори як об'єкти екологічного обліку слід розрізняти залежно від способів визначення їх впливу на екологію відповідно до виду економічної діяльності організації: фактори технічного впливу на екологію; фактори хіміко-біологічного впливу на екологію, гранично допустимий викид; фактори фізичного впливу на екологію: термічні, механічні, акустичні, електричні, ядерні та радіаційні, макрокінетичні та ін.

Вважаємо, що запропоноване групування об'єктів екологічного обліку достатньо цілісно представляє їх основні види, може багато в чому сприяти вирішенню організаційних і методичних питань, а також достовірному визначенню не тільки результативності, а й ефективності екологічної діяльності організації.

Однак можлива ще більша деталізація об'єктів екологічного обліку в залежності від застосовуваних стандартів звітності та рішення організації відображати інформацію про обов'язкову і добровільну частини екологічної діяльності.

Важливе наукове і прикладне значення має дослідження взаємозв'язків видів обліку. Різні автори порівнюють екологічний облік з бухгалтерським, управлінським, податковим, але використовують для цього різні ознаки порівняння і доходять різних висновків. Проведемо огляд найбільш відомих підходів до такого порівняння.

У своєму дослідженні Штика Ю.В. зіставляє екологічний облік з бухгалтерським, що включає в себе фінансовий, управлінський, податковий облік, за такими ознаками: поняття; мета; завдання; користувачі інформації; способи відображення облікової інформації; свобода вибору методів ведення обліку; основні об'єкти обліку; основні звіти; частота складання звітності; ступінь надійності; обов'язковість ведення обліку; основний внутрішній документ, який визначає порядок ведення обліку; нормативне регулювання [19].

Дослідник визначає екологічний облік як самостійний напрям бухгалтерського обліку, сегментарну його ділянку. Між цими видами обліку є взаємозв'язок і взаємозалежність. На рівні організації екологічний облік ведеться в контексті діючих стандартів фінансового та управлінського обліку.

Основні відмінності екологічного обліку: острів поняття будується на основі систем збору, реєстрації та узагальнення інформації, але зі своєю "екологічною" специфікою.

Основу мети екологічного обліку становить не формування і достовірне інформаційне за-

безпечення для певних потреб як для фінансового, управлінського і податкового обліку, а координація екологічної та економічної складової бізнесу, позначення можливих ризиків і труднощів, визначення шляхів їх подолання.

Завдання екологічного обліку — збір і реєстрація відомостей для оцінки екологічних факторів і складання бухгалтерської звітності. Користувачі цієї інформації діляться на зовнішніх і внутрішніх. У фінансовому ж обліку це в основному зовнішні користувачі, в управлінському, як правило, внутрішні.

Екологічний облік Штик Ю.В. характеризує як суцільний, безперервний документальний облік з використанням натуральних і вартісних (грошових) вимірників.

Особливістю екологічного обліку є його звітність — екологічні декларації. Терміни складання екологічної, фінансової та податкової звітності — місяць, квартал, рік; управлінської — зміна, день, тиждень, місяць.

Ступінь надійності екологічного обліку поряд з фінансовим і податковим повинна бути високою і документально підтвердженою, лише в управлінському обліку допустимі приблизні оцінки. Екологічний, фінансовий і податковий облік повинен проводитися відповідно до нормативно-правових документів уряду і органів, що регулюють ці види обліку, а за порушення законодавства передбачена певна відповідальність [20].

Своє порівняння екологічного, управлінського і фінансового обліку проводить О.С. Кожухова, показуючи, що всі ці види є логічним наслідком бухгалтерського обліку [21]. Екологічний облік визначається в широкому сенсі як інформаційний метод і одночасно як функція екологічного управління. Цей дослідник вважає, що економіко-екологічні показники згруповані в підсистемах фінансового та управлінського обліку, а екологічна інформація є підставою для прийняття управлінських рішень.

Дані, що формуються тільки в рамках фінансового та управлінського звітів, не завжди придатні для забезпечення екологічної стійкості та екологічної діяльності господарюючого суб'єкта.

Автор пропонує дещо іншу позицію, яка полягає в тому, що екологічний облік базується на системі бухгалтерського обліку, але не може бути здійснений виключно в його рамках. Так, технічні, хіміко-біологічні, фізичні характеристики антропогенного впливу на навколишнє середовище неможливо отримати в процесі бухгалтерського обліку. Поділяючи думку вчених про взаємозв'язок екологічного об-

ліку з бухгалтерським, фінансовим, управлінським, відзначимо, що: порівняння екологічного обліку з податковим є зайвим, оскільки на погляд авторів, його не можна вважати окремим видом обліку; для управління екологічною діяльністю значення мають не тільки економічні, а й екологічні характеристики, що враховуються. При цьому недостатньо прийомів і способів бухгалтерського обліку, частина екологічної інформації формується в процесі статистичного обліку із застосуванням його методів.

Для формування об'єктивної думки про місце екологічного обліку в єдиній системі видів обліку автори вважають доцільною порівняльну характеристику, яка відрізняється від відомих зіставленням екологічного обліку зі статистичним і оперативним, а також використанням таких ознак: принципи, функції, предмет, об'єкти, суб'єкти, методи, вимірювачі.

Загальними принципами екологічного, статистичного і оперативного обліку є повнота, достовірність, своєчасність — зі специфікою інтерпретації для кожного рівня управління. Принципи екологічного обліку відрізняються більш широким переліком, що обумовлено формуванням інформації про екологічну діяльність організації в процесі бухгалтерського обліку.

Інформаційна і контрольна функції екологічного обліку притаманні й іншим видам обліку. Екологічний облік можна характеризувати функціями соціального обліку: захисної і соціальної. Вони проявляються в тому, що сформована в процесі екологічного обліку інформація дозволяє приймати управлінські рішення щодо захисту навколишнього середовища і зняття соціальної напруженості з виводу екологічних проблем.

Предметом екологічного обліку є "екологічна діяльність господарюючих суб'єктів — частина їх господарської діяльності, що здійснюється в процесі дотримання природоохоронного законодавства і норм, а також добровільних заходів щодо зниження і ліквідації негативного впливу на навколишнє природне середовище, збереження, поліпшення і раціонального використання природних ресурсів, зменшення наслідків негативного впливу на навколишнє середовище і запобігання зміні клімату" [22].

Внутрішні суб'єкти екологічного обліку ідентичні суб'єктам оперативного обліку в частині окремих структурних підрозділів, а зовнішні — в частині органів державної влади, які формують статистичну інформацію. Методи екологічного обліку включають у себе: ме-

тоди бухгалтерського обліку: документування, інвентаризацію, оцінку та калькуляцію, рахунки і подвійний запис, звітність; методи статистичного обліку: збір, контроль, редагування, зведення і групування первинних статистичних екологічних даних; еколого-параметричні методи: результати хімічних і фізичних експериментів, розрахункові методи, методи комп'ютерного моделювання.

Склад внутрішніх суб'єктів екологічного обліку залежить від особливостей організаційної структури підприємства і може бути представлений: бухгалтерією, в її складі — відділами з планування та обліку податків, фінансовим відділом тощо; відділом охорони природи, екологічним відділом, екологічним центром підприємства; екоаналітичними центрами і лабораторіями з контролю за викидами, лабораторіями очисних споруд, водоочисними станціями та ін.

Зовнішні суб'єкти екологічного обліку можуть бути представлені залученими організаціями, що працюють на договірній основі з підприємством. Це можуть бути мобільні лабораторії, які здійснюють діяльність у рамках дій, погоджених зі спеціалізованою інспекцією державного екологічного контролю та аналізу, а також санітарно-епідеміологічними службами; аналітичні центри з охорони навколишнього середовища та експертизі, компанії екологічного аудиту, органи державної влади, що здійснюють формування офіційної статистичної інформації.

Користувачів інформації слід об'єднати в дві групи: внутрішні: екологічний відділ, бухгалтерія, фахівці з питань екології, координуючі управлінські дії організаційно-технологічного характеру, керівники економічного суб'єкта, персонал, професійні спілки та ін.; зовнішні: центральні, регіональні, місцеві органи державної влади, інвестори, громадськість, природоохоронні організації та ін.

ВИСНОВКИ

Вважаємо, що розвиток теорії і практики екологічного обліку зумовив виникнення соціального обліку, в процесі якого формується інформація про економічну, соціальну та екологічну результативність економічних суб'єктів. У зв'язку з цим екологічний облік можна вести як окремо, так і в системі соціального обліку.

На нашу думку, екологічний облік є частиною традиційної облікової системи економічного суб'єкта, що включає оперативний, бухгалтерський, статистичний облік, а також є од-

ним із блоків, що формують основи соціального обліку.

Нині Україна переживає період реформування системи бухгалтерського обліку, пов'язаного з прийняттям Міжнародних стандартів обліку. З цією метою було переглянуто План рахунків бухгалтерського обліку, склад і зміст звітності, внесено зміни до методології обліку. Водночас до цього часу є необхідність в розробці нормативних документів з регулювання облікової діяльності в галузі екології, що вимагають докладного відображення у фінансовій звітності зобов'язань і витрат, пов'язаних з природоохоронною діяльністю.

До основних причин, за якими питання, пов'язані з природоохоронною діяльністю, необхідно об'єднати в корпоративний облік, можна віднести такі:

питання природоохоронної діяльності є передусім предметом управлінської діяльності, оскільки менеджерам необхідно виявляти і розподіляти природоохоронні витрати таким чином, щоб продукція була правильно оцінена і інвестиційні рішення базувалися на реальних витратах і вигодах;

інвесторам для прийняття інвестиційних рішень необхідно мати інформацію по екологічним заходам і витрат, пов'язаних з природоохоронною діяльністю;

рахунки підприємства повинні відображати його вплив на навколишнє середовище і вплив витрат, ризиків і зобов'язань, пов'язаних з природоохоронною діяльністю, на фінансовий стан підприємства;

підприємство може мати переваги в конкурентній боротьбі за клієнтів, якщо воно виявиться здатним показати, що його товари і послуги краще з екологічної точки зору;

екологічний облік є інструментом підвищення "екоефективності" підприємств, оскільки екоефективність може бути виміряна тільки за допомогою ведення екологічного обліку, т. е. шляхом подання точної інформації з природоохоронних витрат, заощаджень і впливі господарської діяльності на навколишнє середовище.

Загалом екологічний облік являє собою систему збору, реєстрації та узагальнення інформації про взаємодію підприємства і навколишнього (природного) середовища.

Відповідно до вищевикладеного можна відзначити, що екологічний облік надає можливість як керівництву, так і зовнішнім користувачам отримати інформацію про екологічно значиму діяльність господарюючого суб'єкта, необхідну для цілей ефективного управління

навколишнім середовищем і прийняття інвестиційних рішень.

Література:

1. Рио-де-Жанейрская декларация ООН по окружающей среде и развитию 1992 г. URL: <http://www.un.org/ru>.

2. Плахтій Т.Ф., Драчук В.Ю. Екологічний податок: порядок оподаткування та відображення в системі бухгалтерського обліку. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019. № 5. С. 143—158.

3. Замула І.В. Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки: монографія. Житомир: ЖДТУ. 2010. 440 с.

4. Василець М.В. Тенденції розвитку екологічного аудиту. ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ. МЕНЕДЖМЕНТ: актуальні питання науки і практики. 2018. № 6. С. 109—119.

5. Екологічний, інтелектуальний і людський капітал в теорії бухгалтерського обліку [Текст]: монографія / Т.В. Давидюк [та ін.]; Житомирський держ. технологічний ун-т. Житомир: ЖДТУ, 2015. 480 с.

6. Замула І.В., Шигун М.М. Аналітична модель бухгалтерського обліку екологічної діяльності. Вісник національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Відп. ред. д.е.н., проф. Кузьмін О.Є. 2015. № 647. С. 337—343.

7. Лега О.В., Яловега А.В., Прийдак Т.Б. Екологічний податок: особливості обліку і оподаткування у контексті нормативно-правових змін. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2017. Вип. 185. С. 231—242.

8. Шмигель О.Є. Екологічний облік як інструмент управління природоохороною діяльністю підприємства. Інноваційна економіка. 2018. № 5—6. С. 117—125.

9. Екологічні аспекти бухгалтерського обліку в агропромисловому виробництві. Агро-екологічний журнал. 2018. № 2. С. 18—23.

10. Вороновська О. Сутність і розвиток екологічного обліку. Галицький економічний вісник. 2017. № 2 (31). С. 195—200.

11. Замула І.В., Липова А.А. Бухгалтерский учет экологических обязательств потребителей. Международный бухгалтерский учет. 2014. № 22. С. 55—63.

12. Замула І.В., Травин В.В. Экологическая рента: идентификация в бухгалтерском учете и порядок распределения. Международный бухгалтерский учет. 2017. № 14. С. 46—55.

13. Сахно Л.А. Екологічний облік і аудит в реформуванні традиційної системи обліку на підприємстві. Облік і фінанси АПК. 2015. № 1. С. 89—92.

14. Вегера С.Г. Учет экологической и анти-экологической земельной ренты как фактор обеспечения устойчивого землепользования. Международный бухгалтерский учет. 2017. № 40. С. 31—45.

15. Ленъ В., Колівешко О. Екологічні збитки, витрати та втрати: поняття, зміст. Бухгалтерський облік і аудит. 2014. № 2. С. 11—18.

16. Масько А.В. Методики аудита операций с экологическими активами и обязательствами. Аудиторские ведомости. 2014. № 4. С. 63—75.

17. Голик В.Р. Управлінський екологічний облік як складова управління підприємством. Економічний форум. 2018. № 3. С. 240—243.

18. Пелиньо Л.М. Місце екологічного обліку в сучасній системі бухгалтерського обліку та його важливе значення в сфері охорони довкілля. Екологія довкілля: Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України, 2008. Вип. 18.2. С. 70—75.

19. Штик Ю.В., Щуренко М.В., Панасенко А.О. Екологічний облік: об'єкти, методи та звітність. Соціальна економіка. 2018. Вип. 56. С. 233—239.

20. Пелиньо Л.М. Місце екологічного обліку в сучасній системі бухгалтерського обліку та його важливе значення у сфері охорони довкілля. Науковий вісник НАТУ України. 2008. Вип. 18.2. С. 70—75.

21. Кожухова О.С. Экологический учет и экологический контроллинг: взаимосвязь и интеграция. Управление экономическими системами. URL: <http://uecs.ru/uecs-39-392018/item/1165-2018-03-26-11-23-42> (дата звернення: 27.11.2018).

22. Чугрій Н.А., Чугрій Г.А. Екологічний облік: передумови та перспективи впровадження на підприємствах України. Збалансоване природокористування. 2018. № 3. С. 50—56.

References:

1. UN (1992), "UN Rio Declaration on Environment and Development", available at: <http://www.un.org/ru> (Accessed 15 July 2021).

2. Plakhtij, T.F. and Drachuk, V.Yu. (2019), "Environmental tax: the order of taxation and reflection in the accounting system", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, vol. 5, pp. 143—158.

3. Zamula, I.V. (2010), *Bukhhalters'kyj oblik ekolohichnoi diial'nosti u zabezpechenni stijkoho rozvytku ekonomiky* [Accounting for environ-

mental activities in ensuring sustainable economic development], ZhDTU, Zhytomyr, Ukraine.

4. Vasylets', M.V. (2018), "Trends in environmental audit", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, vol. 6, pp. 109—119.

5. Davydiuk, T.V. (2015), *Ekolohichnyj, intelektual'nyj i liuds'kyj kapital v teorii bukhhalters'koho obliku* [Environmental, intellectual and human capital in the theory of accounting], ZhDTU, Zhytomyr, Ukraine.

6. Zamula, I.V. and Shyhun, M.M. (2015), "Analytical model of accounting for environmental activities", *Visnyk natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politehnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, vol. 647, pp. 337—343.

7. Leha, O.V. Yaloveha, L.V. and Pryjda, T.B. (2017), "Environmental tax: features of accounting and taxation in the context of regulatory changes", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 185, pp. 231—242.

8. Shmyhel', O.Ye. (2018), "Environmental accounting as a tool for managing environmental activities of the enterprise", *innovatsijna ekonomika*, vol. 5—6, pp. 117—125.

9. Zhuk, V.M. (2018), "Environmental aspects of accounting in agro-industrial production", *Ahroekolohichnyj zhurnal*, vol. 2, pp. 18—23.

10. Voronovs'ka, O. (2017), "The essence and development of environmental accounting", *Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 2 (31), pp. 195—200.

11. Zamula, Y.V. and Lypova, A.L. (2014), "Accounting for environmental obligations of consumers", *Mezhdunarodnyj bukhhalterskyj uchet*, vol. 22, pp. 55—63.

12. Zamula, Y.V. and Travyn, V.V. (2017), "Environmental rent: identification in accounting and distribution procedure", *Mezhdunarodnyj bukhhalterskyj uchet*, vol. 14, pp. 46—55.

13. Sakhno, L.A. (2015), "Environmental accounting and audit in reforming the traditional accounting system at the enterprise", *Oblik i finansy APK*, vol. 1, pp. 89—92.

14. Vehera, S.H. (2017), "Consideration of ecological and anti-ecological land rent as a factor in ensuring sustainable land use", *Mezhdunarodnyj bukhhalterskyj uchet*, vol. 40, pp. 31—45.

15. Len', V. and Koliveshko, O. (2014), "Environmental losses, costs and losses: concept, content", *Bukhhalters'kyj oblik i audyt*, vol. 2, pp. 11—18.

16. Mas'ko, L.V. (2014), "Techniques for auditing transactions with environmental assets

and liabilities", *Audytorskye vedomosti*, vol. 4, pp. 63—75.

17. Holyk, V.R. (2018), "Management environmental accounting as a component of enterprise management", *Ekonomichnyj forum*, vol. 3, pp. 240—243.

18. Pelyn'o, L.M. (2008), "The place of environmental accounting in the modern accounting system and its importance in the field of environmental protection", *Ekolohiia dovkillia: Naukovyj visnyk Natsional'noho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*, vol. 18.2, pp. 70—75.

19. Shtyk, Yu.V. Schurenko, M.V. and Panasenko, A.O. (2018), "Environmental accounting: objects, methods and reporting", *Sotsial'na ekonomika*, vol. 56, pp. 233—239.

20. Pelyn'o, L.M. (2008), "The place of environmental accounting in the modern accounting system and its importance in the field of environmental protection", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 18.2, pp. 70—75.

21. Kozhukhova, O.S. (2018), "Environmental accounting and environmental controlling: relationship and integration", *Upravlenye ekonomicheskimi systemami* available at: <http://uecs.ru/uecs-39-392018/item/1165-2018-03-26-11-23-42> (Accessed 15 July 2021).

22. Chuhrij, N.A. and Chuhrij, H.A. (2018), "Environmental accounting: prerequisites and prospects for implementation in enterprises of Ukraine", *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, vol. 3, pp. 50—56.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2021 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвитку

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 334.72; 338.244

В. П. Горин,

д. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів імені С. І. Юрія
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: 0000-0002-6048-8330

В. М. Булавинець,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів імені С. І. Юрія
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: 0000-0001-8168-7331

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.15.29

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

V. Horyn,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor
of the S. I. Yuriy Department of Finance, West Ukrainian National University

V. Bulavynets,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
of the S. I. Yuriy Department of Finance, West Ukrainian National University

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS AN INSTRUMENT OF DIVERSIFICATION OF SOCIAL POLICY FINANCING

У статті розкрито ключові іманентні ознаки соціального підприємництва, визначено його відмінності від благодійницької діяльності та корпоративної соціальної відповідальності. Охарактеризовано найбільш перспективні для України типи соціальних підприємств та сфери їх функціонування. Доведено, що розвиток соціального підприємства стримує низка формальних та неформальних бар'єрів, загальна нерозвиненість інституційного середовища його функціонування. Обґрунтовано, що відсутність правової визначеності критеріїв ідентифікації соціальних підприємств ускладнює аналіз їх розвитку в Україні. Охарактеризовано неформальні бар'єри розвитку соціального бізнесу, пов'язані із недостатнім інформуванням громадськості про його переваги, інертність суспільства та недовірою до суб'єктів господарювання, які декларують соціальні цілі діяльності. Визначено перспективи вдосконалення інституційного середовища функціонування соціального підприємництва та механізму стимулювання його розвитку в Україні.

The article reveals the key immanent features of social entrepreneurship, identifies its differences from charitable activities and corporate social responsibility. It is substantiated, that the activity of a social enterprise bases on the goal of social effect achieving, and therefore social entrepreneurship should be considers as an alternative to budget expenditures increasing on social policy. The immanent features of social entrepreneurship are highlighted, namely the social mission of activity, innovative approach to solving social problems, use of business management methods, high level of transparency and responsibility for results. In the article characterized, that such types of social enterprises as the type of "employment" and the type of "financing of services" are promising for Ukraine, and the priorities of their functioning are defined (employment of internally displaced persons, people who have an experience of domestic violence, homelessness; assistance to people with disabilities). It is proved, that the development of social entrepreneurship constrains by formal and informal barriers, the general underdevelopment of the institutional environment of it's functioning. It is substantiated, that the lack of legal certainty of social enterprises identification criterions complicates the analysis of their development in Ukraine, as estimates of these enterprises number differ tenfold. Informal barriers of social entrepreneurship development associate with insufficient public awareness of its benefits, society inertia and

distrust of businesses that declare social goals. The article substantiates advantages of legal regulation of social entrepreneurship through the addition of current legislation, and it proves disadvantages the adoption of separate law about social entrepreneurship. Prospects for improving the social entrepreneurship institutional environment are identified. It is pointed advantages of instruments of social entrepreneurship development stimulating, such as soft loans, expanding access to participation in public procurement and lease of state and municipal property, legal and consulting assistance.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціальне підприємство, соціальна місія, бар'єри розвитку, соціальна політика, механізм стимулювання.

Key words: social entrepreneurship, social enterprise, social mission, development barriers, social policy, incentive mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із найважливіших завдань економічної політики на сучасному етапі державотворення є підвищення суспільного добробуту. Реалізація цього завдання вимагає проведення ефективної соціальної політики, спрямованої на формування матеріального добробуту населення і задоволення його інтересів, у тому числі через впровадження інноваційних підходів до вирішення соціальних проблем. Негативні соціально-економічні явища, як-от: бідність, майнова поляризація, маргіналізація окремих верств населення в теперішній час набрали вибіркової гостроти, що пояснюється як втратою значної частини економічного потенціалу країни через військову агресію, так і недоліками у проведенні економічних реформ. Однак просте нарощування обсягу ресурсів, які держава направляє на соціальні цілі не вирішить окреслених проблем, але може мати негативні наслідки для вітчизняної економіки. Очевидно, що збільшення видатків держави на соціальний захист населення вимагатиме підвищення податкового тиску й масштабів вилучення фінансових ресурсів з економіки, що гальмуватиме економічний розвиток і стимулюватиме подальше розширення тіньового сегменту економіки. З іншого боку, з огляду на ментальну "спадщину" радянських часів, розширення фінансування соціальних трансфертів буде провокувати посилення патерналістських настроїв у суспільстві, яке й так значною мірою зорієнтоване на допомогу держави у задоволенні життєвих потреб. Вирішення цієї дилеми лежить в активному впровадженні інноваційних підходів до розв'язання соціальних проблем, що передбачатимуть залучення ресурсів недержавного сектору економіки та застосування принципів ринкової економіки. Значні

перспективи у цьому ракурсі має впровадження в Україні соціального підприємництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика розвитку соціального підприємництва перебуває у фокусі уваги науковців економічного профілю відносно недавно. Серед представників зарубіжної економічної науки ці питання розглянуто у працях Дж. Кікала, Т. Лайонса, Г. Діза, К. Ліберті, А. Ніколаса, М. Річардсон. У вітчизняній науці останні роки позначені активізацією наукових досліджень теоретичних засад та проблем становлення соціального підприємництва. Серед останніх публікацій з цієї тематики привертають увагу праці В. Кифяк та Л. Малиш [5], Б. Косович [7], Н. Голуб'як [3], Т. Лункіної та Г. Іваненко [8], що розкривають сутнісні, історичні й правові аспекти соціального підприємництва, зарубіжний досвід функціонування цих підприємств та їх роль у вирішенні соціальних проблем. Попри значну розробленість, питання поглиблення теоретичного базису соціального підприємництва у частині виокремлення його іманентних ознак та принципів функціонування, виявлення формальних та неформальних бар'єрів, що стримують його розвиток в умовах складного політичного й економічного середовища в Україні потребують додаткової уваги.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття ключових іманентних ознак соціального підприємництва і його ролі у фінансуванні соціальної політики, виявлення інституційних бар'єрів, що стримують розвиток соціального підприємництва в Україні та окреслення шляхів їхнього усунення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У загальному, соціальне підприємництво — це господарська діяльність, мета якої полягає у досягненні соціальних змін і вирішенні соціальних проблем. Діяльність соціальних підприємств базується на звичних для суб'єктів господарювання принципах організації та управління бізнесом, однак прибуток від їх функціонування спрямовується головним чином на розвиток бізнесу, громадські справи чи соціальні цілі. Автор ідеї соціального підприємства, М. Юнус визначає його як прибутковий бізнес, що дотримується принципів корпоративної соціальної відповідальності, має соціальні цілі, та прибутки від якого спрямовуються головно на розвиток самого підприємства, а також на підтримку громади та втілення соціальних проєктів [14, с. 32]. Однак, на думку багатьох науковців, ототожнювати соціальне підприємництво із корпоративною соціальною відповідальністю чи благодійністю не доречно, оскільки у них різні цілі. На відміну від соціального підприємства, яке в основу своєї діяльності кладе досягнення соціального ефекту, суб'єкти господарювання, які реалізують програми корпоративної соціальної відповідальності ставлять за головну мету діяльності отримання економічних вигод для власників. Реалізуючи соціальні проєкти, такі компанії намагаються сформувати власний позитивний імідж у суспільстві, що в кінцевому рахунку обертається додатковим прибутком.

Благодійницька діяльність, на відміну від соціального підприємництва має періодичний, а не сталий характер. Більш того, якщо благодійництво має за мету допомогти у реалізації певного соціального проєкту, надати матеріальну підтримку певному колу осіб, які потрапили у складні життєві обставини, то соціальне підприємництво — це інструмент активної соціальної політики, який призначений для остаточного, а не тимчасового вирішення соціальних проблем. Так, надання соціальних трансфертів дає можливість підвищити рівень життя реципієнта лише на певний період часу, після чого він знову потребуватиме допомоги. Натомість, зайнятість такої особи на соціальному підприємстві дає змогу вирішити проблему відсутності у неї доходів на довгостроковій основі.

Отже, соціальне підприємництво є бізнес-способом вирішення соціальної проблеми, саме це є відправною точкою бізнесу соціального підприємця. Втім, для соціального підприємства притаманні низка ознак, які відрізняють

його від традиційного бізнесу. По-перше, воно покликане задовольнити ті потреби суспільства, які не спроможний належно задовольнити державний сектор, а приватному бізнесу вони не цікаві. По-друге, соціальні підприємства у пошуку робочої сили зорієнтовані на першочергове працевлаштування громадян тих категорій населення, які зазвичай ігнорують приватний бізнес. Таким чином, соціальне підприємництво дає можливість вирішити проблему соціальної ізольованості таких громадян (людей з обмеженими фізичними та психічними можливостями, внутрішньо переміщених осіб, безробітних, представників груп ризику). По-третє, важливим завданням соціальних підприємств є подолання пасивності громадян, які можуть самостійно вирішувати свої матеріальні чи інші проблеми та брати особисту відповідальність за своє життя, а також залучення широких кіл громадськості до участі у соціальних ініціативах на волонтерських засадах, об'єднання громад навколо соціальних проблем [1]. Як зазначає Н. Богатир, розвиток соціального підприємництва є альтернативою збільшенню обсягів бюджетного фінансування соціальних проблем, тобто дає можливість знизити навантаження на бюджет [2].

Попри те, що теоретичне підґрунтя соціального підприємництва активно розвивається продовж останніх десятиліть, чітке розуміння основних характерних рис цієї специфічної форми організації господарської діяльності відсутнє дотепер. Узагальнення наукових поглядів з цього питання дає підстави виокремити такі ключові ознаки соціального підприємства:

— чітка та зрозуміла соціальна місія діяльності, яка передбачає створення певної соціальної цінності. Соціальний характер місії може виявляти у кількох аспектах: через соціально орієнтований профіль діяльності, тобто продукування благ, які мають чітко виражене соціальне призначення (розширення доступу до ресурсів чи благ, просування екологічно безпечних продуктів та ін.); через характер кадрової політики, тобто працевлаштування громадян певних, як правило, соціально вразливих категорій з метою поліпшення їх становища чи суспільної адаптації; через визначений в установчих документах характер використання прибутку, коли підприємство декларує, що отриманий прибуток у повному обсязі чи переважна його частина спрямовується на соціальні цілі (тобто, якщо підприємство певну частину свого прибутку спрямовує на проєкти соціального характеру, воно не може вважатись со-

ціальним, а тільки таким, що реалізує програму корпоративної соціальної відповідальності);

— інноваційний підхід до вирішення соціальної проблеми чи реалізації соціальної місії підприємства. Ознакою, що вирізняє соціальне підприємство з-поміж інших суб'єктів господарювання є також можливість масштабування і тиражування ідеї у національному та міжнародному масштабі. Інновації, які покладено в основу комерційної діяльності, зазвичай отримують захист у вигляді патентів на авторські права, що обмежує можливості їхнього використання на інших підприємствах. Натомість, у соціальному підприємстві прийнятним є поширення досвіду (інноваційної моделі) вирішення соціальної проблеми для збільшення її соціального ефекту;

— використання бізнес-методів управління (організації та управління), застосування підприємницьких навиків для отримання прибутку. Прибуток розглядають не як кінцеву мету господарювання, а як засіб для досягнення позитивних соціальних перетворень. Однак здатність генерувати прибуток, самофінансування власних потреб є відмінною рисою соціального підприємства, що вирізняє його від некомерційного. Зарубіжні наукові дослідження свідчать, що понад половину соціальних підприємств у розвинених країнах фінансують власну діяльність самостійно, хоча вагомими джерелами їх ресурсів виступають також надходження у формі грантів, благодійних пожертв та інвестицій [13];

— високий рівень відкритості і відповідальності соціального підприємства за результати діяльності перед працівниками, споживачами продуктованих благ та загалом суспільством. Відкритість результатів діяльності тривалий час була відмінною рисою соціальних підприємств, однак в сучасних умовах у країнах з ринковою економікою вона почала втрачати актуальність. Причиною цього є загальний тренд до впровадження у практику корпоративного управління нефінансової звітності, що відображає інформацію про соціальні, економічні та екологічні результати діяльності суб'єкта господарювання у відповідності до однієї із систем показників результативності, та розповсюджується серед широкого кола бенефіціарів. Впродовж тривалого часу нефінансову звітність розглядали як інструмент формування позитивного іміджу компанії, вона мала добровільний характер. Однак з початку 2010-х років у багатьох країнах подання не фінансової звітності стало обов'язковим. На відміну від зарубіжної практики, де складання не фінансової звітності

практикує понад 3/4 усіх компаній, в Україні у 2018 році її готували всього 13% суб'єктів господарювання [10].

Окрема частина науковців, зокрема Ю. Орел [9, с. 87—93], О. Кіреєва [6] та інші характерною ознакою соціального підприємства визначають наявність певного юридичного статусу, тобто закріплення цього моменту в установчих документах. На наш погляд, такий підхід недостатньо аргументований, адже в Україні дотепер поняття соціального підприємництва не закріплене у правовій базі, що не перешкоджає йому розвиватись на практиці. Соціальні підприємства можуть мати різну організаційно-правову форму — вони можуть бути засновані неурядовими громадськими організаціями, неприбутковими установами та ін. За позицією Ф. Спреклі, соціальним підприємством є така організація, яка перебуває у спільній власності та контролі її членів, базується на принципах рівної частинки власності. Комерційна діяльність такого підприємства покликана збільшувати суспільний добробут чи продукувати екологічні вигоди [12]. Відтак організаційно-правову форму підприємства чи склад його засновників, на наш погляд, недоречно розглядати як одну з ознак соціального підприємства, адже вони не розкривають його відмінностей від традиційних форм організації підприємницької діяльності.

У світовій практиці функціонують кілька основних моделей соціального підприємництва — підтримки підприємців, працевлаштування, фінансування послуг, посередника на ринку та інші. На наш погляд, відповідно до головної місії діяльності найбільшу перспективу для розвитку в Україні мають два типи соціальних підприємств:

— тип "працевлаштування": підприємство, головна місія якого полягає у забезпеченні зайнятості для представників цільової категорії населення, яка не може створити конкуренцію на ринку праці та потребує допомоги (жінки, які зазнали сімейного насильства; безпритульні; внутрішньо переміщені особи; наркомани тощо). Розвиток цього типу соціального підприємництва винятково важливий з огляду на безпрецедентні масштаби міграції населення через бойові дії на Сході України);

— тип "фінансування послуг": місія підприємства полягає у спрямуванні отриманого прибутку (в повному обсязі або частково) на реалізацію соціальних ініціатив (підтримку людей з інвалідністю, забезпечення діяльності закладів для безпритульних та інше).

Відсутність у правовому полі формалізованих критеріїв ідентифікації соціальних підприємств не дає можливості достовірно оцінити рівень їхнього розвитку в Україні. Через це показники кількості соціальних підприємств у різних джерелах кардинально різняться. Для прикладу, посилаючись на дані спеціалізованих веб-ресурсів, Т. Лункіна та Г. Іваненко визначають кількість таких підприємств у 46,3 тис. од. [8, с. 145], експерти проекту "EU4Youth — Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні" оцінюють цей показник на рівні 1 тис. підприємств [11], а В. Кифяк і Л. Малиш — всього 0,7 тис. одиниць [5, с. 278]. В окремих наукових розробках до соціальних підприємств в Україні зараховують навіть ті, що використовують працю осіб з інвалідністю і де вони складають понад половину штатної чисельності, або ж підприємства, засновані товариствами людей з інвалідністю. За даними ГО "Егаліте Інтернейшнл" понад третину існуючих в Україні соціальних підприємств ставлять за головну мету діяльності працевлаштування громадян з числа вразливих груп населення, 1/4 — генерацію прибутку для забезпечення статутної діяльності громадської організації, а кожне п'яте соціальне підприємство — отримання прибутку для надання послуг соціального спрямування [4].

Узагальнюючи наведені дані, можемо констатувати, що попри вагомні перспективи, соціальне підприємництво в Україні поки не отримало значного розвитку, в основі чого лежить дія формальних та неформальних бар'єрів, нерозвиненість інституційного середовища його функціонування. Найперше, відсутність правового оформлення соціальних підприємств, визначення цього поняття у правовій базі зумовлює нерозуміння його сутності у владних колах, у бізнес-середовищі та громадськістю. Правове поле діяльності підприємств, які за своїми ознаками можуть бути зараховані до соціальних, в Україні формують загальні нормативно-правові акти господарського законодавства (Цивільний та Господарський кодекси), Закон України "Про основи соціальної захищеності людей з інвалідністю в Україні". Останній передбачає застосування податкових пільг для підприємств за умови дотримання ними низки критеріїв. Окремо необхідно відзначити Закон України "Про соціальні послуги", який визначає умови участі недержавних організацій у постачанні відповідних послуг у межах соціального замовлення.

Серед неформальних бар'єрів, які стримують розвиток соціального бізнесу, є слабка

інформованість вітчизняного суспільства про його переваги, недостатній рівень фахової підготовки персоналу донорських організацій, які проводять конкурси соціальних проєктів. Внаслідок цього, частина тренінгів з розвитку соціального підприємництва є недостатньо практичними та мають формальний характер. Зазвичай, програми розвитку соціальних підприємств спрямовані на заснування їх громадськими організаціями, а не конкретними підприємцями. Враховуючи усталену орієнтацію вітчизняних громадських організацій виключно на "проїдання" грантових та меценатських коштів, більшість із них не зацікавлені в ефективності функціонування заснованого ними підприємства. Активісти неурядових організацій також здебільшого не володіють навиками успішного ведення бізнесу, а тому засновані соціальні підприємства нерідко виявляються нежиттєздатними, неспроможними вижити у ринковому середовищі. Як зазначає Б. Косович, серед ключових причин слабого розвитку соціального підприємництва в Україні є також страх перед ризиком, нестача досвіду і навиків залучення фінансових ресурсів, недостатній рівень фінансової підтримки з боку держави [7, с. 80]. Не останню роль у стримуванні розвитку соціальних підприємств відіграють усталені стереотипи щодо виключної відповідальності держави за вирішення соціальних проблем, інертність громадськості та тотальна недовіра до суб'єктів господарювання, які декларують соціальні цілі своєї діяльності.

Впродовж останніх років серед науковців та практиків тривають дискусії щодо доцільності правової регламентації соціального підприємництва через ухвалення профільного закону. Необхідність розробки такого закону визнають як представники органів влади, так і вагома частина вчених. Однак, на думку експертів проєкту "EU4Youth — Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні" реалізація такої ініціативи містить ризик надмірної регуляції соціального підприємництва, створення штучних бар'єрів у формі дріб'язкових критеріїв визнання, умов відкриття, діяльності й закриття таких підприємств, прискіпливого державного контролю [11]. Водночас повна лібералізація правового поля діяльності таких підприємств також неприйнятна, адже стримує розвиток соціального підприємництва і створює сприятливе середовище для маніпуляцій та зловживань. Вирішити цю дилему можливо через введення соціального підприємництва як окремої організаційно-правової форми підприємницької діяльності

у чинне правове поле. Це створить умови для об'єктивного оцінювання масштабів розвитку соціального підприємництва, розвитку інституційних та економічних механізмів його стимулювання.

Щодо механізмів стимулювання розвитку соціального підприємництва, то у науковому й експертному середовищі з цього приводу тривають дискусії. У наукових джерелах таке стимулювання найперше пов'язують із наданням для соціальних підприємств податкових пільг, прецедент чого уже існує в Україні для підприємств, заснованих товариствами осіб з інвалідністю. Однак ризиком такої форми підтримки соціального підприємництва є її використання у схемах агресивного податкового планування та мінімізації податкових зобов'язань, що може дискредитувати саму ідею розвитку цієї організаційної форми ведення підприємницької діяльності. Враховуючи дефіцитний стан державних фінансів, сумнівними є ідеї щодо фінансової підтримки соціальних підприємств у формі грантів за бюджетними цільовими програмами або створення спеціалізованих фінансових інституцій. Більш прийнятним, на наш погляд, є використання інших форм прямої та непрямої підтримки соціального бізнесу, зокрема через програми сприяння його пільговому кредитуванню, розширенню доступу до участі у публічних закупівлях та оренди державного і комунального майна. Значні перспективи має підтримка соціального бізнесу через його маркетинг, залучення до співпраці з крупними підприємствами за схемами аутсорсингу. Не менш важливою у питанні активізації розвитку соціального підприємництва має стати його суспільна підтримка через поширення інформації про переваги такої організаційної форми підприємницької діяльності, їх всебічну правову та консультаційну допомогу.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, попри не сформованість інституційного середовища його функціонування, соціальне підприємництво в Україні має вагомі перспективи, слугує реальною альтернативою бюджетному фінансуванню соціальних потреб, сприяє підвищенню громадянської свідомості й активності суспільства, об'єднанню людей навколо ідеї вирішення соціальних проблем і забезпечення добробуту для кожного. Однак відсутність правової регламентації цієї форми підприємницької діяльності ускладнює аналіз тенденцій її розвитку, стримує розробку ме-

ханізмів стимулювання. Зважаючи на концептуальний характер ініціатив щодо розбудови механізмів стимулювання розвитку соціального підприємництва в Україні, перспективами подальших наукових розробок у цьому напрямі є ґрунтовне дослідження переваг, ризиків та ефективності застосування різних бюджетної, кредитної та інших форм підтримки соціального бізнесу, а також нефінансових механізмів його стимулювання.

Література:

1. Арапетян А., Архипчук О. Чисті прибутки соціального підприємництва. Практика управління. 2008. № 7. URL: http://svb.ua/sites/default/files/Social_enterprises.pdf
2. Богатир Н. Соціальне підприємництво як неоціненна необхідність для України. Vox Ukraine: аналітична платформа. 15.02.2016. URL: <https://voxukraine.org/2016/02/15/sotsialne-pidpnyemnytstvo-yak-neotsinenna-neobhidnist-dlya-ukrainy-ua/>
3. Голуб'як Н. Соціальне підприємництво як механізм вирішення соціально-політичних проблем. S.P.A.C.E. 2017. № 2. С. 16—20.
4. Каменко І., Виговська-Каменко Т. Соціальне підприємництво як відповідь суспільства на соціальні потреби. URL: https://biz.ligazakon.net/interview/205014_sotsalne-pdprimnitstvo-yak-vidpovd-susplstva-na-sotsaln-potrebi
5. Кифяк В., Малиш А. Соціальне підприємництво: проблеми та перспективи. Бізнес Інформ. 2020. № 5. С. 275—280.
6. Кіреєва О. Соціальне підприємництво як інструмент державної соціальної політики. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2011. Вип. 2 (6). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf)
7. Косович Б. Соціальне підприємництво в Україні: актуальні питання становлення. Економіка та держава. 2020. № 3. С. 77—81.
8. Лункіна Т., Іваненко Г. Особливості розвитку соціального підприємництва: закордонний досвід. Modern Economics. 2019. № 1 (5). С. 142—147.
9. Орел Ю.А. Соціальне підприємництво: сучасний стан та перспективи розвитку. Державне регулювання соціального підприємництва та соціально-відповідального бізнесу: матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції (11 грудня 2008 р.) / за заг. ред. О.Ю. Амосова. Харків: ХОМО "Союз молодих підприємців", 2008. С. 87—93.
10. Саприкіна М. Навіщо бізнесу звіти зі сталого розвитку. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/10/31/653160/>

11. Соціальне підприємництво в Україні: Економіко-правовий аналіз / за ред. І. Каменко. EU4youth— Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні. К., 2020. 37 с.

12. Спреклі Ф. Посібник з планування соціального підприємництва. British Council. URL: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/posibnik_z_planuvannya_socialnogo_pidpriemstva.pdf

13. Chien-Chung Huang Blair Donner. The Development of Social Enterprise: Evidence from Europe, North America, and Asia. Research Report March 2018. URL: <https://socialwork.rutgers.edu/sites/default/files/report>

14. Yunus M., Weber K. Creating a world without poverty: social business and the future of capitalism. New York: Public Affairs, 2007. 261 p.

References:

1. Arapetian, A. and Arkhipchuk, O. (2008), "Net profits of social entrepreneurship", *Praktyka upravlinnia*, vol. 7, available at: http://svb.ua/sites/default/files/Social_enterprises.pdf (Accessed 28 July 2021).

2. Bohatyr, N. (2016), "Social entrepreneurship as an invaluable necessity for Ukraine", available at: <https://voxukraine.org/2016/02/15/sotsialne-pidpriemnytstvo-yak-neotsinenna-neobhidnist-dlya-ukrainy-ua/> (Accessed 28 July 2021).

3. Golubyak, N. (2017), "Social entrepreneurship as a mechanism for solving socio-political problems", *S.P.A.C.E.*, vol. 2, pp. 16—20.

4. Kamenko, I. and Vyhovska-Kamenko, T. (2021), "Social entrepreneurship as a response of society to social needs", available at: https://biz.ligazakon.net/interview/205014_sotsialne-pdprimnitstvo-yak-udpovd-susplstva-na-sotsialn-potrebi (Accessed 28 July 2021).

5. Kyfiak, V. and Malysh, L. (2020), "Social entrepreneurship: problems and prospects", *Biznes Inform*, vol. 5, pp. 275—280.

6. Kireieva, O. (2011), "Social entrepreneurship as an instrument of state social policy", *Publichne administruvannya: teoriia ta praktyka*, vol. 2 (6), available at: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf) (Accessed 28 July 2021).

7. Kosovych, B. (2020), "Social entrepreneurship in Ukraine: current issues of formation", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 77—81.

8. Lunkyna, T. and Ivanenko, G. (2019), "Features of the Development of Social Entrepreneurship: Foreign Experience", *Modern Economics*, vol. 1 (5), pp. 142—147.

9. Orel, Yu. (2008), "Social entrepreneurship: current status and prospects". *Derzhavne rehuliu-*

vannia sotsialnoho pidpriemnytstva ta sotsialno-vidpovidalnoho biznesu. Persha mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya [State regulation of social entrepreneurship and socially responsible business. First International Scientific and Practical Conference], *Soiuz molodykh pidpriemstiv*, Kharkiv, Ukraine, pp. 87—93.

10. Saprykina, M. (2019), "Why business reports on sustainable development", available at: <https://www.althoughda.com.ua/columns/2019/10/31/653160/> (Accessed 28 July 2021).

11. Kamenko, I. (2020), "Social entrepreneurship in Ukraine: Economic and legal analysis", *EU4youth — Rozkryttia potentsialu molodykh sotsial'nykh pidpriemstiv v Moldovi ta Ukraini [EU4youth — Unlocking the potential of young social entrepreneurs in Moldova and Ukraine]*. Kyiv, Ukraine.

12. Sprekli, F. (2011), "Handbook for planning social entrepreneurship", available at: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/posibnik_z_planuvannya_socialnogo_pidpriemstva.pdf (Accessed 28 July 2021).

13. Huang, Ch.-Ch. and Donner, B. (2018), "The Development of Social Enterprise: Evidence from Europe, North America, and Asia. Research Report March", available at: <https://socialwork.rutgers.edu/sites/default/files/report> (Accessed 28 July 2021).

14. Yunus, M. and Weber, K. (2007), *Creating a world without poverty: social business and the future of capitalism*, Public Affairs, New York, USA.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2021 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 658.8; 338.26

В. В. Дранус,

к. е. н., доцент (б в з.) кафедри фінансів і кредиту,

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

ORCID ID: 0000-0001-5617-6740

Л. С. Дранус,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту,

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6427-1315

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.15.36

МАРКЕТИНГОВА СКЛАДОВА ПРИ РОЗРОБЦІ БЮДЖЕТУ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

V. Dranus,

PhD in Economics, Associate Professor, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

L. Dranus,

PhD in Economics, Associate Professor, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

MARKETING COMPONENT IN THE DEVELOPMENT OF THE BUDGET OF ENTERPRISES

Визначено, що бюджет є ефективним засобом планування і контролю доходів і витрат підприємства, а також забезпечує відповідність витрат доходам для запобігання дефіциту фінансових ресурсів або відволікання їх з обороту.

Визначено, що бюджетування як управлінська технологія спрямоване на розроблення та підвищення саме фінансово-економічної обґрунтованості різноманітних управлінських рішень.

Систематизовано поняття зведеного бюджету, що включає в себе дві сфери: операційну та фінансову, кожна з яких має свої власні підбюджети. Бюджет продаж та маркетинговий бюджет відносяться до операційного бюджету.

Запропоновано виділити окрему агреговану складову бюджету підприємства: бюджет маркетингу, що об'єднає всі маркетингові складові, що задіяні під час складання бюджету підприємства.

Узагальнено визначення маркетингового бюджету.

Запропоновано здійснювати складання маркетингового бюджету на основі показників цільового прибутку з виділенням таких етапів: оцінка сукупного обсягу ринку на майбутній рік, прогноз ринкової частки на майбутній рік, прогноз обсягу продаж на майбутній рік, розрахунок ціни продажу продукції; визначення суми грошових надходжень планового року, розрахунок собівартості товарної продукції, прогноз валового прибутку, розрахунок контрольного показника цільового прибутку від збуту, маркетингові витрати, отриманий результат показує, яку суму підприємство може витратити на здійснення маркетингових заходів, розподіл маркетингового бюджету за основними елементами маркетингових витрат.

Effective enterprise management is impossible without the formation of the budget as the main tool for flexible administration, which provides precise, complete and timely information to supervision. It is determined that any budget is an effective means of planning and control of revenues and expenditures of the enterprise, as well as ensures fulfillment of expenditures with revenues to prevent shortages of financial resources or divert them from circulation.

It is determined that budgeting as a management technology is aimed at developing and improving the financial and economic viability of various management decisions. It makes it possible to plan and then give an economic assessment of the consequences of the implemented procedures, manage the financial results of both the enterprise as a whole and individual business units in particular, determine the directions, scale and velocity of its development, expressed in financial indicators.

The concept of the consolidated budget is systematized, which includes two areas, operational and financial, each of which has its own sub-budgets. Each of the sub-budgets consists of separate but interrelated budgets, and the number and type of individual budgets will differ depending on the type and size of the enterprise. The sales budget and marketing budget refer to the operating budget.

It is proposed to allocate a separate aggregate component of the enterprise budget — the marketing budget, which combines all the marketing mechanisms involved in the preparation of the enterprise budget.

The definition of the marketing budget is generalized — it is the company's costs for market research, information communication with customers and ensuring the competitiveness of the product, as well as the organization of the movement of goods and sales network.

It is proposed to compile a marketing budget based on indicators of target profit with the following stages: assessment of the total market volume for the next year, market share forecast for the next year and sales forecast for the next year, calculation of sales prices; determination of the amount of cash receipts for the planned year, calculation of the cost of goods, gross profit forecast, calculation of the target indicator of sales profit, marketing costs, the result shows how much the company can spend on marketing activities, distribution of marketing budget on the main elements of marketing costs.

Ключові слова: бюджетування діяльності суб'єктів господарювання, операційний бюджет, фінансовий бюджет, прогноз обсягу продаж, бюджет витрат на збут, маркетинговий бюджет.

Key words: business budgeting, operating budget, financial budget, sales forecast, sales budget, marketing budget.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останнім часом відбулися структурні, майнові та правові зміни у галузі вітчизняної промисловості, що викликають необхідність стратегічно орієнтовані програми розвитку промислових підприємств доповнювати бюджетуванням. Представляючи собою специфічний підхід до організації управління господарсько-фінансовою діяльністю підприємства, воно забезпечує повну участь усіх підрозділів підприємства у процесах становлення комплексних планів на основі своєчасної та достовірної інформації про стан розробки і впровадження бюджетних систем планування і звітності. Бюджетування стає дуже популярною управлінською технологією, адже все більше підприємств прагнуть до системного проектування своїх фінансових перспектив. Основним інструментом такого проектування є система бюджетів підприємства. Механізм бюджетного планування доходів і витрат використовується для забезпечення економії грошових коштів, більшої оперативності в управлінні цими засобами, зниження непродуктивних витрат і втрат, а також для підвищення достовірності планових показників. Сьогодні бюджетування — це інструмент сучасного керівника, що дозволяє підвищити ефективність роботи підприємства, один з головних важелів управління ним.

Процес бюджетування починається зі складання бюджету продаж. Бюджет продаж, із врахуванням впливу показників бюджету витрат на збут продукції, є вихідною базою всього процесу бюджетування, основою складання всіх інших бюджетів за структурними підрозділами і зведеного бюджету підприємства, саме тому важливо виявити величину впливу маркетингової складової під час розроблення консолідованого бюджету суб'єкта господарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розробку теоретичних основ та практичного застосування засад бюд-

жетування на підприємстві зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Р. Акофф, Л. Батенко [8], К. Бенкс [12], М. Білик, І. Бланк [1], В. Бочаров, Ф. Бутинець, С. Голов [3], І. Зятковський, М. Еванс, С. Онищенко [8], А. Сердюк [8], П. Стецюк, Е. Фарбей [10] та інші. Однак багато проблем організаційно-методичного забезпечення бюджетування загалом та маркетингових складових бюджету підприємства зокрема залишаються невирішеними у зв'язку з тим, що практичне застосування цього сучасного інструменту управління пов'язано з певними труднощами та потребує врахування специфіки підприємства, галузі його діяльності, розмірів, технічного оснащення тощо.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективне управління підприємством неможливе без формування бюджету як основного інструменту гнучкого управління ним, що забезпечує точною, повною та своєчасною інформацією керівництво. Бюджет є ефективним засобом планування і контролю доходів і витрат підприємства, а також забезпечує відповідність витрат доходам для запобігання дефіциту фінансових ресурсів або відволікання їх з обороту. Оскільки маркетингова складова є основою для складання бюджету підприємства, виникла необхідність дослідити її вплив на формування показників консолідованого бюджету підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Потреба у впровадженні системи бюджетування пов'язана з тим фактом, що будь-яке підприємство не може прогнозувати своє довготермінове функціонування без здійснення стратегічного та поточного планування своєї фінансово-господарської діяльності. Система планів підприємства охоплює всі його структурні підрозділи та відображає ті заходи та дії, що дадуть можливість забезпечити досягнення цілей, визначених його керівництвом. Влас-

ників та вище керівництво цікавлять вирішення питань, що пов'язані з отриманням запланованих фінансових результатів, вони залежать від рівня капіталізації, прибутковості, ліквідності, рентабельності підприємства тощо. З іншого боку, кожен підрозділ підприємства виконує свої функції, що не завжди можна безпосередньо оцінити кінцевими фінансовими показниками. Наприклад, плани виробничих підрозділів передусім відображатимуть заплановані обсяги виробництва продукції певного рівня якості в натуральному вимірі; плани маркетингової служби — проведення рекламних і промо-акцій, участь у виставках; плани ремонтної служби — кількість і працемісткість ремонтних робіт для підтримання устаткування у належній формі. Яким чином звести всі ці різноманітні плани і визначити їхній вплив на єдиний кінцевий результат діяльності підприємства? Як узгодити цілі, часто конфліктуючі, різних підрозділів? Саме для цього й складається бюджет [8, с. 15].

У різних джерелах, зокрема [1; 3; 4], наводяться різні визначення бюджету. Одне з найпоширеніших — таке: бюджет — це план суб'єкта господарювання на певний період часу, виражений у кількісних, переважно фінансових показниках. Тобто бюджет підприємства показує, які будуть отримані доходи від запланованої діяльності всіх підрозділів по досягненні встановлених цілей, які при цьому будуть понесені затрати і які фінансові результати одержить підприємство. Бюджет розглядається як економічний прогноз, як основа для контролю результатів діяльності підприємства і його підрозділів, як засіб координації, як основа для постановки завдань, як засіб делегування повноважень [2, с. 194—195].

Бюджет формується за допомогою процесів бюджетування. Цей термін означає процес підготовки бюджету і здійснення контролю за його виконанням. Сучасна концепція бюджетування розглядає його, з одного боку, як процес складання і контролю бюджетів, а з іншого — як управлінську технологію, спрямовану на розроблення та обґрунтування управлінських рішень [8, с. 16].

Бюджетування як процес — це послідовні дії з розроблення, виконання, контролю та аналізу бюджету з подальшим можливим корегуванням як планів, так і цілей підприємства. Бюджетування як управлінська технологія спрямоване на розроблення та підвищення саме фінансово-економічної обґрунтованості різноманітних управлінських рішень. Воно дає можливість спланувати, а потім дати економічну

оцінку наслідкам запроваджених заходів, управляти фінансовими результатами як підприємства загалом, так і окремих бізнес-підрозділів, визначати напрями, масштаби і темпи його розвитку, виражені у фінансових показниках (обсягах і джерелах фінансування як поточної діяльності, так і різноманітних проєктів) [8, с. 16].

За цільовим призначенням бюджету поділяють на операційні та фінансові [7, с. 16]. Більшість підприємств складають зведений (консолідований) бюджет — незалежно від його розміру, галузі діяльності, організаційно-правової форми власності. Зведений бюджет включає в себе дві сфери, операційну та фінансову, кожна з яких має свої власні підбюджети. Операційний бюджет охоплює декілька сфер, що допомагають планувати та керувати операційною діяльністю, фінансовий бюджет відображає очікування щодо надходження та витрат готівки, включаючи грошові виплати за заплановані операції, купівлю або продаж активів, оплату або фінансування позик та зміни власного капіталу. Кожен із підбюджетів складається з окремих, але взаємопов'язаних бюджетів, а кількість та тип окремих бюджетів будуть відрізнятися залежно від типу та розміру підприємства. Бюджет продаж та маркетинговий бюджет відносяться до операційного бюджету. Наприклад, бюджет продажів передбачає очікувані продажі для кожного кварталу. Бюджет витрат матеріалів використовує інформацію з бюджету продажів для обчислення кількості одиниць сировини та матеріалів, необхідних для виробництва. Ця інформація використовується в інших бюджетах, як-от: бюджет сировини та матеріалів, який планує, коли будуть придбані матеріали, скільки їх буде придбано та скільки цей матеріал повинен коштувати. Операційні та фінансові бюджети пов'язані в рамках основного бюджету [11].

Операційний бюджет складається з: бюджету реалізації продукції; виробничого бюджету; бюджету виробничих запасів; бюджету використання матеріалів (або прямих витрат на матеріали); бюджету виробництва продукції; бюджету загальновиробничих витрат; бюджету трудових витрат; бюджету комерційних витрат (витрат на збут); бюджету загальних і адміністративних витрат; прогнозного звіту про прибутки і збитки.

Фінансовий бюджет включає в себе: бюджет капітальних витрат (інвестиційний бюджет), бюджет руху грошових коштів та прогнозний баланс.

Операційний бюджет відображає заплановані операції на майбутній плановий період для

окремого функціонального підрозділу або підприємства в цілому. У процесі його підготовки прогнозовані обсяги продажів і виробництва трансформуються в кількісні оцінки доходів і витрат для кожного з діючих підрозділів підприємства.

Прогноз обсягу продаж — це необхідний попередній етап роботи з підготовки бюджету продаж. Прогноз обсягу продаж перетворюється в бюджет продаж у тому випадку, якщо керівництво підприємства вважає, що прогнозований обсяг продаж може бути досягнутий. При підготовці бюджету продаж необхідно враховувати рівні обсягу продаж за попередні періоди і проаналізувати ряд макроекономічних чинників, кожен з яких може суттєво вплинути на обсяг продажів і його залежність від прибутковості продукції. Надійність прогнозу продажів підвищується в результаті використання комбінацій експертних і статистичних методів. Бюджет продажів — важливий крок у складанні основного бюджету; оцінка обсягу продажів впливає на всі наступні бюджети. Бюджет продаж відображає місячний або квартальний обсяг продажів у натуральних і в вартісних показниках. Бюджет продаж складається з урахуванням: рівня попиту на продукцію підприємства, географії збуту, категорій покупців, сезонних факторів. Бюджет продаж включає в себе очікуваний грошовий потік від продажів, який в подальшому буде включено і в дохідну частину бюджету потоку грошових коштів. Для прогнозу грошових надходжень від продажів необхідно враховувати коефіцієнти інкасації, що показують, яка частина відвантаженої продукції буде оплачена в перший місяць (місяць відвантаження), у другій і т.д., з урахуванням коригування на безнадійні борги.

Бюджет витрат на збут — плановий документ, у якому наведено постійні зміни, пов'язані із збутом продукції в бюджетному періоді. Цей бюджет складається, виходячи з бюджету продажу і включає в себе агрегований показник постійних та змінних витрат на збут. Змінні витрати на збут (комісійні) визначають як добуток запланованого обсягу продажу (в гривнях) та ставки змінних витрат на збут (комісійних) (у відсотках). Постійні витрати на збут включають у себе заробітну плату співробітників відділу маркетингу, витрати на рекламу та інші способи просування продукції на ринку, амортизаційні відрахування, витрати на відрядження та інші витрати, що пов'язані із реалізацією продукції підприємства [6, с. 16].

Пропонуємо виділити окрему агреговану складову бюджету підприємства — бюджет

маркетингу, що об'єднає всі маркетингові складові, що задіяні під час складання бюджету підприємства.

Маркетинговий бюджет — це витрати підприємства на проведення ринкових досліджень, інформаційний зв'язок з покупцями і забезпечення конкурентоспроможності продукту, а також організацію руху товару і мережі збуту продукції. Попри те, що маркетинговий бюджет зазвичай займає значну частину всіх витрат суб'єкта господарювання, без витрат на маркетинг у сучасних умовах підприємству буде важко забезпечити продаж своєї продукції та отримати прибуток [12].

Так, наприклад, у США, витрати на розробку і виведення на ринок нового товару розподіляються наступним чином: на фундаментальні дослідження виділяється 3—6% кошторисних витрат, на прикладні НДДКР 7—18%, на підготовку технологічного обладнання і, якщо необхідно, будівництво нових підприємств 40—60%, на налагодження серійного виробництва 5—16%, на рекламу, стимулювання продажів, організацію руху товару і збутової мережі 10—27%. Якщо відносити рекламні витрати до суми прибутку, то вони, як правило, вище 15%, а у багатьох фірм лежать в межах 30—42% пристійкому положенні на ринку і досягають іноді 450% при впровадженні на новий ринок [5, с. 389].

Формування маркетингового бюджету є складним прогнозним завданням з великою кількістю чинників, що необхідно враховувати. Фактори знаходяться в нелінійній взаємодії з маркетинговими рішеннями підприємства, що слід враховувати при формуванні бюджету. Саме через складність процедури у визначенні маркетингового бюджету дуже значиму роль грає досвід менеджменту компанії і аналіз маркетингових витрат конкурентів.

М. Еванс пропонує шість кроків до розробки маркетингового бюджету:

1. Знати свою послідовність продажів. Створення ефективного маркетингового бюджету вимагає глибокого занурення у послідовність продажів, де будуть відстежуватися результати протягом усього циклу доходу, від потенційного клієнта до клієнта. Збір цих даних із програмного забезпечення для автоматизації маркетингу або CRM робить цей процес відносно простим: скільки відвідувань сайту на місяць? Скільки потенційних клієнтів з'являється на місяць? Скільки потенційних клієнтів перетворюється на клієнтів (SQL)? Яка вартість генерації цих SQL? (наприклад, розробка веб-сайтів, створення контенту, переданого на за-

мовлення, оплата за клік, час, витрачений маркетингом та / або продажами на залучення цих потенційних клієнтів тощо).

2. Визначити операційні витрати: скільки витрачено часу та праці для встановлення контактів, чи має персонал підприємства пропускну здатність, необхідну для виконання цієї роботи, чи буде створювати потрібно додатковий штат разом із відповідними витратами на виплати працівникам, скільки це коштувало б, якщо найняти маркетингове агентство?

3. Встановлення маркетингового бюджету на основі бізнес-цілей. Визначення бізнес-цілей: які бізнес-цілі підприємства на квартал рік? Скільки контактів потрібно виконати команді продаж, виходячи з їхніх ставок, щоб вплинути на дохід, достатній для досягнення цих цілей? Для підприємств, що мають дохід менше 5 мільйонів доларів, зазвичай 7—8% доходів розподіляється на маркетинг, це витрати на розробку бренду, такі як вебсайти, блоги, забезпечення продаж та витрати на просування, а також на кампанії, рекламу та інші заходи. Не варто базувати маркетинговий бюджет просто на тих коштах, що залишилися після покриття всіх інших витрат.

4. Позичування маркетингу як інвестиції, а не як витрати. Найчастіше маркетингові бюджети доводяться керівництвом підприємства, де маркетингові групи вважаються центрами витрат, а маркетинговий бюджет сприймається як витрати. Таким чином підприємства розглядають минулорічні маркетингові витрати та приймають рішення про те, чи хочуть вони витратити більше або менше. Натомість маркетинговий бюджет слід розглядати як інвестицію, що принесе кількісну та встановлену рентабельність інвестицій з часом.

5. Визначення стадії зростання. Якщо підприємство перебуває в режимі зростання, то йому доведеться швидше приносити дохід на найвищому рівні, тому є можливість здійснити більш глибокі інвестиції в більшу кількість швидких методів маркетингу.

6. Розуміння поточних та майбутніх тенденцій. Розуміння поточних та майбутніх тенденцій маркетингу також може допомогти орієнтуватися в процесі бюджетування. При встановленні маркетингового бюджету важливо застосовувати різні технології до маркетингової діяльності підприємства, щоб не відставати від темпів галузевих змін [13].

Реклама — це захід, що вимагає значних витрат коштів. Вона являє собою одну з видаткових статей підприємства і, висловлюючись мовою фінансів, за своєю суттю не відрізняється

від будь-якого іншого способу здійснення корпоративних витрат. Підприємство здійснює такі витрати, бо йому доводиться це робити, а також у розрахунку на те, що ці вкладення з часом окупляться. Таким чином, підприємство проводить оцінку витрат з точки зору собівартості реклами та ефективності її результатів. Позиція більшості підприємств у цьому питанні визначається їх фінансовим становищем, а також виробленими орієнтирами і інструкціями щодо майбутніх витрат. Таким чином, рекламодавцю необхідно задати собі наступні питання: чи виправдані заплановані витрати, чи варто погоджуватися на них, чи потрібно проводити їх зараз, чи становлять вони достатню цінність за гроші і чи вдасться відшкодувати цю цінність пропорційно здійсненим витратам? Всі ці можливості претендують на частину фінансів підприємства, і реклама повинна виправдовувати себе в порівнянні з іншими способами витрачання грошових коштів в тій же мірі, як і будь-який інший. Крім того, необхідно врахувати в бюджеті такі важливі фактори, як заходи щодо організації громадської думки і стимулювання збуту. На додаток до реклами в засобах масової інформації багато підприємств також реалізують великомасштабні програми по формуванню громадської думки і просуванню товарів на ринок. Чи потрібно складати окремі бюджети для кожної з таких програм? На практиці більшість підприємств складають загальний маркетинговий бюджет, що охоплює всі цілі маркетингу — рекламу в засобах масової інформації, зв'язки з громадськістю, види реклами, що передбачають пряму відповідь споживача, стимулювання збуту, телефонний маркетинг, інтернет і так далі — тобто сукупність всіх заходів, що так чи інакше пов'язані з маркетингом [10, с. 189].

Бюджет маркетингу — це один з розділів зведеного бюджету підприємства, в якому в уточненій формі в розрізі складових комплексу маркетингу будуть наводитися суми витрат, доходів і прибутку від маркетингової діяльності підприємства. Суть розробки бюджету полягає в перетворенні всіх маркетингових дій і зусиль у витрати з подальшою їх окупністю з отриманих доходів і виручки. Складання бюджету маркетингу дозволить чітко розставляти пріоритети між цілями і стратегіями маркетингової діяльності, приймати рішення по оптимальному розподілу ресурсів і здійснювати ефективний контроль.

Мета складання маркетингового бюджету — це раціональний розподіл ресурсів, що приводить до досягнення фінансових і маркетинго-

вих цілей. Бюджет маркетингу формується таким чином, щоб була можлива реалізація продукції і отримання грошових коштів від неї, у розмірах, що покрили б виробничі та збутові витрати і принесли максимальний прибуток компанії. Маркетинговий бюджет формується одночасно з бюджетами інших функціональних підрозділів підприємства. Окремо він не розглядається, оскільки всі витрати підприємства взаємопов'язані і тільки при спільній роботі всіх служб можна домогтися оптимального розподілу коштів на різні дії і заходи.

Проектування надходжень від продаж ґрунтується на таких видах прогнозів:

- обсяги продаж за періодами — ці дані подаються як тимчасова функція, щоб продемонструвати очікуване зростання і сезонність. Нерідко корисними виявляються множинні прогнози обсягів продажів. Зазвичай даються консервативні, тобто найімовірніші, і оптимістичні прогнози;

- обсяги продаж у розрізі продуктів і послуг — якщо розробляється програма маркетингу, що містить багато продуктів, доцільно відобразити обсяги продажів по кожному найменуванню окремо, бо це дає можливість оцінити відносну ефективність кожного виду продукції. Кожен вид продукції слід показати у світлі його особливостей — роздрібні продажі, сервісне обслуговування, консалтинг та ін.;

- обсяги продаж по групах споживачів — занадто багато зусиль підприємства витрачають на заходи, що спрямовані на споживача, або замість цього вони витрачають зусилля на спроби охопити певну цільову аудиторію. Наприклад, якщо цільова аудиторія продукції підприємства — старші споживачі, маркетингові гроші, витрачені на кампанії в соціальних мережах, можуть бути неефективними для їх охоплення, тому необхідно зосередитися на своїй аудиторії, на яку форму спілкування вона найімовірніше реагує і яким має бути взаємозв'язок;

- частка ринку — визначення відсотка від загального обсягу продажів на ринку, який компанія планує забезпечити своїми силами.

Розглянемо методи розробки маркетингового бюджету:

- фінансування від можливостей — полягає у встановленні бюджету виходячи з поточних можливостей підприємства, застосовується компаніями, що орієнтовані на виробництво, а не на споживача (інша назва цієї методики — фінансування за залишковим принципом);

- метод преїскуранта — маркетинговий бюджет формується на основі даних про очі-

кувані обсяги продаж, сукупних витрат і планової суми цільового прибутку. В цьому випадку бюджет маркетингу — це різниця між сумою валового прибутку і цільового прибутку. Валовий прибуток визначається обсягом продаж за мінусом змінних і постійних витрат;

- метод фіксованого відсотка — заснований на визначенні частки від торішнього або запланованого обсягу продаж. Це найпростіший, але суб'єктивний метод, оскільки не враховуються тенденції ринку, а величина відсотку встановлюється керівництвом;

- метод конкурентного паритету — рівень маркетингових витрат встановлюється на рівні витрат, близьких до витрат конкурентів на ринку, але точно визначити розмір маркетингового бюджету конкуруючих підприємств малоімовірно, крім того, обраний за зразок бюджет може не відповідати цілям підприємства;

- метод максимальних витрат — передбачає витрачання максимальних коштів на маркетинг. У цьому випадку ігнорується оптимізація діяльності, що може привести до фінансових труднощів;

- метод мета-завдання — будується на основі калькуляції витрат від реалізації маркетингових заходів, будь-яка маркетингова дія повинна відповідати поставленим цілям, а витрати співвідноситися з очікуваними вигодами;

- метод маржинального доходу — заснований на зверненому в минуле аналізі результатів діяльності компанії, за підсумками даного дослідження виявляються фактичні залежності між змінами обсягу продажів і витратами на маркетинг;

- метод обліку програми маркетингу — поєднання двох попередніх методів. Він передбачає ретельний аналіз витрат на досягнення цілей в порівнянні з витратами при інших можливих поєднаннях маркетингових засобів [9].

Складання маркетингового бюджету на основі показників цільового прибутку пропонуємо здійснювати з виділенням етапів, відображених на рисунку 1.

Пропонуємо здійснювати складання маркетингового бюджету підприємства в рамках наступної послідовності: оцінка сукупного обсягу ринку на майбутній рік (формується шляхом зіставлення темпів зростання та обсягів ринку у поточному та минулих роках); прогноз ринкової частки на майбутній рік (збереження частки ринку, розширення ринку, вихід на новий ринок); прогноз обсягу продаж на майбутній рік (якщо частка ринку становить n відсотків, а прогнозований загальний обсяг ринку в натуральних одиницях дорівнює t одиниць, то роз-

Рис. 1. Етапи складання маркетингового бюджету на основі показників цільового прибутку

Джерело: узагальнено авторами на основі [5; 9; 12].

рахунковий обсяг реалізації продукції складе X одиниць); розрахунок ціни продажу продукції; визначення суми грошових надходжень планового року (визначається множенням обсягу продаж на ціну за одиницю продукції); розрахунок собівартості товарної продукції (визначення суми постійних і змінних витрат); прогноз валового прибутку (різниця між валовою виручкою (доходом) і валовою собівартістю реалізованої продукції); розрахунок контрольного показника цільового прибутку від збуту (відповідно до запланованого значення коефіцієнту рентабельності); маркетингові витрати (визначаються як різниця між сумами валового прибутку і цільового прибутку за планом. Отриманий результат показує, яку суму підприємство може витратити на здійснення маркетингових заходів з урахуванням витрат на оподаткування); розподіл маркетингового бюджету за основними елементами маркетингових витрат.

Планування бюджету маркетингу на основі показників цільового прибутку може забезпечити достатній, але не завжди максимальний прибуток. Оптимізація прибутку вимагає чіткого розуміння взаємозв'язку між обсягом продажів і компонентами маркетинг-міксу. Для забезпечення даного взаємозв'язку використовується функція реакції збуту. Під функцією реакції збуту розуміється прогноз можливого обсягу продаж протягом конкретного періоду часу при різних рівнях витрат на один або кілька складових комплексів маркетингу 4Р.

Вона показує, що чим більше підприємство вкладає коштів у маркетинг протягом певного проміжку часу, тим вище очікуваний обсяг реалізації продукції.

ВИСНОВКИ

Враховуючи здійснений аналіз наукових джерел можемо зробити висновок, про необхідність впровадження в бюджетування підприємств в частині операційного бюджету маркетингового бюджету, як дієвого інструменту раціонального розподілу ресурсів суб'єкта господарювання, що дасть можливість досягти як маркетингових, так і фінансових цілей. Пропонуємо для покращення фінансових результатів від продаж продукції впровадити в систему бюджетів підприємства маркетинговий бюджет у запропонованій послідовності етапів його впровадження, що забезпечить одержання обґрунтованої суми коштів, які суб'єкт господарювання зможе виділити на ведення маркетингової діяльності, оперативної інформації про характер і причини відхилень, дасть можливість їх контролювати та приймати рішення щодо регулятивних заходів.

Таким чином, впровадження в систему бюджетування суб'єктів господарювання гармонійно взаємопов'язаних маркетингових підбюджетів дозволить досягти підвищення рівня ефективності управління витратами на збут продукції, стане надійним інформаційним підґрунтям при управлінні фінансово-господарською діяльністю підприємства.

Література:

1. Бланк І.О. Управління фінансами підприємств: підручник / І.О. Бланк, Г.В. Ситник, В.С. Андрієць. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. — 792 с.

2. Власова Н.О. Фінанси підприємств: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / Н.О. Власова, О.А. Круглова, А.І. Безгінова. — (М-во освіти і науки України, Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі). К.: ЦУЛ, 2007. — 272 с.

3. Голов С.Ф. Управлінський облік: підручник / С.Ф. Голов. — [3-тє вид.]. — К.: Лібра, 2006. — 710 с.

4. Шим Дж.К. Основы бюджетирования и больше. Справочник по составлению бюджетов / Дж.К. Шим, Дж.Г. Сигел; под общ. ред. В.А. Плотникова. — [Пер. с англ.]. — М.: Вершина, 2007. — 368 с.

5. Кондратенко Н.М. Маркетинг: учебник для бакалавров / Н.М. Кондратенко. — 2-е изд., испр. и доп. — Х.: Юрайт, 2019. — 542 с.

6. Кузьменко Л.В., Кузьмін В.В., Шаповалова В.М. Фінансовий менеджмент: Навчальний посібник / Херсон, 2003 р. — 240 с.

7. Кузьмін О.Є. Бюджетування на підприємстві: [навч. посіб. для студ. вузів] / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. — К.: Кондор, 2008. — 312 с.

8. Основы бюджетування: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / [Л.П. Батенко, Т.О. Зінкевич, О.О. Кизенко та ін.]; за заг. ред. Л.П. Батенко. — К.: КНЕУ, 2010. — 202 с.

9. Сайт Довідник студентський. "Розробка бюджету маркетингу". URL: https://spravochnick.ru/marketing/razrabotka_byudzheta_marketinga/ (дата звернення 04 липня 2021 року).

10. Фарбей Энтони. Эффективная рекламная кампания // Руководство по стратегии, планированию и выявлению потенциального потребителя. — Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2003. — 240 с.

11. Mitchell Franklin. Describe How and Why Managers Use Budgets. URL: <https://opentextbc.ca/principlesofaccountingv2-openstax/chapter/describe-how-and-why-managers-use-budgets/> (дата звернення 02 липня 2021 року).

12. Karen Banks. The Importance of Budgeting in Business. URL: <https://wlf.com.au/importance-budgeting-business/> (дата звернення 01 липня 2021 року).

13. Michael Evans. 6 Steps To Developing A Small Business Marketing Budget. URL: <https://www.forbes.com/sites/allbusiness/2017/05/02/6-steps-to-developing-a-small-business-marketing-bud->

[get/?sh=2f73b7cd355c](https://www.forbes.com/sites/allbusiness/2017/05/02/6-steps-to-developing-a-small-business-marketing-bud-) (дата звернення 02 липня 2021 року).

References:

1. Blank, I.O. Sytnyk, H.V. and Andriets', V.S. (2017), Upravlinnia finansamy pidpriemstv [Enterprise financial management], 2nd ed, Kyivs'kyj natsional'nyj torhivel'no-ekonomichnyj universytet, Kyiv, Ukraine.

2. Vlasova, N. O., Kruhlova, O. A. and Bezghinova L. I. (2007), Finansy pidpriemstv [Enterprise finance], TsUL, Kyiv, Ukraine.

3. Holov, S. F. (2006), Upravlins'kyj oblik [Management accounting], 3rd ed, Libra, Kyiv, Ukraine.

4. Shym, Dzh. K. and Syhel, Dzh. H. (2007), Osnovy biudzhetyrovanyia y bol'she. Spravochnyk po sostavleniyu biudzhetrov [Fundamentals of budgeting and more. Budgeting Handbook], Vershyna, Kyiv, Ukraine.

5. Kondratenko, N. M. (2019), Marketynh [Marketing], 2nd ed, Yurajt, Kharkiv, Ukraine.

6. Kuz'menko, L. V. Kuz'min, V. V. and Shapovalova V. M. (2003), Finansovyj menedzhment [Financial management], Oldi-plus, Kherson, Ukraine.

7. Kuz'min, O.Ye. and Mel'nyk O.H. (2008), Biudzhetuвання na pidpriemstvi [Budgeting at the enterprise], Kondor, Kyiv, Ukraine.

8. Batenko, L. P. Zin'kevych, T. O. and Kyzenko O. O. (2010), Osnovy biudzhetuвання [Basics of budgeting], KNEU, Kyiv, Ukraine.

9. Student Handbook website (2016), "Marketing budget development", available at: https://spravochnick.ru/marketing/razrabotka_byudzheta_marketinga/ (Accessed 04 July 2021).

10. Farbej, E. (2003), Effektyvnaia reklamnaia kampaniia [Effective advertising campaign], Balans-Klub, Dnipropetrovsk, Ukraine.

11. Mitchell Franklin (2019), "Describe How and Why Managers Use Budgets", available at: <https://opentextbc.ca/principlesofaccountingv2-openstax/chapter/describe-how-and-why-managers-use-budgets/> (Accessed 02 July 2021).

12. Banks, K. (2018), "The Importance of Budgeting in Business", available at: <https://wlf.com.au/importance-budgeting-business/> (Accessed 01 July 2021).

13. Evans, M. (2017), "6 Steps To Developing A Small Business Marketing Budget", available at: <https://www.forbes.com/sites/allbusiness/2017/05/02/6-steps-to-developing-a-small-business-marketing-budget/?sh=2f73b7cd355c> (Accessed 02 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 21.07.2021 р.

УДК 338.48-6:615.8(477)

М. В. Грабар,

к. е. н., доцент кафедри туризму, ДВНЗ "Ужгородський національний університет"
ORCID ID: 0000-0002-2753-4462

М. Ю. Кашка,

к. і. н., доцент кафедри туризму, ДВНЗ "Ужгородський національний університет"
ORCID ID: 0000-0001-7437-6156

О. В. Пригара,

к. б. н., доцент кафедри туризму, ДВНЗ "Ужгородський національний університет"
ORCID ID: 0000-0003-3433-7173

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.15.44

МЕТОДИ ВИКОРИСТАННЯ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ НА ПРАКТИЦІ

M. Hrabar,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Tourism, Uzhhorod National University

M. Kashka,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism, Uzhhorod National University

O. Pryhara,

PhD in Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism, Uzhhorod National University

METHODS OF USING MEDICAL AND HEALTH TOURISM IN PRACTICE

Статтю присвячено методам використання лікувально-оздоровчого туризму на практиці. Здійснено теоретичний аналіз наявних трактувань дефініції "лікувально-оздоровчий туризм". Наведено структуру лікувально-оздоровчого туризму. Обґрунтовано концептуальні основи лікувально-оздоровчого туризму через взаємозв'язок мети, цілей, функцій та методів. З'ясовано, що надання послуг лікувально-оздоровчого туризму реалізується на основі використання бази методів: кліматотерапія, бальнеотерапія, пелоїдотерапія, фізіотерапія, дієтотерапія, термотерапія, лікувальний масаж, нетрадиційні методи лікування. Проаналізовано лікувальні процедури, що входять у вартість путівки таких санаторіїв Закарпаття: "Верховина", "Карпати", "Поляна", "Синяк", "Сонячне Закарпаття", "Шаян". Обґрунтовано важливість розвитку видових напрямів лікувально-оздоровчого туризму. Зазначено, що Міністерством соціальної політики постійно здійснюється моніторинг надання послуг із санаторно-курортного лікування оздоровчими закладами, які було обрано пільговими категоріями громадян.

The article is devoted to the methods of using medical and health tourism in practice. Theoretical analysis of existing interpretations of the definition of "health tourism" is carried out. The structure of medical and health tourism is given. The conceptual bases of medical and health tourism through the interrelation of the purposes, functions and methods are substantiated. It was found that the provision of health tourism is realized on the basis of using a base of methods: climatotherapy, balneotherapy, peloidotherapy, physiotherapy, diet therapy, thermotherapy, therapeutic massage, non-traditional methods of treatment. The medical procedures included in the tour price of the following sanatoriums of Transcarpathia are analyzed: "Verkhovyna", "Karpaty", "Polyana", "Sinyak", "Sunny Transcarpathia", "Shayan". The importance of the development of specific areas of medical and health tourism is substantiated. It is noted that the Ministry of Social Policy constantly monitors the provision of sanatorium treatment services by health facilities that have been selected by privileged categories of citizens.

As a result of the study it is necessary to conclude that health tourism is a type of tourism, where on the basis of own, state or corporate funds are provided medical-diagnostic, rehabilitation, prevention services in areas other than permanent residence and which have the necessary natural, material and human resources for the purpose of preventive measures, rehabilitation, treatment of various pathologies.

In accordance with the budget programs, sanatorium treatment of certain categories of the population is financed. Medical tourism involves the implementation of at least one of three main groups of programs: preventive, medical-diagnostic and rehabilitation. In 2021, the budget program "Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Accident" for sanatorium treatment provides UAH 2,570.2 million. Models of SPA-services have features and are classified on a cultural-geographical basis. There are Austrian, American, German, French-Italian, Eastern and Slavic SPA models.

Ключові слова: лікувально-оздоровчий туризм, методи, медичний туризм, санаторно-курортний туризм, SPA, wellness.

Key words: medical and health tourism, methods, medical tourism, sanatorium tourism, SPA, wellness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Концепція подорожей у галузі охорони здоров'я сягає глибокої історії. Ще з найдавніших часів люди подорожували у пошуках місць оздоровлення та лікування. Древні цивілізації користувались терапевтичним ефектом термічної медицини, термальних джерел та священних храмових ванн. Найдавніші оздоровчі комплекси в околицях гарячих джерел були побудовані шумерами.

Лікувально-оздоровчий туризм є одним із найбільш швидкозростаючих сегментів світового туристичного ринку, головним джерелом якого є Європа. За даними Асоціації медичного туризму, близько 14 млн людей щороку у світі подорожують до інших країн в пошуках медичної допомоги. Світовий ринок медичного туризму в 2019 р. становив 19 млрд дол. США [3, с. 13].

Лікувально-оздоровчий туризм — це подорожі, пов'язані з прагненням зберегти чи покращити фізичне та внутрішнє самопочуття. Він заснований на послабленні та профілактиці хвороб.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

С. Галасюк, К. Галасюк висвітлювали проблеми розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні. Авторами досліджено термінологію, яка міститься в нормативно-правових актах, що регламентують діяльність, пов'язану з лікувально-оздоровчим

туризмом; узагальнено погляди науковців щодо тлумачення цього терміна; проаналізовано статистичну інформацію про стан лікувально-оздоровчого туризму в Україні для визначення проблем його розвитку [2].

Детермінанти медичного та лікувально-оздоровчого spa- та wellness-туризму в світі висвітлювали А.Г. Шульгай, О.А. Ошлянська, В.І. Бондарчук, Ю.В. Завіднюк, І.Б. Чорномидз, А.І. Добровольська, А.С. Сверстюк [8].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сутності лікувально-оздоровчого туризму та конкретних методів реалізації його на практиці, що в свою чергу забезпечує реалізацію мети та цілей подорожі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Поняття "лікувально-оздоровчий туризм" не має однозначного трактування. А. А. Федякін в своїй роботі обґрунтовує поняття "лікувально-оздоровчий туризм" як вид туризму, що спрямований на відновлення життєво важливих функцій людини і призначений для хворих і ослаблених людей. Обмеження даного визначення цільовою функцією лікувально-оздоровчий туризм [10, с. 36].

У інших дослідженнях лікувально-оздоровчий туризм розглядається як подорож для відпочинку, оздоровлення чи лікування, яку

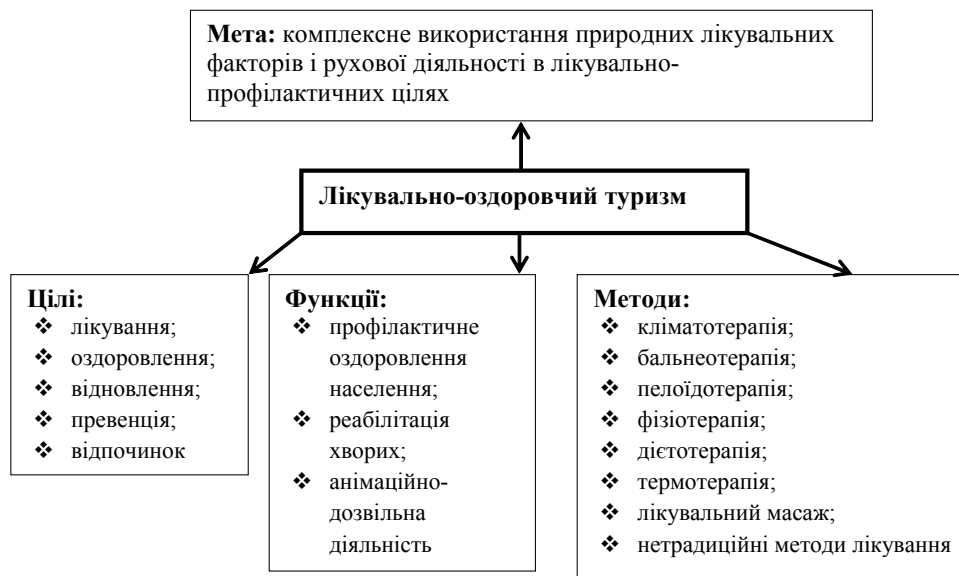

Рис. 1. Концептуальні основи лікувально-оздоровчого туризму

Джерело: сформовано авторами.

здійснюють з безпосереднього використання природних властивостей клімату, мінеральних вод, лікувальних мулів, привабливих ландшафтних та інших ресурсів з подальшою його структуризацією на лікувальний і оздоровчий [2].

В.А. Набедрик виділяє в цьому явищі [6, с. 43]:

— мотивацію клієнтів щодо обстеження, лікування і реабілітації організму, а також профілактики захворювань;

— місцевості, відмінні від постійного місця проживання туристів;

— наявність для цього відповідних ресурсів.

За О.В. Бабкіним, лікувально-оздоровчий туризм передбачає переміщення резидентів і нерезидентів у межах державних кордонів і за межі державних кордонів на строк не менше 20 годин і не більше 6 місяців в оздоровчих цілях, цілях профілактики різних захворювань організму людини [1, с. 121].

Узагальнюючи викладений вище матеріал, можна дати таке визначення лікувально-оздоровчого туризму — це вид туризму, де на основі власних, державних або корпоративних коштів надаються лікувально-діагностичні, реабілітаційні, профілактичні послуги, в місцевостях, відмінних від місця постійного проживання і які володіють необхідними для цього природними, матеріальними і людськими ресурсами з метою превентивних заходів, реабілітації, лікування різних патологій. Обґрунтування цього визначення доцільно проводити із законодавчої точки зору. Згідно із Законом України "Про туризм", а саме, статті 4 знаходимо, що залежно від категорій осіб, які здійсню-

ють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для осіб з інвалідністю; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний тощо [4]. Тобто на законодавчому рівні чітко виділено лікувально-оздоровчий туризм як окремий вид.

Лікувально-оздоровчий туризм має такі джерела фінансування:

державні кошти — фінансування за рахунок коштів державного бюджету окремих категорій населення: інвалідів, дітей-сиріт, учасників АТО, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

корпоративні кошти — фінансування підприємствами оздоровчих путівок для своїх працівників;

власні кошти — заробітна плата, доходи від цінних паперів, здачі в оренду майна, дивіденди.

Зауважимо, що ключовим моментом тут є "мотив поїздки", що передбачає добровільність, свободу і усвідомленість вибору такої поїздки в сенсі місця придбання лікувального туру, розташування курорту, форми оплати, складу, термінів і тривалості курортних програм [1, с. 126].

Концептуальні основи лікувально-оздоровчого туризму передбачають наявність мети, цілей, функцій та методів (рис. 1).

Таблиця 1. Лікувальні процедури, що входять у вартість путівки санаторіїв Закарпаття

Назва санаторію	Методи лікування	Профіль санаторію
Верховина	Індивідуальна дієтотерапія, питне водолікування природні мінеральні ванни, парафінові аплікації, фізіотерапевтичні процедури, інгаляції, класичний масаж, лікувальна фізкультура, кліматолікування, фітотерапія	Хвороби органів травлення; крові та кровотворних органів
Карпати	Ванни (мінерально-хвойні, мінерально-перлинні, мінерально-хвойно-перлинні), питне лікування мінеральною водою в бюветі, лікувальна гімнастика та ЛФК, озокерито-парафінові аплікації, гальванізація, електрофорез лікарських засобів, діадинамотерапія, електросонотерапія, ампліпульстерапія, дарсонвалізація, низькочастотна магнітотерапія, короткохвильове ультрафіолетове опромінення, лазеротерапія, масаж фітотерапія	Хвороби органів кровообігу, нервової системи, травлення, сечостатевої системи, кістково-м'язової системи; ожиріння, цукрового діабету; оздоровлення вагітних з акушерською та екстрагенітальною патологією
Поляна	Бальнеотерапія, дієтичне харчування за профілем лікування, фітотерапія, парафіно-озокеритові аплікації, процедури апаратної фізіотерапії, лікувальна фізкультура	Гастроентерологія
Синяк	Загальні мінеральні (сірководневі) ванни або штучні ванни (хвойні, хвойно-перлинні, перлинні ванни), озокеритолікування, підводна вертикальна витяжка хребта, суглобів, сухе витягування хребта, лікувальні душі, апаратна фізіотерапія, інгаляції, лікувальна фізкультура, механотерапія, масаж, психотерапія, дієтотерапія, кліматолікування, внутрішній прийом мінеральної сірководневої води	Захворювання органів травлення, сечовидільної та ендокринної систем професійні захворювання, алергічні захворювання
Сонячне Закарпаття	Дієтотерапія, питне водолікування, інгаляції, лікувальні ванни, душі, в т.ч. душ-масаж підводний, озокерито-парафінові аплікації, апаратна фізіотерапія, галотерапія, кліматотерапія, лікувальна фізкультура, масаж, ароматерапія, фонотерапія, психотерапія	Хвороби органів травлення та ендокринної системи
Шаян	Кліматолікування, питне водолікування (мінеральна вода), природні ванни, душі, кишкові процедури, стоматологічний гідромасаж ясен мінеральною водою, інгаляції, озокеритолікування, апаратна фізіотерапія, лікувальна фізкультура	Лікування хвороб органів травлення, сечостатевої, ендокринної системи, порушення обміну речовин

Джерело: сформовано за даними [9].

Лікувально-оздоровчий туризм передбачає досягнення наступних цілей: лікування, оздоровлення, відновлення, превенція, відпочинок. Основними методами, використовуваними в ході лікувально-оздоровчий туризм є: кліматотерапія — лікування за допомогою сприятливого для конкретного організму клімату; бальнеотерапія — лікування мінеральними водами; пелоїдотерапія — це лікування спеціальними грязями; фізіотерапія — лікування за допомогою фізичних чинників; дієтотерапія — дотримання відповідного режиму харчування; термотерапія — використання цілющих властивостей різних температурних режимів; нетрадиційні методи лікування, формувалися в різних дестинаціях залежно від ресурсної та соціокультурної складової. Серед популярних методів нетрадиційної медицини доцільно виділити: апітерапію, фітотерапію, фунготерапію, гірудотерапію,

акупунктуру, аюрведу, йогу, гіпнотерапію та ін.

До процедур апаратної фізіотерапії відносять: гальванізацію, електрофорез з медикаментами, електросонотерапію, ампліпульстерапію, ампліпульсофорез медикаментів, індукто-термію, низькочастотну магнітотерапію, ультрависокочастотну терапію, ультразвукову терапію, діадинамотерапію, діадинамофорез медикаментів, дарсонвалізацію та ін.

Розглянемо надання зазначених методів лікувально-оздоровчого туризму на практиці санаторіїв Закарпаття (табл. 1).

Лікувально-оздоровчий туризм передбачає реалізацію, принаймні, однією з трьох основних груп програм: профілактичної, лікувально-діагностичної та реабілітаційної. Лікувально-оздоровчий туризм передбачає отримання туристом-пацієнтом різних медичних послуг (профілактика або реабілітація, медикаментоз-

Рис. 2. Структура лікувально-оздоровчого туризму

Джерело: [5, с. 44].

не або немедикаментозне лікування) в лікувально-профілактичних закладах (медичний туризм) або спеціалізованих засобах розміщення, таких як санаторії, профілакторії та інші оздоровчі установи організації (санаторно-курортний туризм).

З позицій функціональності та наявності лікувальної складової притримуємося типології С.Л. Мозокіної, яка поділяє лікувально-оздоровчий туризм на наступні типи (рис. 2).

Розглянемо сутність зазначених вище видів. Медичний туризм, як правило, включає в себе проведення оперативного медичного втручання на базі закладів охорони здоров'я за такими напрямками: хірургія, стоматологія, офтальмологія та ін. Причому розміщення може бути як на базі самого медичного закладу, так і в пов'язаних з ним готелем. Можна сказати, що медичний туризм поєднує в собі надання медичних послуг і переміщення пацієнта-туриста в відмінний від місця постійного проживання регіон або країну [5, с. 44—45]. Санаторно-курортне лікування передбачає ліквідацію або зменшення проявів патологічного процесу, відновлення або покращення порушених функцій, підвищення загальної реактивності, тренування адаптаційних механізмів та сприяння реабілітації [7].

У 2021 р. за бюджетною програмою "Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" на санаторно-курортне лікування передбачено 2 570,2 млн грн., що на 403 485,0 тис. грн. більше порівняно з 2020 р.; на санаторно-курортне лікування постраждалих громадян і дітей з інвалідністю у супроводі одного з батьків — на 113,8 млн грн. більше порівняно з 2020 р. [7].

Wellness-туризм здійснюється практично здоровими людьми, основним мотивом яких є збереження та посилення свого здоров'я. Мюллер і Ланц-Кауфман визначають wellness як "стан здоров'я за допомогою гармонії тіла, ро-

зуму, душі на основі таких елементів: фізичної культури, здорового харчування, дієти, відпочинку, медитації, психічної діяльності та турботи про навколишнє середовище і соціальних контактів" [11, с. 7]. Wellness туристи можуть отримати процедури, дуже схожі на ті, що використовуються медичними туристами, але відмінність полягає в мотиві — збереження та зміцнення їх здоров'я, запобігання хвороби, а не лікування вже існуючої патології.

Найбільше визнання в літературі отримала модель wellness з шести компонентів. Основа конуса (верхня частина моделі) відображає максимальне вираження благополуччя, а звужуюча частина конусу означає погіршення здоров'я і розвиток хвороби в результаті негативних змін компонентів благополуччя і зменшення його сумарного поля. Всі компоненти wellness взаємозв'язуються, і wellness відбиває стан кожної, що складає і результат їх взаємодії між собою (рис. 3).

Таким чином, wellness — динамічна структура, флуктуації якої залежні від вираженості позитивних або негативних змін в одному, декількох або всіх її складових конкретного індивіда. Як підкреслює Дж. Зефф важливо, що wellness, в порівнянні з патогенетичним фокусуванням моделі хвороби, характеризується спрямованістю на здоров'я, на виявлення того, що його формує і покращує, на результат участі індивіду в wellness-програмах [12, с.30].

Сучасний концепт SPA — це оздоровчий комплекс процедур з використанням лікувальних властивостей мінеральної, морської, прісної води, а також солі, лікувальних грязей, морських водоростей і лікарських рослин. Використання SPA-процедур направлено на оздоровлення та психосоматичну релаксацію організму. Моделі SPA-послуг мають особливості та класифікуються по культурно-географічній ознаці. Виділяють австрійську, американську, німецьку, французько-італійську, східну й слов'янську моделі SPA.

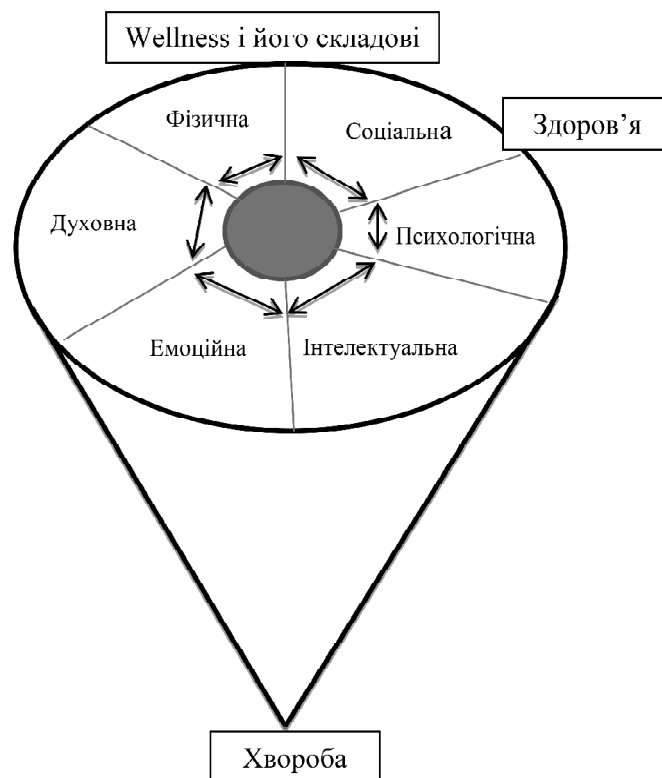

Рис. 3. Модель wellness: від здоров'я до хвороби

Джерело: [11, с. 9].

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження необхідно підсумувати, що лікувально-оздоровчий туризм — це вид туризму, де на основі власних, державних або корпоративних коштів надаються лікувально-діагностичні, реабілітаційні, профілактичні послуги, в місцевостях, відмінних від місця постійного проживання і які володіють необхідними для цього природними, матеріальними і людськими ресурсами з метою превентивних заходів, реабілітації, лікування різних патологій.

Відповідно до бюджетних програм здійснюється фінансування санаторно-курортного лікування певних категорій населення: учасники антитерористичної операції, особи з інвалідністю та громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. У 2021 р. за бюджетною програмою "Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" на санаторно-курортне лікування передбачено 2 570,2 млн грн.

Література:

1. Бабкін О.В. Спеціальні види туризму: навч. посіб. Ростов-на-Дону: Фенікс, 2008. 252 с.
2. Галасюк С., Галасюк К. Проблеми розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні.

Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі України. 2013. № 5 (254). С. 16—21.

3. Грабар М.В. Кашка М.Ю. Аюрведа як перспективний напрям розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Науковий погляд: економіка та управління. № 1 (71). 2021. С. 12—16.

4. Закон України "Про туризм" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.07.2021).

5. Мозокина С.Л. Тенденции развития лечебно-оздоровительного и медицинского туризма. Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета, 2014. № 5 (89). С. 42—46.

6. Набедрик В.А. География лечебного туризма в Европе: модели развития и трансформационные процессы: дисс... канд. геогр. наук. 25.00.24. М., 2005. 160 с.

7. Санаторно-курортне лікування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Sanatornokurortnoe-likuvannya.html> (дата звернення: 11.07.2021).

8. Сучасні тенденції, детермінанти та перспективи розвитку медичного та лікувально-оздоровчого сра- та wellness-туризму в світі. О.М. Мочульська, А.Г. Шульгай, О.А. Ошлянська

ка, В.І. Бондарчук та ін. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2019. № 3 (81). С. 56—61.

9. Укрпрофоздоровниця URL: <http://ukrzdrav.com/zakarpatya.html> (дата звернення: 21.07.2021).

10. Федякин А.А. Теоретико-методические основы оздоровительного туризма: дисс. докт. пед. наук. 13.00.04. Майкоп, 2001. 279 с.

11. Mueller, H., Kaufmann, E.L. Wellness Tourism: Market Analysis of a Special Health Tourism Segment and Implications for the Hotel Industry. Journal of Vacation Marketing, 2001. № 7. pp. 5—17.

12. Zeff, J., Snider P., Myers S. P. Hierarchy of healing: the therapeutic order. Textbook of Natural medicine. 2006. Vol. 1. pp. 27—40.

References:

1. Babkin, O.V. (2008), Spetsialni vydy turizmu [Special types of tourism], Feniks, Rostov-na-Donu, Russia.

2. Halasiuk, S. and Halasiuk, K. (2013), "Problems of the development of health-improving tourism in Ukraine", Scientific herald of the Lesia Ukrainka Eastern European National University, vol. 5 (254), pp. 16—21.

3. Hrabar, M. V. and Kashka, M.Iu. (2021), "Ayurveda as a promising direction in the development of health tourism", Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia, vol. (71), pp. 12—16.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "About tourism", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 22 July 2021).

5. Mozokina, S.L. (2014), "Trends in the development of health and medical tourism", Izvestiya Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta, vol. 5 (89), pp. 42—46.

6. Nabadrik, V.A. (2005), "Geography of medical tourism in Europe: models of development and transformation processes", Abstract of Ph.D. dissertation. Economic, social and political geography, Moscow State University, Moscow, Russia.

7. Ministry of Social Policy (2021), "Sanatorium treatment of citizens affected by the Chernobyl disaster", available at: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Sanatornokurortnoelikuvannya.html> (Accessed 11 July 2021).

8. Mochulska, O. M., Shulhai, A. H., Oshlianska, O. A. and Bondarchuk V. I. (2019), "Modern trends, determinants and prospects of development of medical and health-improvement tourism in Ukraine", Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy, vol. 3 (81), pp. 56—61.

9. The official site Ukrprofozdorovnytsia (2021), available at: <http://ukrzdrav.com/zakarpatya.html> (Accessed 21 July 2021).

10. Fedyakin, A.A. (2001), "Theoretical and methodological foundations of health tourism", Abstract of Ph.D. dissertation, Theory and methods of vocational education, Adyghe state un-t., Maykop, Russia.

11. Mueller, H. and Kaufmann, E.L. (2001), "Wellness Tourism: Market Analysis of a Special Health Tourism Segment and Implications for the Hotel Industry", Journal of Vacation Marketing, vol. 7, pp. 5—17.

12. Zeff, J., Snider P., and Myers S. P. (2006), "Hierarchy of healing: the therapeutic order", Textbook of Natural medicine, vol. 1, pp. 27—40. *Стаття надійшла до редакції 29.07.2021 р.*

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 338.439:633.1(477)

Е. Н. Симонян,
к. с.-г. н., в. о. директора, Луганський науково-дослідний центр
продуктивності агропромислового комплексу
ORCID ID: 0000-0002-3190-8324

М. О. Яндола,
науковий співробітник, Луганський науково-дослідний центр
продуктивності агропромислового комплексу
ORCID ID: 0000-0001-5943-6819

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.15.51

РОЗВИТОК ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

E. Simonyan,
PhD in Agricultural Sciences, Director, Luhansk Research Center for the Productivity of the Agro-Industrial Complex
M. Yandola,
Researcher, Luhansk Research Center for the Productivity of the Agroindustrial Complex

DEVELOPMENT OF GRAIN PRODUCTION IN LUGANSK REGION

У статті розглянуто розвиток зерновиробництва в Луганській області за останні роки. Виявлено рівень забезпеченості області власним зерном. Визначено роль зернових культур в економіці сільськогосподарських підприємств. Запропоновано низку заходів щодо усунення наявних недоліків.

Методика дослідження. У процесі дослідження використані діалектичні методи пізнання, системний підхід до вивчення економічних явищ, монографічний (при узагальненні вітчизняного і зарубіжного досвіду у визначенні економічної сутності продовольчої безпеки), аналізу і синтезу (при дослідженні рівнів виробництва зернових і зернобобових культур та рівень забезпеченості населення зерном), статистичних угруповань (при виявленні місця регіонів в загальнонаціональному обсязі виробництва зернових культур), економіко-статистичний (при обробці масових статистичних даних), абстрактно-логічний (при обґрунтуванні теоретичних узагальнень і формування висновків).

Результати дослідження. У статті розглянуто потенціал розвитку зерновиробництва в Луганській області. Проведено аналіз на основі статистичних даних галузі рослинництва та запропоновано шляхи нарощування обсягів виробництва зерна.

Елементи наукової новизни. Аналіз рівня розвитку рослинництва Луганської області в світлі використання новітніх технологій і моніторингу врожайності.

Практична значущість. Поряд з окремими позитивними змінами в зерновиробництві області встановлено перешкоди на шляху їх розвитку. Внесено пропозиції щодо їх усунення активними інвестиціями та програмами державної підтримки аграрного сектору області.

Agriculture is the main source of food in all countries of the world. If the agricultural sector cannot meet the growing demand for food, it negatively affects the growth rate of the economy. The article considers the trends in the development of grain production in the Luhansk region, made an objective economic assessment of the modern development of the grain industry, identified the features of its operation and the main factors of influence.

The study used dialectical methods of cognition, a systematic approach to the study of economic phenomena, monographic (generalizing domestic and foreign experience in determining the economic essence of food security), analysis and synthesis (in studying the levels of production of cereals and legumes and grain supply), statistical groups (in identifying the place of regions in the national volume of grain production), economic and statistical (in the processing of mass statistics), abstract and logical (in substantiating theoretical generalizations and drawing conclusions).

As a result of the study, the level of own grain supply was calculated, and the potential for the development of the grain production industry in Luhansk Oblast was determined. The place of grain crops in the economy of agricultural enterprises is determined. Analysis of the level of development of crop production in the region in the light of the use of the latest technologies and monitoring of yield, provided an opportunity to identify positive changes in the field of crop

production in the region and identify problems of its development. The article provides suggestions for eliminating shortcomings. The main components of the innovative development of grain production in the Luhansk region should be the use of innovative types of technology, which requires considerable investment in the form of state programs for agricultural development. Every agricultural enterprise must take into account the requirements of the market and climatic features of the area, apply advanced technologies for growing grain, use innovative varieties, create irrigation infrastructure, develop opportunities for storage and processing of grain.

Ключові слова: зерновиробництво, чисельність населення, площі зернових, валовий збір, урожайність, забезпеченість зерном, культури зернові, пшениця, ячмінь, кукурудза.

Key words: grain production, population, grain area, gross harvest, yield, grain supply, grain crops, wheat, barley, corn.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аграрний сектор відіграє стратегічну роль у процесі економічного розвитку країни. На сьогодні розвиток промислового і сільськогосподарського комплексів не є альтернативою, вони доповнюють і підтримують один одного, як у плані витрат, так і результатів. Сільськогосподарський сектор є основою економіки, яка забезпечує людство основними інгредієнтами, а тепер і сировиною для індустріалізації. Як показує економічна історія багатьох розвинутих країн процвітання сільського господарства сприяло процвітання економічного розвитку всієї країни. Одною з провідних галузей сільського господарства є зерновиробництво. Протягом багатьох років Україна серед основних експортерів пшениці. Для подальшого економічного розвитку країни раціональним та доцільним буде зробити більший акцент на подальшому розвитку аграрного сектору. Розвиток зерновиробництва в Луганській області сьогодні можливий лише завдяки впровадженню інновацій, які дозволять отримати високоякісну продукцію, що має попит на внутрішньому та зовнішньому ринках. Однак нестача коштів змушує більшість аграрних підприємств впроваджувати "обмежені" інновації, які не дають великого ефекту.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в аналітичному дослідженні сучасного стану зерновиробництва Луганської області та виявленні тенденцій розвитку галузі на перспективу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Економічну ефективність зерновиробництва в Україні та регіонах розглядали Г. Атамась [4], Ю.П. Воскобійник, О.Г. Шпикуляк, [1], Л.В. Забуранна [6], С.В. Кучер [7], М.Й. Малік [8], В.М. Жук [10], В.С. Кушнірук [11], однак, попри це, питання розвитку зерновиробництва залишаються недостатньо вивченими.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток зерновиробництва в Луганській області відрізняється певними особливостями, які обумовлені розташуванням області у різних природно-кліматичних зонах і є найменш сприятливим для ведення галузі рослинництва. Характерним є довгострокові бездощові періоди з високим рівнем температури повітря. Відмінні особливості ґрунтів і кліматичних характеристик області свідчать про те, що за рівними умовами вирощування сільськогосподарських культур, їх урожайність формується нижче, ніж у сусідніх областях (Донецькій, Дніпропетровській та Кіровоградській). За бонітетом ґрунтів область займає останні місця в Україні.

Загальна земельна площа по підконтрольним українській владі територіям: — 1831,9 тис. га із них: сільськогосподарські угіддя — 1404,2 тис. га (76,6 %) із них: рілля — 980,0 тис. га (69,8 %).

Ліси та інші лісовкриті площі — 246,5 тис. га (13,5 %).

Виробничу діяльність здійснюють 1072 агропромислових формувань, з яких:

807 — фермерські господарства;

152 — господарські товариства;

87 — приватні підприємства;

20 — державні підприємства;

11 — виробничі кооперативи;

6 — інші підприємства та 42,8 тис. особистих селянських господарств (13).

Аналіз змін обсягів площ посівів та урожайності зернових культур по роках дозволяє виявити рівень стану та розвитку зерновиробництва в області. Значну частину доходів сільськогосподарських підприємств Луганської області забезпечують саме зернові культури, вони займають більшу частину засіяних площ. Більшість сільгосптоваровиробників віддають перевагу вирощуванню озимої та ярої пшениці, ячменю, кукурудзі на зерно, гороху та соняшнику. За даними Луганської ОДА у 2020 році загальна посівна площа на всіх категоріях господарств склала 848,9 тис. га, що на 15,8 тис. га більш ніж

Таблиця 1. Виробництво культур зернових і зернобобових у Луганській області за останні 10 років

Рік	Посівна площа, тис. га	Виробництво, тис. ц	Урожайність, ц з 1 га
2011	518,1	12685,3	25,5
2012	529,0	12938,2	25,4
2013	555,2	12929,5	24,0
2014 ¹	413,2	12263,3	33,1
2015 ¹	400,8	9927,7	25,0
2016 ¹	380,9	12742,3	33,6
2017 ¹	387,6	12761,6	32,9
2018 ¹	407,8	11594,1	28,5
2019 ¹	407,7	14464,9	35,5
2020 ¹	398,6	13759,2	34,5
2020 р. до 2011 р., %	76,9	108,5	138,8
2020 р. до 2019 р., %	97,7	108,4	135,2

Примітка: ¹ Без урахування частини тимчасово окупованої території у Луганській області.

Джерело: опрацьовано за даним Державної служби статистики України.

у 2019 році. Під зерновими та зернобобовими культурами було зайнято 398,6 тис. га (46,9 % загальної посівної площі), що на 1,1 % менше ніж у 2019 р. Частка пшениці серед зернових склала 68,7 %, кукурудзи на зерно — 15,9%, ячменю — 11%. Посіви озимого ячменю в області займають незначні площі — від 4,6 тис. га у 2018 році до 10,3 тис. га у 2020 році. Аграрії області дають перевагу ярому ячменю, хоча за

останні три роки врожаї озимого ячменю були на 30% більш ніж ярого. Збір урожаю кукурудзи на зерно по області на 44,1— 62,7 менше ніж середні врожаї по Україні.

Область належить до зони ризикового землеробства, оскільки природно-кліматичні умови мають суттєвий вплив на урожай і якість сільськогосподарської продукції. За останні роки недобір урожаю — наслідок великої посухи в період цвітіння та наливу колосу зернових культур. Саме тому економічно вигідним для вирощування в природно-кліматичній зоні Луганської області є озима пшениця та соняшник.

Згідно з показниками статистичної звітності (табл. 1) за останні десять років рівень урожайності зернових та зернобобових культур у Луганській області коливався від 24,0 ц/га до 35,5 ц/га. Високі врожаї останніх років дозволили досягти рівня виробництва зернових більш, ніж до 2014 року, коли посівна площа під зерновими та зернобобовими досягала 555,2 тис. га. Такий результат досягнутий завдяки підвищенню культури землеробства, впровадженню новітніх технологій у рослинництві, використанню сортів-інновацій та інших факторів.

Дані, наведені в таблиці 2 показують роль та значення зернових культур в економіці Луганської області.

Таблиця 2. Виробництво культур зернових і зернобобових у масі після доробки в Луганській області

Рік	Господарства усіх категорій			Підприємства			Господарства населення		
	площа зібрана, тис. га	обсяг виробництва, тис. ц	ц з 1 га	площа зібрана, тис. га	обсяг виробництва, тис. ц	ц з 1 га	площа зібрана, тис. га	обсяг виробництва, тис. ц	ц з 1 га
Культури зернові та зернобобові									
2018	406,3	11594,1	28,5	325,2	9728,1	29,9	81,1	1866,0	23,0
2019	407,6	14464,9	35,5	323,8	11814,8	36,5	83,9	2650,1	31,6
2020	398,6	13759,2	34,5	304,3	11168,2	36,7	83,8	2510,6	33,4
Середнє	404,2	13272,7	32,8	317,8	10903,7	34,3	82,9	2342,2	29,3
Озима пшениця									
2018	270,5	7933,1	29,3	236,0	7109,4	30,1	34,5	823,7	23,8
2019	277,5	10055,0	36,2	237,9	8777,8	36,9	39,6	1277,2	32,3
2020	271,9	10273,4	37,8	233,2	8995,5	38,6	38,7	1277,9	33,0
Середнє	273,3	9420,5	34,4	235,7	8294,2	35,2	37,5	1126,3	29,7
Яра пшениця									
2018	1,9	47,1	24,9	1,5	37,2	24,4	0,4	9,9	26,9
2019	1,3	30,5	22,2	1,1	24,6	21,7	0,2	5,9	24,3
2020	1,8	71,5	39,4	1,5	63,4	42,2	0,3	8,1	26,2
Середнє	1,7	49,7	28,8	1,4	41,7	29,4	0,3	7,9	25,8
Кукурудза на зерно									
2018	65,4	2264,8	34,6	41,1	1602,2	38,9	24,3	662,6	27,3
2019	61,6	2773,4	45,1	38,1	1832,5	48,2	23,5	940,9	40,1
2020	63,5	1851,0	29,2	38,9	1145,3	29,5	24,6	705,7	28,7
Середнє	63,5	2296,4	36,3	39,3	1526,6	38,9	24,1	789,7	32,0
Ячмінь ярий									
2018	48,2	914,5	19,0	28,4	580,4	20,5	19,8	334,1	16,9
2019	49,8	1182,6	23,8	31,2	797,8	25,6	18,6	384,8	20,7
2020	44,2	1209,2	27,4	25,5	755,2	29,6	18,7	454,0	24,4
Середнє	47,4	1102,1	23,4	28,4	711,2	25,3	19,0	390,9	20,7

Джерело: опрацьовано за даним Державної служби статистики України.

Площа, на якій зібрані зернові та зернобобові культури в Луганській області за останні роки, складає всього 2,6—2,74% від площ в Україні, а обсяги виробництва цих культур складають всього лише 1,65—2,11% від обсягів виробництва в країні. Питому вагу зернових та зернобобових культур в області забезпечують сільськогосподарські підприємства, на їх частку доводиться 77,9%, і лише 22,1% забезпечують господарства населення. Пояснюється це тим, що великі аграрні підприємства мають можливість застосувати інтенсивні технології, проводити картографування ґрунтів, застосувати прогресивну техніку та інноваційні сорти. Однак сільськогосподарський сектор області недостатньо оснащений, і значна частина наявної сільськогосподарської техніки застаріла. Недостатні капітальні вкладення не дають можливість впровадити найбільш ефективні технології.

Згідно Христенко Г.М. економічно обґрунтовано й доведено, що мінімально допустимий рівень урожайності зернових і зернобобових культур для ефективного виробництва має бути не менше 30 ц/га [9]. В Луганській області такі показники були лише в 5 роках з десяти, найвищі врожаї 38,7—39,6 ц/га у 2019—2020 роках забезпечували сільськогосподарські підприємства, господарства населення отримали на 15,5—18,5% менше врожаю (табл. 2). Це можна пояснити тим, що сільгосппідприємства області за останні роки, завдяки державним програмам підтримки аграріїв, оновили машинно-тракторний парк (придбана сучасна ґрунтообробна та посівна техніка, трактори, зернозбиральні комбайни на суму понад 2597,9 млн грн). Техніка точного висіву, вибір вдалий для регіону сортів, комплексні добрива і грамотне землеробство за обмежених ресурсів допомогли отримати відносно високі врожаї озимої пшениці та кукурудзі. За останні три роки найбільш врожайною культурою була кукурудза на зерно, так у 2019 році її середня врожайність на підприємствах складала 48 ц/га, у других господарствах — 40,1 ц/га. Однак позитивні ефекти ефективності відзначені при вирощуванні озимої пшениці, обсяг її виробництва у 2020 році досягало до 10273,4 тис. ц, що зумовлено великими масштабами виробництва та відносно високими врожайностями у підприємствах області.

Наскільки сільське господарство області задовольняє попит на зернові по регіону?

Рівень забезпеченості власним зерном за А.В. Марченко, А.Ф. Меньшиковою [3] визна-

чається за формулою:

$$P_{\text{заб}} = \frac{ВПр}{Пр} * 100,$$

$P_{\text{заб}}$ — рівень забезпеченості власним зерном, %;

$ВПр$ — валове виробництво зерна в регіоні, ц;

$Пр$ — потреба регіону в зерні, ц.

За показниками Головного управління статистики Луганської області чисельність постійного населення на 1 січня 2021 року складає 2121,3 тис. осіб. Потреба регіону в зерні визначається множенням чисельності населення на виробництво зерна на людину в рік по країні. Для виконання розрахунків ми взяли за основу прийнятий середній обсяг внутрішнього споживання зерна по Україні на одну особу (523 кг) по Я.О. Довгенко [5]

$$P_{\text{заб}} = \frac{12298120^*}{2121300 * 5,23} * 100 = 110,8\%$$

* середнє значення за 2015—2020 роки.

За результатами розрахунків область практично повністю забезпечує себе зерном.

Збільшення попиту на їжу в економіці визначається таким рівнянням [12]:

$$D = P + 2g,$$

D — річний темп зростання попиту на їжу.

P — швидкість приросту населення.

g — означає швидкість збільшення доходу на душу населення.

2 — еластичність попиту на доходи на сільськогосподарську продукцію.

Однак збільшення попиту на їжу в області не спостерігається, тому що за показниками Міністерства фінансів України в Луганській області за 2015—2019 рік спостерігається негативна динаміка населення (рис. 1): у 2014 році кількість населення скоротилося на 19,5 тис. осіб, у 2015 році — на 14,6 тис. осіб, у 2016 році — на 10,1 тис. осіб, у 2017 році — на 27,7 тис. осіб, у 2018 році — на 16,6 тис. осіб, у 2019 році — на 15,9 тис. осіб, у 2020 році — 14,6 тис. осіб (рис. 1).

Обсяг виробництва пшениці в Луганській області повністю забезпечує внутрішні потреби області, однак варто пам'ятати, що зернове господарство не тільки джерело доходів сільгосптоваровиробників, а й джерело валютних надходжень країни. Тому нарощування обсягів виробництва зернових і зернобобових культур завдяки зростанню рівня врожайності має стати пріоритетом для сільгоспвиробників області.

Для стійкої інтенсифікації виробництва та пом'якшення наслідків негативних кліматичних явищ, у світі використовують якісні на-

сіння, сорти-інновації, сівозміни, інноваційну техніку, сучасний захист сільськогосподарських культур від шкідників та хвороб. Інновації дозволяють вносити оптимальні норми добрив, своєчасно виконувати усі технологічні операції, зменшити витрати на паливно-мастильні матеріали. Сучасне зерновиробництво в ринкових умовах без інновацій неможливо. Тільки покращення економічного стану аграріїв — запорука інноваційного розвитку зерновиробництва.

Цього можна досягти шляхом інтенсифікації виробництва, а саме: удосконаленням культури землеробства, використанням інноваційних засухоустійких сортів та техніки точного висіву, застосуванням науково обґрунтованих норм внесення добрив у системі сівозмін та сучасного захисту сільськогосподарських культур.

Основними складовими інноваційного розвитку зерновиробництва в Луганській області має стати використання технологій інноваційного типу, що потребує немалих інвестицій в вигляді державних програм розвитку сільського господарства.

ВИСНОВКИ

Збільшення обсягів виробництва та продуктивності сільського господарства, як правило, значною мірою сприяє загальному економічному розвитку країни та окремої області. У процесі дослідження з'ясовано, що за останні три роки валовий збір зерна у Луганської області поступово збільшується. Недобір урожаю в окремі роки пояснюється посушливими погодними умовами. Зерновиробництво Луганської області має великий потенціал. Нарощування обсягів виробництва зернових можливий лише завдяки підвищенню врожайності шляхом введення інновацій. Пріоритетним завданням для кожного сільськогосподарського підприємства є освоєння прогресивних технологій вирощування зерна, вибір зернових культур з урахуванням вимог ринку і кліматичних особливостей місцевості, використання сортів-інновацій. Основними завданнями подальшого зерновиробництва, як в Луганській області, так і у країни є:

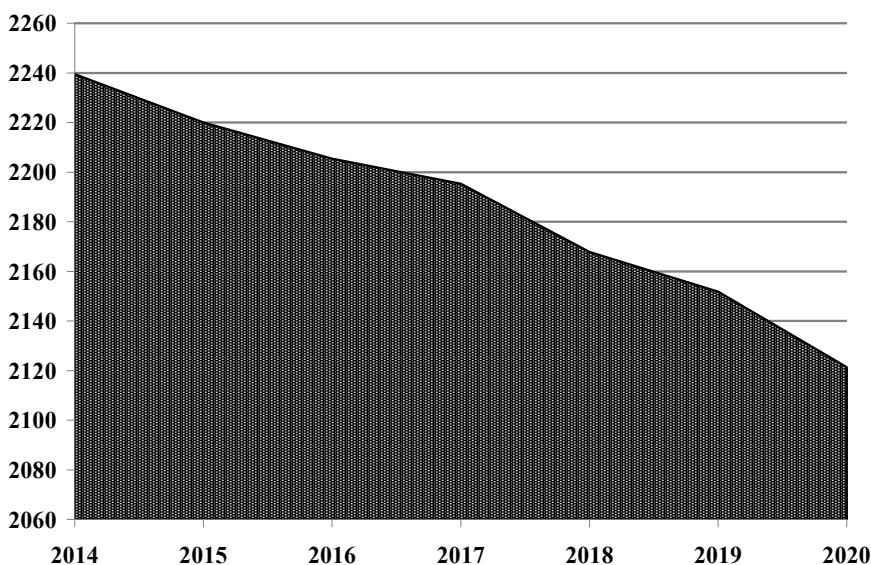

Рис. 1. Динаміка чисельності населення з 2015 по 2020 рр.

Джерело: опрацьовано за даним Державної служби статистики України.

- створення аграріям необхідних для їх діяльності умов;
- удосконалення податкової та кредитно-фінансової політики;
- формування механізму економічного розвитку галузі з урахуванням вимог ринку;
- організація прямих зв'язків ринків збуту та виробників.

Література:

1. Воскобейник Ю.П. Витрати на ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / [Шпичак О.М., Воскобейник Ю.П., Шпикуляк О.Г., та ін.]; за ред. Ю.П. Воскобейника. — К.: ННЦ ІАЕ, 2013— 440 с.
2. Колесникова Н.А. Финансовый и имущественный потенциал региона: опыт регионального менеджмента / Н.А. Колесникова. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 240 с.
3. Марченко А.В. Организация производства, хранения и переработки сельскохозяйственной продукции / сост. А.В. Марченко, А.Ф. Меньщикова, В.М. Троценко, М.К. Юшкова; Пермь: ИПЦ "ПрокростЪ", 2017. — 75 с.
4. Атамась Г. Аналітичне дослідження розвитку зерновиробництва в Одеській області України / Аграрний вісник Причорномор'я 2019, ISSUE 95. С.132
5. Довгенко Я.О. Статистичний аналіз динаміки споживання зерна та забезпечення попиту / Я.О. Довгенко // Наукові праці КНТУ. Економічні науки, 2010. Вип. 17. С. 401—407.
6. Забуранна Л.В. Економічна ефективність виробництва зерна та шляхи її підвищення в сільськогосподарських підприємствах / Л.В. За-

буранна // Економіка АПК. — 2014. — № 3. — С. 55.

7. Кучер С.В. Фактори впливу на стан ефективності зернового господарства в Україні / С.В. Кучер // Економіка АПК. 2004. — № 1. — С. 114—118.

8. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємства: Трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. 2010. — № 7. — С. 132—139.

9. Христенко Г.М. Розвиток та напрями підвищення ефективності зернової галузі / Г.М. Христенко // Вісник НТУ "ХПІ. — 2013. — № 53 (1026). — С. 182—188.

10. Жук В.М. Розвиток зернового ринку / В.М. Жук, М.П. Сичевський // Наукове обґрунтування інтенсифікації виробництва зерна в Україні: виступи науковців на засіданні Президії Національної академії аграрних наук України 27 липня 2011 р. — К.: Аграрна наука, 2011. — 156 с. — С. 92—101.

11. Кушнірук В.С. Розвиток та ефективність зерновиробництва в аграрних підприємствах Новоодеського району [Електронний ресурс] / В.С. Кушнірук, О.В. Толмач. — Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/60.pdf>

12. Прабурай Л. Роль сільського господарства в економічному розвитку країни [Електронний ресурс] / Л. Прабурай. — Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/334645070_Role_of_Agriculture_in_the_Economic_Development_of_a_Country

13. Паспорт Луганської області 2020 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://loga.gov.ua/sites/default/files/pasport_20201.pdf

14. Сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/reference/people/luganskaya/>

References:

1. Voskobejnyk, Yu.P. Shpynchak, O.M. and Shpykuliak, O.H. (2013), Vytraty na efektyvnist' vyrobnytstva produktsii v sil'skohospodars'kykh pidpryemstvakh (monitorynh) [Costs of production efficiency in agricultural enterprises], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

2. Kolesnykova, N. A. (2000), Fynansovyj y umoshestvennyj potentsyal rehyona: opyt rehyonal'noho menedzhmenta [Financial and property potential of the region: the experience of regional management], Fynansy y statystyka, Moscow, Russia.

3. Marchenko, A.V. Menshykova, A.V. Trotsenko, V.M. and Yushkova, M.K. (2017), Orhanyzatsiia proyzvodstva, khraneniya y pererabotky

selskokhoziaistvennoi produktsyy [Organization of production, storage and processing of agricultural products], "ProkrostЪ", Perm, Russia

4. Atamas, H. (2019), "Analytical progress of grain production in the Odessa region of Ukraine", Ahrarnyj visnyk Prychornomor'ia, vol. 95, pp. 132.

5. Dovhenko, Ya.O. (2010), "Statistical analysis of the dynamics of grain consumption and demand", Statystychnyj analiz dynamiky spozhyvannia zerna ta zabezpechennia popytu Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky, vol. 17, pp. 401—407.

6. Zaburanna, L.V. (2014), "Economic efficiency of grain production and ways to increase it in agricultural enterprises", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 55.

7. Kucher, S.V. (2004), "Factors pouring into the mill of efficiency of grain government in Ukraine", Ekonomika APK, vol. 1, pp. 114—118.

8. Malik, M.J. Shpykuliak, O.H. (2010), "Institute for Agricultural Industry: Transformation and Efficiency", Ekonomika APK, vol. 7, pp. 132—139.

9. Khrystenko, H.M. (2013), "Development and directions of increase of efficiency of grain branch", Visnyk NTU KhPI, vol. 53 (1026), pp. 182—188.

10. Zhuk, V.M. and Sychevs'kyj, M.P. (2011), "Promotion of the grain market", Naukove obgruntuvannia intensyfikatsii vyrobnytstva zerna v Ukraini: vystupy naukovtsiv na zasidanni Prezydii Natsional'noi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy July 27 [Scientific substantiation of intensification of grain production in Ukraine: speeches of scientists at the meeting of the Presidium of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine on July 27, 2011], Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine, pp. 92—101.

11. Kushniruk, V.S. (2016), "Development and efficiency of grain production in agricultural enterprises of Novoodesky district", Ekonomika ta upravlinnia pidpryemstvamy, vol. 13, pp. 298, available at: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/60.pdf> (Accessed 25 July 2021).

12. Praburaj, L. (2018), "Role of Agriculture in the Economic Development of a Country", available at: https://www.researchgate.net/publication/334645070_Role_of_Agriculture_in_the_Economic_Development_of_a_Country (Accessed 25 July 2021).

13. Luhanskyi Regional Military Civil Administration (2020), "Passport of Luhansk region 2020", available at: http://loga.gov.ua/sites/default/files/pasport_20201.pdf (Accessed 25 July 2021).

14. Website of the Ministry of Finance of Ukraine (2021), available at: <https://index.minfin.com.ua/reference/people/luganskaya/> (Accessed 25 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 30.07.2021 р.